

На правах рукопису

Ягодзінський Сергій Миколайович

УДК 001.1:167:008 (042.3)

НАУКОВИЙ ДИСКУРС В УМОВАХ ІНФОРМАЦІЙНОГО СУСПІЛЬСТВА:
МЕТОДОЛОГІЧНИЙ І СОЦІОКУЛЬТУРНИЙ АСПЕКТИ

09.00.02 – діалектика і методологія пізнання

ДИСЕРТАЦІЯ

на здобуття наукового ступеня

кандидата філософських наук

Науковий керівник:

доктор філософських наук, професор

Дротянко Любов Григорівна

ВСТУП

РОЗДІЛ 1. НАУКОВИЙ ДИСКУРС: ВІД ТЕРМІНА ДО ФЕНОМЕНА

1.1. Дискурс як науковий термін і філософське поняття

1.2. Феномен наукового дискурсу: пошуки шляхів ідентифікації

1.3. Логіко-методологічні засади дослідження наукового дискурсу в
інформаційному суспільстві

Висновки

**РОЗДІЛ 2. НАУКОВИЙ ДИСКУРС І МОВНА ГРА В ДІЯЛЬНОСТІ
НАУКОВОГО СПІВТОВАРИСТВА**

2.1. Мовна гра як атрибут наукового дискурсу

2.2. Співвідношення традицій та інновацій у науковому дискурсі

Висновки

**РОЗДІЛ 3. НАУКОВИЙ ДИСКУРС ЯК ОСНОВА ІНФОРМАЦІЙНОГО
СУСПІЛЬСТВА**

3.1. Кореляція теоретичного, прагматичного і соціокультурного в науковому
дискурсі

3.2. Сутність інноваційної складової наукового дискурсу в умовах
інформаційного суспільства

Висновки

ВИСНОВКИ

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

3

12

12

31

55

62

64

64

93

117

119

119

148

176

177

183

ВСТУП

Актуальність теми дослідження. Сучасне суспільство переважно більшість дослідників називає інформаційним, оскільки „центральне положення в ньому займає теоретичне знання як стрижень, навколо якого організуються нова техніка і технології, економічне зростання та розшарування суспільства” (Д. Белл). Наука в такому суспільстві виконує не лише теоретико-пізнавальну, а й інноваційну, соціально-культурну та праксеологічну функції. Вторгнення наукової сфери у все нові соціальні практики, яке здійснюється через застосування в них інформаційних і комп’ютерних технологій, поступово веде до необхідності осмислення науки як виду суспільного дискурсу.

З огляду на це, провідні вчені й філософи висловлюють думку про утвердження в науковій діяльності принципів постмодерної культури, руйнування антагонізму між науковою та ненауковими когнітивними практиками, поглиблення інтеграції наукового й освітнього просторів (Ю. Габермас, П. Козловські, Ж.-Ф. Ліотар, М. Фуко, Ф. Уебстер та інші). І хоча останнім часом термін „дискурс” набув досить широкого розповсюдження, в науковій і філософській літературі різними дослідниками він тлумачиться по-різному, що ускладнює визначення його змісту, обсягу, меж і правил ужитку, які можна поширити на сферу наукової діяльності. Зазначене актуалізує необхідність методологічного та соціокультурного аналізу феномена дискурсу загалом, а також виявлення специфіки наукового дискурсу як ключового для інформаційного суспільства, зокрема.

Це вимагає ідентифікації феномена наукового дискурсу, дослідження його генезису, базових характеристик, принципів формування світового наукового простору, які ґрунтуються на сучасних інформаційно-комунікаційних технологіях, а також виявлення інноваційних підходів до організації наукової діяльності. Значною мірою цими настановами й керувався дисертант при розгляді особливостей становлення і розвитку наукового дискурсу як основи інформаційного суспільства.

Ступінь наукової розробки теми. Витоки вчення про науковий дискурс містяться в працях класиків філософії Демокріта, Арістотеля, Г. Галілея, Р. Декарта, І. Ньютона, Г. Лейбніца, І. Канта, К. Маркса та інших. Визначаючи предмет наукового пізнання і роль науки, вони репрезентували їх як складові культури, які не можна уявити поза суспільною аксіологічною матрицею. Так, К. Маркс, досліджуючи ефективність залучення науки до процесу виробництва, назвав її безпосередньою продуктивною силою. Пов’язана з цим зміна функцій науки є, на наш погляд, вагомим передумовою становлення наукового дискурсу.

Оцінюючи перспективи науково-технічного прогресу, Н. Бор, В. Гейзенберг, А. Ейнштейн та інші видатні вчені ХХ ст. сформулювали низку філософських ідей, які заклали основу неklasичної методології. Цим самим було фактично виокремлено науковий дискурс як об’єкт методологічного аналізу. Представники неопозитивізму та аналітичної філософії (Л. Вітгенштайн, У.О. Куайн, Дж. Остін, Б. Рассел, Г. Райл, Г. Фреге, М. Шлік та інші), розглядали співвідношення філософії і науки, виявили вплив семіотики на розвиток наукового пізнання, розкрили когнітивний потенціал мови. Філософсько-лінгвістичний аналіз дискурсу здійснили Н.Д. Аругінова, Т. Дейк, О.С. Кубрякова, Дж. Лакофф, М.Л. Макаров, М. Пеше та інші. Роботи цих дослідників склали методологічну основу при формулюванні терміна „науковий дискурс”. Важливе значення при дослідженні особливостей наукового дискурсу мають напрацювання представників „історичної школи” й „критичного раціоналізму” в методології науки (Т. Кун, І. Лакатос, Л. Лаудан, М. Полані, К. Поппер, П. Фейсрабанд, К. Хьюбер). Аналізуючи розвиток науки в історичному та соціокультурному аспектах, вони вказали на ключову роль наукового співтовариства як основного суб’єкта наукового пізнання.

Особливості науки в епоху науково-технічної революції виявлено в працях засновників кібернетики (Ч. Беббідж, А. Тюрінг, К. Шеннон, Н. Вінер, А.М. Колмогоров, В.М. Глушков та інші), які поставили питання про вплив інноваційних технологій на науку й культуру. Західні мислителі (Д. Белл, М. Кастельс, М. Маклюен, І. Масуда, Е. Тоффлер, А. Турен, Ф. Уебстер та інші)

формували теорії інформаційного суспільства, орієнтуючись переважно на його соціологічний і економічний виміри. Основною цінністю такого суспільства вони проголосили теоретичне знання та інформацію. В роботах постструктуралістів і постмодерністів (Ж. Дельоз, Ж. Дерріда, Ю. Крістева, Ж.-Ф. Ліотар, М. Фуко й інші) науковий дискурс постав як елемент постмодерної культури.

Вагомий внесок в осмислення сутності науки як соціокультурного феномена зробили сучасні українські й російські дослідники. В роботах Н.С. Автономової, В.А. Бугрова, П.П. Гайдено, О.І. Гвоздіка, Л.В. Губерського, І.С. Добронравої, Л.Г. Дротянко, І.Т. Касавіна, О.І. Кедровського, В.В. Кізіми, А.С. Конверського, П.В. Копніна, С.Б. Кримського, С.В. Куцепал, В.О. Лекторського, В.С. Лук'янця, В.В. Ляха, М.Г. Марчука, Л.О. Мікешіної, Б.В. Новікова, В.І. Онопрієнка, В.М. Поруса, В.А. Рижка, С.В. Рижкової, В.М. Розіна, Г.І. Рузавіна, Л.І. Сидоренко, В.С. Стюпіна, А.В. Толстоухова, В.П. Філатова, В.С. Швирьова, В.Л. Чуйка, А.В. Юрєвича та інших науку розглянуто в контексті контрверзи „модерн-постмодерн”, здійснено аналіз класичного, некласичного і постнекласичного етапів її розвитку, виокремлено типи наукової раціональності, виявлено діалектику традицій та інновацій у науковій діяльності. Проблемою трансформації науки і наукового знання, яка відбувається під впливом поширення й освоєння інформаційних технологій, займалися І.Ю. Алексєєва, К.К. Жоль, Д.В. Іванов, М.М. Моїсєєв, О.П. Огурцов, А.І. Ракітов, І.В. Хоменко, В.І. Ярошовець та інші.

Ідеї, висловлені вищезгаданими вченими і філософами, складають теоретико-методологічну базу дисертаційного дослідження. Проте в наявних філософських і наукових джерелах висвітлюються лише окремі характеристики наукового дискурсу. Тому останній як складний феномен сучасної культури ще не став спеціальним предметом методологічного і соціокультурного аналізу у вітчизняній літературі. Актуальність такого дослідження обумовлена проблемами становлення глобального інформаційного суспільства, в якому функції і роль науки якісно змінюються.

Зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами. Дисертаційна робота виконана в межах держбюджетних тем кафедри філософії Національного авіаційного університету „Гармонізація науки і вищої освіти в умовах інформаційного суспільства” (№ 55-ф 9/к97) та „Проблеми культури постмодерну”. Обрана тема дослідження тісно пов'язана з науково-дослідницькою програмою „Філософія природи”, яка розроблялася на базі інституту „Практична філософія” (термін виконання: 2004-2006 рр.).

Мета і завдання дослідження. На основі методологічного й соціокультурного аналізу виявити і дослідити сутність феномена наукового дискурсу та встановити його специфіку в умовах інформаційного суспільства.

Реалізація поставленої мети передбачає послідовне розв'язання наступних **завдань**:

- здійснити кореляцію змісту термінів „дискурс” і „науковий дискурс” зі змістом терміна „інформаційне суспільство”;
- встановити взаємозв'язок наукового та інших видів дискурсу в умовах інформаційного суспільства;
- виявити методологічні й соціокультурні засади трансформації функцій науки, які обумовлюють необхідність осмислення її як виду суспільного дискурсу;
- з'ясувати співвідношення теоретичного, прагматичного і соціокультурного аспектів наукового дискурсу в умовах інформаційного суспільства;
- розкрити сутність інноваційної складової в структурі сучасного наукового дискурсу;
- обґрунтувати, що науковий дискурс виступає основою розвитку інформаційного суспільства.

Об'єктом дослідження є науковий дискурс як феномен культури.

Предметом дослідження є науковий дискурс в умовах інформаційного суспільства.

Методи дослідження. Методологічну базу дисертаційного дослідження складають діалектичний, синергетичний, історичний, компаративний,

аналітичний методи, а також методи структурно-генетичного й контекстуально-лінгвістичного аналізу і синтезу.

На підставі діалектичного та синергетичного методів науковий дискурс досліджується як складна, відкрита, самоорганізована, динамічна, цілісна система, становлення й розвиток якої обумовлені як низкою зовнішніх, так і внутрішніх чинників. Такий підхід дозволив розкрити місце та роль наукового дискурсу в соціальній системі інформаційного суспільства. При вирішенні завдань дисертаційного дослідження застосовувалися принципи сходження від абстрактного до конкретного, єдності історичного й логічного, взаємозв'язку, об'єктивності, детермінізму, інтерпретації, єдності змістовного та формально-логічного аналізу.

Історичний метод використано у процесі дослідження генезису наукового дискурсу. За допомогою методу структурно-генетичного аналізу та синтезу виявлено структуру й особливості сучасного наукового дискурсу. Огляд літератури ґрунтувався на аналітичному й компаративному методах і методологічних принципах доповняльності, когерентності, відповідності.

Теоретичними та методологічними засадами дисертаційного дослідження слугували ідеї вітчизняних та зарубіжних філософів і вчених. При ідентифікації феномена наукового дискурсу були залучені роботи *лінгвістів* (Н.Д. Арутюнової, М. Вартовського, А. Вежбицької, В. фон Гумбольдта, Т. ван Дейка, О.С. Кубрякової, М.Л. Макарова, О.О. Потєбні); *представників структуралізму* (Р. Барта, Дж. Лаккофа, М. Пеше, П. Серіо, Ф. де Соссюра, Л.Дж. Філіппе, Н. Хомського та інших), а також праці *постструктуралістів і постмодерністів* (Ж. Дельоза, Ж.-Ф. Ліотара, М. Фуко та інших). Важливу методологічну роль відіграли концепції М.М. Бахтіна, Ю. Габермаса, Е. Гуссерля, К.К. Жоля, В.І. Карасика, С.В. Куцепал, В.В. Ляха, П. Рікьора та інших дослідників.

При дослідженні генезису сучасного наукового дискурсу, вивченні його характеристик, специфіки формування і розвитку в умовах інформаційного суспільства дисертант спирався на широке коло досліджень *представників сучасної західної філософії і методології науки* (Дж. Агассі, Е. Агацци, К.-

О. Апеля, Л. Вітгенштайна, Г.-Г. Гадамера, В. Гарвея, Р. Говарда, П. Козловські, О. Койре, У.О. Куайна, Т. Куна, Н. Лумана, Х. Лейсі, Р. Мертона, Х. Патнема, К. Поппера, М. Томпсона, Е. Тоффлера, А. Уайтхеда, П. Фейєрабенда, Л. Флека, Г. Фоллмера та інших), *видатних вчених* (Н. Бора, В.І. Вернадського, В. Гейзенберга, А. Ейнштейна, І. Пригожина, І. Стенгерс), *українських та російських філософів* (Е.К. Войшвилла, Л.В. Губерського, І.С. Добронравової, Л.Г. Дротянко, К.К. Жоля, В.В. Ільїна, П.Ф. Йолоня, І.Т. Касавіна, А.Є. Конверського, П.В. Копніна, С.Б. Кримського, В.О. Лекторського, В.С. Лук'янца, Л.О. Мікешиної, О.П. Огурцова, В.І. Онопрієнка, Б.А. Парахонського, М.В. Поповича, В.А. Рижка, Л.В. Рижко, В.С. Стюпіна, М.Б. Туровського, В.П. Філатова, В.Л. Чуйка, В.С. Швирьова, А.В. Юревича та інших). Методологічно важливими також виявились праці вчених, що вивчали роль наукової інформації в сучасному суспільстві (І.Ю. Алексеєвої, Е. Аллемана, Д. Белла, Н. Віннера, У. Дайзарда, Д.В. Іванова, В.Л. Іноземцева, А.М. Колмогорова, Д. Лайона, Дж.Ф. Люгера, М. Маклюєна, М.М. Моїсеєва, М.В. Онопрієнка, Е. Тоффлера, Ф. Уєбстера, Г. Шиллера), на основі яких дисертант досліджував місце наукового дискурсу в інформаційному суспільстві.

Наукова новизна дослідження полягає в тому, що в дисертації на основі системного підходу, який поєднує філософсько-методологічний, історико-науковий та соціокультурний аспекти, здійснено цілісне дослідження генезису наукового дискурсу, а також визначено його місце і роль в умовах інформаційного суспільства.

Основні результати дослідження відображені в наступних **положеннях**, які визначають наукову новизну роботи і виносяться на захист:

- з позицій методології дискурс-аналізу уточнено зміст термінів „дискурс” і „науковий дискурс” та здійснено їх кореляцію зі змістом терміна „інформаційне суспільство”. Це дозволило виявити підходи до ідентифікації наукового дискурсу, а також репрезентувати його як цілісний феномен сучасної культури;

- встановлено, що існуючі класифікації дискурсів не дозволяють розкрити специфіку наукового дискурсу. Тому типологію дискурсів проведено стосовно

сфер суспільної практики. Показано, що в інформаційному суспільстві науковий дискурс пронизує політичний, правовий, етичний та інші типи дискурсів;

- виявлено, що теоретико-методологічними й соціокультурними засадами трансформації функцій сучасної науки і набуття нею ознак дискурсу є синтез науково-теоретичної, науково-виробничої та науково-освітньої діяльності, що ґрунтуються на: зміні ідеалів, цілей, норм, цінностей наукового пізнання відповідно до запитів соціуму; застосуванні інструментарію мовних ігор у науковій діяльності; посиленні ролі наукового співтовариства у процесах становлення інформаційного суспільства;

- з'ясовано, що теоретичний, прагматичний і соціокультурний аспекти сучасного наукового дискурсу в своїй єдності визначають сутність інноваційної основи інформаційного суспільства;

- показано, що інноваційними складовими сучасного наукового дискурсу є: комп'ютеризація та інформатизація науки, які розширюють арсенал методів пізнання; зміна суб'єкта пізнання, яким у науці інформаційної доби стає людино-машинна система; перетворення наукового дискурсу в умовах інформаційної глобалізації на елемент дискурсу влади;

- обґрунтовано, що науковий дискурс, який базується на науково-виробничій та освітній діяльності, спираючись на інформаційно-комунікаційні технології, виступає основою становлення інформаційного суспільства (суспільства знань), що приходить на зміну індустріальній стадії цивілізаційного розвитку.

Теоретичне і практичне значення отриманих результатів. Висновки, отримані в ході дослідження, можуть бути застосовані як методологічне підґрунтя при виявленні причин трансформації індустріального суспільства в „суспільство знань”, у якому науковий дискурс займає центральне положення. Встановлена в дисертації роль соціокультурних чинників при формуванні наукового дискурсу, яка пов'язана із застосуванням інформаційно-комунікаційних технологій, сприятиме поглибленому дослідженню особливостей культури інформаційного суспільства. Практичне значення роботи полягає в тому, що її теоретичні положення та висновки можна залучати до розробки нормативних курсів з

філософії, логіки, етики, при викладанні спецкурсів з філософських проблем наукового пізнання, філософії і методології науки, теорії інформаційного права тощо. Матеріали дисертації можуть бути використані при написанні навчальних посібників з філософії та методології науки.

Особистий внесок здобувача. Дисертаційне дослідження є самостійною науковою роботою здобувача. Висновки і положення наукової новизни отримані автором особисто.

Апробація результатів дослідження. Основні ідеї дисертації автор доповідав на методологічних семінарах аспірантів кафедри філософії Національного авіаційного університету (2003-2007 рр., м. Київ), міжнародному науковому симпозіумі „Фундаментальні дослідження в сучасному інноваційному процесі: організація, ефективність, інтеграція” (2003 р., м. Київ), міжнародній науковій конференції „Філософія космізму і сучасна авіація” (2004-2007 рр., м. Київ), міжнародній науковій конференції „Людина-Світ-Культура” (2004 р., м. Київ), міжнародній науковій конференції „Філософія природи і практична філософія” (2004 р., м. Київ), XX Міжнародному київському симпозіумі по наукознавству, історії науки і техніки „Академічна наука: минуле, сучасне, майбутнє” (2004 р., м. Київ), міжнародній науковій конференції „XXI століття: альтернативні моделі розвитку суспільства. Третя світова теорія” (2004-2006 рр., м. Київ), міжнародній науково-практичній конференції „Полікультуротворча діяльність” (2005 р., м. Київ), міжнародній науковій конференції студентів і молодих учених „Політ” (2004-2007 рр., м. Київ), міжнародній науковій конференції „Молоді вчені та наступність поколінь в науці” (2005 р., м. Київ), всеукраїнській науково-практичній конференції „Гуманітарна освіта в профільних вищих навчальних закладах: проблеми і перспективи” (2005 р., м. Київ), міжнародній науковій конференції „Дні науки Філософського факультету” (2005-2006 рр., м. Київ), міжнародному круглому столі „Філософія серця Г. Сковороди і сучасність” (2005-2006 рр., м. Київ), міжнародній науковій конференції „Гуманітарні проблеми становлення сучасного фахівця” (2006-2007 рр., м. Київ), міжнародній науковій конференції „Філософія математики: актуальні проблеми” (2007 р., м. Москва).

Публікації. За темою дисертаційного дослідження автор має 18 наукових публікацій, 7 з яких надруковано у фахових наукових виданнях. Окремі положення дисертації висвітлені в 10 матеріалах і тезах доповідей на наукових і науково-практичних конференціях та в розділі колективної монографії „Філософія природи”.

Структура та обсяг дисертації обумовлені логікою дослідження, яка впливає з поставленої мети і основних завдань. Дисертація складається з вступу, трьох розділів (семи підрозділів), висновку та списку використаних джерел. У першому розділі з позицій методології дискурс-аналізу уточнено зміст термінів „дискурс” і „науковий дискурс” та здійснено їх кореляцію за змістом терміна „інформаційне суспільство”, визначена теоретико-методологічна база дослідження, виявлені підходи до ідентифікації наукового дискурсу як складової соціокультурної системи. Другий розділ присвячено розкриттю методологічних і соціокультурних засади трансформації функцій науки, які обумовлюють необхідність осмислення її як виду суспільного дискурсу. В третьому розділі звернено увагу на сутність інноваційної складової в структурі сучасного наукового дискурсу, обґрунтовано, що останній є основою становлення інформаційного суспільства.

Загальний обсяг дисертації становить 182 сторінки. Список використаних джерел включає 235 найменувань і займає 18 сторінок.

РОЗДІЛ 1

НАУКОВИЙ ДИСКУРС: ВІД ТЕРМІНА ДО ФЕНОМЕНА

1.1. Дискурс як науковий термін і філософське поняття

Досить часто в новітній філософській літературі сучасну науку означають як вид дискурсу. Але широта дефініцій, які надають цьому феномену, неймовірно ускладнює процедуру окреслення його атрибутів і характерних ознак. Тому відповідно до мети дослідження, першочерговим завданням є розкриття змісту таких термінів як „дискурс” та „науковий дискурс” і здійснення їх кореляції зі змістом терміна „інформаційне суспільство”.

Зазвичай вивчення дискурсу як міждисциплінарного поняття починається з констатації факту виникнення відповідного терміна в лінгвістиці у середині ХХ ст., що пов’язують з новими підходами до вивчення і тлумачення тексту. На думку багатьох учених, це викликано так званим „лінгвістичним переворотом” у галузі гуманітарних наук. Проте аналіз дискурсу завжди був складовою лінгвістичних досліджень і лише порівняно недавно перейшов у філософію, соціологію, психологію та інші гуманітарні дисципліни, набувши в їх лоні нових, інколи суперечливих смислових відтінків.

Але, вибудовуючи теорію філософського, наукового, політичного, медичного і т.д. дискурсу, вчені, як правило, залишають поза увагою ті тлумачення, яких йому надавали засновники теорії дискурсу П. Анрі, Р. Барт, М.М. Бахтін, І. Беллерт, Г. Вежбицька, Т. ван Дейк, В. Дресслер, В. Кох, Дж. Лакофф, Ч. Морріс, М. Пеше, Ж. Піаже, П. Сгалл, П. Серіо та інші. Деякою мірою дана ситуація виправдовується особливістю спеціальних лінгвістичних досліджень, що ускладнює можливість поширення отриманих результатів у інші сфери пізнання. Однак це не заважає дискурсу проникати в усі сфери культури. На сьогодні цей термін став настільки розхожим і розмитим, що навіть проведення детального компаративного аналізу щодо його вжитку в філософії та науці навряд чи

допоможе скласти єдине, цілісне уявлення, встановити межі його застосування й інваріантні ознаки. Огляд контекстів, у яких використовується це слово, приводить до такого синонімічного ряду: дискурс – це діалог, дискусія, суперечка, обговорення, мова в мові, діяльність, у яку „вплетена” мова тощо.

Зі схожими проблемами ми стикаємось і при спробі визначити зміст терміна „науковий дискурс”. Незважаючи на те, що в фаховій літературі він зустрічається все частіше, встановити доцільність, значення і причину його залучення зазвичай буває досить складно. Мусимо констатувати, що цей термін розглядають або як синонім терміна „наука”, або його тлумачать у контексті теорії комунікативної дії Ю. Габермаса (в даному випадку межі наукового дискурсу звужуються до соціальних і гуманітарних наук та їх методології).

Втім навіть така ситуація не дає права наповнювати термін „дискурс” невластивим змістом або встановлювати невідповідні йому критерії дефініції. Адже зрозуміло, що будь-який феномен потребує чітко визначеного контексту і системи обмежень, за кордонами яких він втрачає ідентичність (Ж. Дерріда) чи позбувається легітимності (Ж.-Ф. Ліотар). Тому залучення даного терміна до характеристики тієї чи іншої сфери людської діяльності, зокрема науки, вимагає обґрунтування, яке, на наш погляд, повинне передбачати: 1) виділення тих складових цілісної системи (в науці, політиці, культурі), які є її суттєвими компонентами; 2) встановлення відповідності розвитку цих частин законам функціонування і методології дискурсу; і 3) перевірку непорушності інваріантних властивостей системи, яка представлена в новій формі.

Тому зупинимось на позиції, згідно з якою дискурс або повинен тлумачитись у контексті наукових уявлень, або необхідно просто уникати його вжитку. Через це абсолютно прийнятним є намагання дослідників відшукати в межах своїх дисциплін ті частини, які є основою дискурсивної практики (М. Фуко). Так, аналіз історії і методології науки дає право до таких сфер зарахувати трансформацію мови науки та її пізнавальних можливостей, категоризацію й математизацію наукового знання, а також становлення наукового співтовариства, вплив засобів

наукової комунікації, посилення ролі науки як безпосередньої продуктивної сили в інформаційному суспільстві та інше.

Враховуючи сказане, спробуємо вирішити такі *завдання*: 1) розкрити існуючі в науці і філософії підходи до вивчення дискурсу та визначити, методологія якого з них може бути використана при формулюванні терміна „науковий дискурс”; 2) обґрунтувати правомірність типології дискурсів і визначити серед них місце наукового дискурсу; 3) виявити методологічні й соціокультурні тенденції розвитку наукового пізнання, які змушують аналізувати науку в інформаційному суспільстві як один із видів дискурсу. Розв’язання цих завдань у такій послідовності дозволить не лише відобразити методологічно важливу джерельну базу, а й дасть змогу окреслити методи, які будуть використані в ході дослідження специфіки сучасного наукового дискурсу.

На наш погляд, адекватне осмислення даних проблем, у першу чергу, потребує аналізу значення лінгвістичного терміна „дискурс”. Необхідно виявити, як він перетворився на філософське поняття і загальнокультурний феномен. Чому сьогодні майже в усіх сферах суспільної діяльності фігурує слово „дискурс”? Які обмеження воно накладає? Чи не підміняє собою вже існуючі терміни? І головне – *чи маємо ми право іменувати науку дискурсом?* А якщо так, то які з її галузей входять до структури наукового дискурсу? Чи не втрачають вони ознаки і критерії науковості? Чи змінюються ідеали, цілі, методологія наукової діяльності, а також роль вченого і наукового співтовариства в умовах інформаційного суспільства?

Як зауважив К.К. Жоль, успіхи таких напрямків як теоретична лінгвістика, соціологічний підхід до мислення, когнітивна психологія та інших змушують переосмислити уявлення про гносеологію, адже „на нинішньому етапі розвитку філософської науки гносеологу не обійтися без серйозних лінгвістичних знань, оскільки ставка на одну лише рефлексію з приводу знання... без врахування реальної, а не удаваної діяльності свідомості... залишає без відповіді низку питань, що мають кардинальне філософське значення” [78, с. 164]. А тому успішне розв’язання окреслених вище завдань зробить дисертаційну роботу актуальною, цілісною і правомірною.

Вище відмічалось, що слово „дискурс” набуло значного розповсюдження в сучасній культурі. Його застосовують у багатьох галузях людської практики для характеристики різноманітних феноменів. При цьому намагання з’ясувати, яке значення той чи інший автор вкладає в зміст даного слова, не так просто, оскільки більшість учених навіть не до кінця усвідомлює, чим саме: терміном, поняттям чи феноменом вони послуговуються в кожному конкретному випадку. Через це досить складно відшукати той фрагмент реальності, який виступає референтом дискурсу. Загалом даний термін став просто доволі модним і його застосування скоріше покликане підкреслити ерудованість того, хто промовляє, ніж спрямоване на відображення сутності деякого явища. Тут доречно навести висловлювання М.Л. Макарова, який влучно підмітив: „Сьогодні категорія дискурсу в соціальних науках відіграє роль, аналогічну тій, що відведена євро в європейській економіці” [134, с. 11]. Очевидно, цим учений наголошує на важливості даного феномена для всього поля сучасної культури, а також на необхідності залучати виважені підходи до запровадження його в різні сфери соціального буття.

Не є винятковими й більш радикальні висловлювання з цього приводу. Так, Л.Дж. Філіпс та М.В. Йоргенсен у роботі „Дискурс-аналіз. Теорія і метод” констатують: „Немає єдиної позиції про те, що таке дискурс, і як його аналізувати” [209, с. 14]. Втім вчені наводять приклад перетворення деякої дії на дискурс. Так, якщо в місті стався підйом води – це факт матеріального світу. Люди можуть виконувати певні дії по спасінню майна, але тільки-но вони спробують визначити значення цієї події, як відразу попадають у сферу дискурсу. Виходячи з такої аналогії, дослідники пропонують у першому наближенні під цим поняттям розуміти *особливий спосіб спілкування і розуміння оточуючого світу*. Зі свого боку, Ц. Тодоров вважає дискурс винятково родовим поняттям літератури і ставить питання: чому необхідне широке тлумачення дискурсу? Відповідаючи, письменник зауважує: „Мовні правила... – це лише частина правил, які керують виробництвом конкретної мовної продукції” [202, с. 388]. Тому дискурс даний після мови, але до висловлювання; він є середовищем потенційного, можливого.

Як відомо, на побутовому рівні, слова „дискурс”, „дискурсивний” використовують у значеннях „логічний”, „послідовний” і т.п. Але, що цікаво, у „Великому Універсальному французькому словнику” (1895 р.) наведені цитати з варіантами вживання слова „discours”, які свідчать, що його залучали до характеристики видів неупорядкованого руху (суєта, розгортання, коловорот). Саме в такому розрізі це слово було відоме кардиналу Римської церкви М. Кузанському. Його думки щодо природознавства, теології та математики дозволяють виділити дуже важливий аспект у становленні наукового терміна „дискурс”. Аналіз контекстів, у яких використовувалися різні морфологічні форми слова „discursu”, показує їх відповідність сучасним лінгвістичним тлумаченням. Він використовує його для характеристики ситуації. В одному випадку воно означає міркування того, хто „полює за істиною”, довіряючи чуткам, у іншому – це думка, яка обмежена певними кордонами [120, с. 16]. Втім позиція філософа навряд чи привернула б нашу увагу, якби в ній імпліцитно не висловлювалась ідея *діалектичного характеру дискурсу*. Це означає, що останньому властиве, як можливе, значення „діалектичний”. Отже, М. Кузанський залучає слово „дискурс” не для означення логічних, послідовних процесів (таке тлумачення закріплене за дискурсом у побутовій мові), а прагне виокремити ту змінну складову, яка перебуває в постійному розвитку. Схожий висновок пізніше отримають Дж. Локк, Т. Гоббс та І. Кант, коли розглянуть дискурс не як елемент опозиції мисленневих структур, а як їх синтез, поданий у знятому вигляді.

Дещо по-іншому до проблеми визначення терміна „дискурс” підходять вітчизняні філософи. Так, в роботах М.М. Бахтіна, Є.К. Войшвилла, Г.Б. Гутнера, Л.Г. Дротянко, В.С. Лук’янця, С.Б. Кримського, А.Є. Конверського, В.О. Лекторського, Л.О. Мікешині, О.П. Огурцова, В.С. Стьопіна, П.Ф. Йолона, І.В. Хоменко та інших здійснюється спроба виявити не тільки комунікативну природу дискурсу, а й встановити його *когнітивні* параметри і можливості. Зокрема, Л.Г. Дротянко пише: „Останнім часом поняття „дискурс”... стало досить розмитим... ним позначають сьогодні що завгодно” [73, с. 45]. Причиною цього є недостатнє розмежування дискурсу як терміна науки і як філософського поняття.

Втім спроба розв'язати це завдання не завжди увінчується успіхом. Зокрема, Г.Б. Гутнер і О.П. Огурцов основною причиною неоднозначності в тлумаченні даного терміна називають тенденції розвитку філософії в ХХ ст., яка розглядає значну кількість феноменів через мовно-мовленнєві конструкції. Тому дискурс постає і як розмова, і як діалог, і як письмовий текст [151, с. 670-671], що унеможливає відокремлення його від конкретних сфер функціонування. Через це, на думку дослідників, сенс мають лише такі терміни, як „науковий дискурс”, „політичний дискурс”, „релігійний дискурс”, „філософський дискурс” й інші. Але в цьому випадку виникає питання: *чи є закономірною така типологія дискурсу?*

Вихід з цієї ситуації знаходимо в М.М. Бахтіна, який робить висновок, що використання мови завжди здійснюється у формі конкретних висловлювань учасників тієї чи іншої людської діяльності [27, с. 249]. Тільки так відтворюється її тематичний зміст, стиль і композиційна побудова. Отже, не мова домінує над змістом, а, навпаки, *зміст, специфіка, проблематика, етичні цінності й норми світогляду формують мову*, створюють, адаптують, трансформують її до вигляду, придатного для комунікативної дії. Тому кожна сфера людської діяльності неминуче герменевтично накидатиме термінам і поняттям, зокрема дискурсу, власного змісту як у процесі розуміння, так і в ході оперування ними. І в цьому не має нічого дивного, адже наука, тільки-но народившись, потребує „вичленення відповідних термінів, які б адекватно відображали предмет дослідження..., щоб найкраще передати зміст та значення досліджуваних об'єктів” [71, с. 47].

Але, якщо в галузі природничих наук методологія дозволяє абстрагуватися від несуттєвих властивостей чим легітимізує відрив поняття від явища, то гуманітарні науки не можуть дозволити собі таких привілеїв. Тому при перетворенні наукового терміна на загальнонаукове поняття звичні логічні процедури можуть не діяти. Як пише Є.К. Войшвилло, закон оберненого відношення між змістом і обсягом поняття сьогодні викликає досить багато суперечок [45, с. 136-140]. Так, відомий математик і філософ І. Ламберт, розглядаючи правила побудови неевклідових просторів, натрапив на випадки прямої залежності між указаними величинами, коли математичні структури переходять з одного розділу в інший.

З огляду на сказане, звернемося до досліджень, в яких пропонуються новітні методи формування і функціонування понять у процесі наукового пізнання. Серед них відмітимо роботи представників Київської школи логіки і філософії, зокрема Є.К. Войшвилла, Л.Г. Дротянко, К.К. Жоля, А.Т. Ішмуратова, А.Є. Конверського, М.В. Поповича, І.В. Хоменко, І.В. Богдановського й інших. Аналіз їх напрацювань показує, що поняття є не лише продуктом відображення, а й передбачають більш складний механізм їх утворення, особливо, в неklasичній і постнеklasичній науці.

Значну увагу принципам формування понять присвятив М. Вартовський. Базовими категоріями його концепції виступають репрезентація і референція. При цьому дослідник виходить із тієї методологічної настанови, відповідно до якої репрезентувати можна все, що завгодно за допомогою будь чого [37, с. 18]. Очевидно, вчений не переймається функціональним наповненням понятійно-категоріальної сітки, яка, на думку П.Ф. Йолона, С.Б. Кримського і Б.О. Парахонського, завжди несе на собі відбиток історичної й культурної епохи [90, с. 85-86]. Ця мережа понять повсякчас присутня. Інша справа, що вона може бути більше або менше деталізованою. В першому випадку структурні елементи мислення охоплюють дійсність метафорично, за допомогою аналогій, в другому – залучається процедура аналізу. Враховуючи це, ми не можемо повністю погодитися з позицією М. Вартовського, оскільки його ідея домінування репрезентації над референцією неодмінно веде до конфронтації в дискурсі, так як логіка аргументації (про яку неодноразово писав А.Є. Конверський) заміщується догматикою, яка призводить до несприйняття або неприйняття чужої позиції.

Зі сказаного випливає, що в процесі переходу від явища до сутності, від явища до поняття поряд з відображенням важливу роль відіграють процедури конструювання, референції і конвенції. Такі нетрадиційні підходи С.Б. Кримський і М.В. Попович вважають найбільш виваженим шляхом від феномена, предмета, речі до слова, думки, поняття [83, с. 330]. Як буде показано нижче, саме таку схему застосували представники лінгвістичного і філософського структуралізму при введенні терміна „дискурс”. Коротко зупинимось на цій теорії, адже в них дискурс вперше був репрезентований як явище.

Провідні західні вчені, зокрема М.В. Йоргенсен, М. Пеше, П. Сгал, П. Серіо, Л.Дж. Філіпс та інші, відмічають, що в останні десятиліття різко збільшилася кількість дисциплін, які вивчають проблему дискурсу. Так, П. Серіо говорить про специфічні форми, яких набуло дослідження дискурсу, в результаті чого сьогодні цей термін має цілу множину застосувань і визначень, кожне з яких претендує на загальність і повноту [189, с. 25-26]. В збірнику „Квадратура смислу: Французька школа аналізу дискурсу” наводиться низка дефініцій, серед яких відмітимо найважливіші: 1) дискурс – еквівалент поняття „мова”, яка тлумачиться як будь-яке конкретне висловлювання; 2) дискурс – одиниця, що перевищує речення; 3) дискурс – вплив висловлювання на адресата; 4) дискурс – результат протиставлення мови і мовлення (langue/discours); 5) дискурс – система обмежень, що визначають певну соціальну та ідеологічну позицію [98].

Історичні передумови формування наукових напрямків, що досліджували дискурс, були закладені представниками структуралізму, стрімкий розвиток якого пов’язують з кризами в науці кінця XIX – початку XX ст. Саме ця лінгвістично-філософська течія прийняла на себе весь тягар краху європейського раціоналізму, прагнучи при цьому втримати елементи культури в цілісності. Опосередковано про це писали Г. Башляр, М. Гайдеггер, Е. Гуссерль, Ж. Дерріда, Ж.-П. Сартр, М. Фуко, К. Ясперс та інші видатні мислителі. Наша цікавість до структуралізму обумовлена декількома причинами. По-перше, в структуралізмі діалектичні категорії „явище” і „сутність” набули якісно нового відтінку в значеннях „структура”, а також „зміст” та „текст” (у феноменології й герменевтиці) [192, с. 695]. По-друге, слід встановити ті властивості мови, які проявляються у випадку, коли її тлумачать як структуру. По-третє, оскільки дискурс уперше став об’єктом наукового дослідження в структурній лінгвістиці, то необхідно зрозуміти специфіку її предмета і методів. Відшукавши відповідь на питання щодо причин перевероту в лінгвістиці, вдасться встановити загальнонаукове значення такого її нового компонента як дискурс і провести філософську рефлексію стосовно можливості поширення його на все поле культури.

Зважаючи на предмет нашого дослідження, не зупинятимемося на висвітленні напрямів структуралізму, але зазначимо, що всі вони так чи інакше пов’язані з лінгвістикою. Тому вивчення структур зосереджувалося на прикладі мовних конструкцій. З цього приводу І.П. Ільїн пише: „Структуралізм... носив явно лінгвістичну орієнтацію і спирався на найновіші для того часу концепції мовознавства й семіотики” [88, с. 272]. Женевська школа лінгвістики, американська, паризька школи семіотики, психоаналіз Ж. Лакана, антропологія К. Леві-Стросса, епістемологія М. Фуко, граматологія й інші течії зводили свої вихідні ідеї та результати до мовних і мовленнєвих компонентів.

Вперше уявлення про мову як структуру зустрічається в роботах В. фон Гумбольдта. Він обґрунтував, що мова – це єдиний спосіб, за допомогою якого виражається дух і характер народу. Виходячи з того, що вона – не продукт діяльності, а сама діяльність, дослідник руйнує уявлення про хаос мови, шукаючи адекватні способи вираження думки за посередництва артикульованих звуків. Але на цьому функції мови не закінчуються. Людина, що використовує слова навіть для передачі інформації, мимоволі додає до неї власного сенсу, що виражається не тільки вербальними засобами. Тому важливою властивістю мови вчений вважає форму. Саме вона не дає права тлумачити мову як просту послідовність звуків, а перетворює її на „безкінечність, що поступово розгортається у часі” [57, с. 171]. В такий спосіб мова постає у вигляді консистенції, яка постійно трансформується. Наприклад, діалекти, суржикі, формальні мови вже не сприймаються як чужорідні, спотворені частини побутової мови. Вони постають рівноправними складовими інтелектуально-пізнавальної діяльності людини.

Виходячи з такого розуміння мови, філолог висуває низку критеріїв, яким вона повинна задовольняти, якщо прагне бути адекватною до запитів сучасності. Зокрема, будова мови має відповідати внутрішній організації мислення, а також супроводжувати думки. Цим самим мова і мовлення набувають властивості зв’язності [57, с. 345]. Як вважає Н. Хомський, для В. фон Гумбольдта мова постає не просто масою ізольованих феноменів (слів, звуків, індивідуальних продуктів мовлення), а „організмом”, в якому всі частини взаємозв’язані [224,

с. 61]. Очевидно, тут мається на увазі мовлення як важлива складова процесу народження зв'язного тексту. Далі буде показано, що саме ця характеристика стала передумовою народження *дискурсу як категорії* лінгвістики.

Ці ідеї знайшли подальший розвиток у творчості Ф. де Соссюра, який у „*Курсі загальної лінгвістики*” розвиває опозицію між мовою і мовленням, вважаючи, що „мова – це лише певна частина... мовної діяльності. Вона є соціальним продуктом, сукупністю необхідних умовностей, прийнятих колективом” [194, с. 17]. Натомість, учений свідомий того, що природною для людини є не мовна діяльність як мовлення, а здатність створювати мову, яка полягає у встановленні відповідності між диференційованими знаками і поняттями. У такий спосіб дослідник намагається накинути певну лінгвістичну категоріальну сітку на процеси мислення і мовлення, що пояснюється необхідністю виявлення механізму встановлення їх тотожності. Ф. де Соссюр вважає, що це відбувається лише на рівні мови, а тому він пропонує перейти до розуміння її як цілісної структури, вивчення якої має ґрунтуватися на порівнянні з подібними системами.

Отже, спроба вивести співвідношення між мисленням і мовою на рівень мовлення показала, що його структура не завжди підкорена лінгвістичним закономірностям, а може враховувати специфіку певної сфери діяльності. Це пояснює, чому спроби логічних атомістів і неопозитивістів представити математику винятково як мову виявилися невдалими. На основі сказаного вище, можемо зробити такий висновок щодо *наукового дискурсу: недоречно тлумачити його лише як мову науки, як систему висловлювань*.

Важливий внесок у вивчення проблеми мислення і мови, мови й мовлення, мовлення та діяльності зробив вітчизняний учений О.О. Потебня, який, продовживши започатковану В. фон Гумбольдтом та Ф. де Соссюром традицію, зосередився на вивченні когнітивної функції мови та її місця у процесі наукового пізнання. На думку вчених філософський сенс має його положення про роль мови в створенні послідовного ряду наукових систем [73, с. 15]. Отже, О.О. Потебня розглядає мову не як пасивну складову пізнавального процесу, а як засіб створення думки, що сприяє відтворенню наукової картини світу.

Не дивно, що деякі сучасні дослідники звертають увагу на тоталітарну структуру мови, кожен рівень якої немовби пронизаний владою [124, с. 23]. На нашу думку, ця ремінісценція є не більше, ніж маніфестом проти постнекласичного типу наукової раціональності, який поглинає все ширші пласти культури, надаючи мові статусу активного компонента пізнавальної діяльності. Таке широке тлумачення функцій мови в сучасній культурі дає право говорити про те, що сьогодні людське буття репрезентується крізь призму мовної діяльності. Це вперше було усвідомлено в кінці XIX – на початку XX ст. та отримало назву „лінгвістичний поворот” у філософії. Саме він відкрив нове поле реальності – мову, яка відтоді постала одним з основних об'єктів філософських запитів і способом розв'язання соціальних проблем.

Усвідомлення необхідності комплементарного дослідження проблеми дискурсу як у науці, так і в філософії, призвело до виникнення в середині XX ст. двох течій: *лінгвістики тексту* і *дискурс-аналізу*. В науковій літературі не існує однозначного бачення ні щодо періоду виникнення цих галузей, ні щодо специфіки їх предметного поля. Відомо, що в 60-70-х роках XX ст. виникли сприятливі умови для формування нового напрямку філологічних досліджень. Зокрема, прагнення вивести синтаксис за межі речення (Б. Палек, Т. ван Дейк, В. Дреслер), розробка прагматики мови, підхід до мови як до соціальної дії, інтерес до мовного використання і суб'єктивного аспекту мови, інтеграція гуманітарних досліджень. Все це й стало причиною виникнення нових наукових напрямків. Свого часу М.М. Бахтін, виходячи із суто філософських міркувань, відзначав, що „висловлювання – це проблемний вузол виняткової важливості” [27, с. 253]. Він чітко усвідомив, що хоча слово й володіє семантичними, синтаксичними і морфологічними ознаками, все ж воно не є самостійною структурою, оскільки в новому контексті перетворюється, набуває нових відтінків і значення. Відповідно, від слова потрібно здійснити перехід до речення, висловлювання і, загалом, до тексту, який виступає самостійним гравцем у комунікативному полі.

Не дивно, що вже перше визначення дискурсу, сформульоване в рамках лінгвістики тексту, подано таким чином: „Дискурс – це зв'язний текст у

сукупності з екстралінгвістичними – прагматичними, соціокультурними, психологічними та іншими факторами; текст, взятий в аспекті події; мовлення, яке розглядається як цілеспрямована соціальна дія, як компонент, що приймає участь у взаємодії людей і механізмів їх свідомості” [21, с. 136-137]. Отже, базовою властивістю для дискурсу як терміна є зв’язність.

Проте питання про зв’язність тексту не є таким простим, як може здатися на перший погляд. На думку К. Гаузенблаза, дана проблема є настільки складною й неоднозначною, що її часто оминають у філософській літературі, присвяченій аналізу дискурсу. Справа в тому, що „будь-який мовний твір завжди семантично зв’язний” [50, с. 70]. Однак лише спроба встановити способи і ступіть зв’язності висловлювань дає змогу виокремити його дискурсивну частину. Розглядаючи цю проблему, І. Беллерт пише, що дискурс – це така послідовність висловлювань, у якій семантична інтерпретація кожного наступного висловлювання залежить від попереднього [29, с. 172]. Іншими словами, *адекватна інтерпретація дискурсу потребує знання контексту*. Така дефініція має елементи рекурсивності. Дискурсивна частина тексту повинна або повторюватися в деякому вигляді, або мати інтенцію до відкритості. Визнаючи, що повтор є необхідною (хоча і не достатньою) умовою зв’язності, дослідниця використовує принцип герменевтичного кола. Вона вважає, що для забезпечення зв’язності тексту достатньо в ході міркування притримуватися його головної думки, а будь-які відступи від неї повинні бути логічно обґрунтованими.

Це безпосередньо стосується й наукового дискурсу. Як відомо, саме такий принцип покладено в основу методології і методики підготовки наукових публікацій. Окрім цього, визначення *зв’язності наукового тексту* є одним з перших і головних завдань, яке слід розв’язати, вирішуючи питання про можливість іменування науки дискурсом.

Як бачимо, вже перші лінгво-філософські концепції продемонстрували залежність дискурсу від зв’язного тексту. Однак сучасні філософські дослідження, зокрема ті, які вивчають специфіку культури постмодерну, свідчать, що текст може бути цілісним, однак незв’язним. За такого розуміння він постає в

усіх можливих проявах: літературі, науці, мистецтві, політиці тощо. Тільки усвідомлені в усій своїй символічності, загадковості, текстуальності ці сфери людської діяльності й можуть виступати джерелом пізнання.

Стало зрозуміло, що зміст терміна „дискурс” потенційно ширший від тих складових, що роблять його предметом вивчення спеціальних лінгвістичних теорій, оскільки „дискурс – це суттєва складова соціокультурної взаємодії, характерні риси якої – інтереси, цілі та стилі” [64, с. 53]. А тому настав час від терміна перейти до поняття „дискурс”, розкривши та розширивши його пізнавальні характеристики. У такий спосіб лінгвістика підійшла до дискурсу як концепту, подальше вивчення якого не могло вдовольнитись межами однієї науки та все частіше потребувало залучення філософських методів і підходів.

Опосередковано про це пише Р. Барт. У праці „*Смерть автора*” він доводить, що культура ХХ ст. руйнує, як міф, самоцінність тексту, піддає сумніву його закінченість, зв’язність, цілісність [26, с. 375]. Уже в постструктуралізмі текст не є лінійною послідовністю слів і речень, які виражають певний телеологічний зміст, а постає як багатовимірний простір, у якому виникають суперечності між різними видами письма й стилями. Він ніби зітканий, сплетений з великої кількості цитат, ознайомлюючи читача із суперечними висловлюваннями, протилежними позиціями, неузгодженими положеннями, закликати його до активної розумової діяльності. Текст продовжує незавершене, він не є цілісним, закінченим, логічним і послідовним, не оголошує себе істиною останньої інстанції.

Отже, після досліджень, проведених В. фон Гумбольдтом, Ф. де Соссюром, В. Проппом, О.О. Потєбнею та іншими представниками лінгвістичного структуралізму, проблема дискурсу набула філософського осмислення. У роботах Л. Альтюссера, Р. Барта, Ю. Габермаса, М. Гайдеггера, Ж. Дерріди, Ж. Дельоза, Ж. Лакана, К. Леві-Стросса, М. Фуко, Ж.П. Сартра здійснено теоретичний, філософський аналіз мови, обґрунтуванні соціокультурні засади її функціонування в суспільстві. Вироблені ними підходи до розуміння функцій мови, мовлення, комунікації, дозволили пояснити деякі цивілізаційні колізії ХХ століття. Це дало змогу якісно видозмінити принципи філософствування:

перейти від Я до структури, від суб'єкта до об'єктивних законів мислення, від буття до його системи, від людини до продукту ідеології. Філософський аналіз існуючих проблем потребував упровадження нової одиниці мислення – дискурсу, який би вмістив та врахував особливості політичної риторики, суспільні інтереси, цінності тощо. Таке широке тлумачення дискурсу виявилось неприйнятним для лінгвістики. Тому, за свідченням Дж. Пассмора, більшість представників структуралізму заперечували свою належність до філософії, говорячи, що вони є авторами ідей, антропологами чи психоаналітиками, а не проповідниками нових філософських тезисів [166, с. 33-34].

Зі свого боку, філософи теж не наполягали на союзі з лінгвістикою, прагнучи розробити власні методи вивчення дискурсу. Підтвердження істинності цього положення знаходимо в багатьох джерелах. Зокрема, П. Рікбор навіть намагається встановити ознаки, які б вивели структуралізм за межі лінгвістики [184, с. 44-46]. Це, на його переконання, мало сприяти переходу від висловлювання до нової мовної одиниці – дискурсу, в межах якого мова реалізує свою здатність до співвідношення, а не навпаки. Але всі ці спроби виявились марними. Як пише М. Пеше, „ми змушені... говорити про лінгвістику і філософію, про лінгвістику в філософії й про філософію в лінгвістиці” [169, с. 225]. Інакше кажучи, *ні лінгвістика, ні філософія не здатні самотійно описати й вивчити складну природу, структуру та функції дискурсу загалом, та наукового дискурсу зокрема.*

Втім хоча в філософських роботах, у яких досліджується дискурс, і відбувається звернення до мови, але тут її розуміють не в значенні побутової мови, а як певний абстракт. Це дозволяє більш глибоко зрозуміти її функції як ефективного засобу пізнання. Деякі дослідники навіть вважають, що „філософія дискурсу дозволяє перебороти нашу традиційну звичку вважати, що мова – це, насамперед, словник, тезаурус слів, а не дискурсів... Мова постає перед нами як жива грибниця дискурсів (соціокультурних практик), яка розгортається спонтанно, багатомірно, непередбачено” [129, с. 27]. Як наслідок, існують не лише нетотожні визначення дискурсу, а й суперечні за методологічними орієнтаціями напрямки з його вивчення.

Такий підхід характерний для творчого доробку Ю. Габермаса, М. Фуко та Ж.-Ф. Ліотара, роботи яких виділяємо як методологічно важливі для даного дисертаційного дослідження. Так, М. Фуко в праці „*Археологія знання*” на прикладі психіатричного дискурсу вводить і обґрунтовує поняття „дискурсивна практика”, „дискурсивна формація”, „епістема” та інші [212]. За допомогою цих метод археології поширюється за межі дисциплінарної організації науки, реконструюючи історичні передумови її становлення та критикуючи догматичні уявлення класичного раціоналізму. На думку філософа, наукове знання завжди повинно переглядати аксіологічний, етичний, гуманістичний параметри, коли трансформується дискурсивна формація, яка його оточує. Це означає, що, наприклад, *аналіз наукового дискурсу буде неповним і однобічним, якщо він проводитиметься винятково з позицій методології без урахування соціокультурних факторів.*

Значного розповсюдження і популярності набула також теорія дискурсу, запропонована Ю. Габермасом. У низці робіт він осмислює суспільство як комунікативне середовище, в якому раціональних підходів до аналізу проблемних ситуацій виявляється недостатньо. Тому виникає потреба в комунікативній дії та раціональності, які мислитель вивчає на основі методології герменевтики [219]. Відмітимо, що деякі філософи науки оминають дану концепцію, оскільки вона переважно орієнтується на специфіку гуманітарного пізнання, залишаючи поза увагою природничі й точні науки. Дійсно, спираючись на його ідеї, неможливо, як у М. Фуко, відобразити генезис і структуру наукового дискурсу як цілісного феномена. Але саме Ю. Габермас значно розширив межі функціонування дискурсу, вважаючи його такою формою комунікації, яка відновлює взаєморозуміння [218, с. 84-85]. Сьогодні інформатизація науки, зміна характеру її інноваційної складової, розвиток мов програмування, електронних засобів спілкування, нетрадиційні способи обробки й аналізу інформації змушують переосмислити і прийняти цю тезу як безумовно важливу. Тому ми неодноразово звертатимемося до праць згаданого філософа, прагнучи поширити зроблені ним висновки на усе поле сучасного наукового дискурсу.

Втім, якщо М. Фуко базується на позиціях структуралізму, то в праці Ж.-Ф. Ліотара „*Стан постмодерну*” репрезентовано постмодерністський погляд на культуру загалом та науку зокрема, що дозволило виявити найбільш важливі тенденції розвитку суспільства інформаційної доби [128]. Тут представлена концепція мовних ігор як методологія дослідження дискурсу, а також порушено питання щодо його легітимності як ключової властивості. Ж.-Ф. Ліотар прагне відобразити цілісність знання, неприпустимість перетворення його на наративи.

Загалом приходимо до висновку, що роботи М. Фуко, Ю. Габермаса та Ж.-Ф. Ліотара проклали місток від структуралістського до постмодерністського розуміння дискурсу, перетворивши його на загальнокультурний феномен. Тому вже в працях В. Вельша, Ф. Гваттарі, Ж. Дельоза, Ю. Крістевої, І. Хасана, Д. Хеймана та інших спостерігається остаточний розрив між дискурсом і текстом. Підсумовуючи їх погляди, Н.А. Терещенко і Т.М. Шатунова пишуть, що для цього напрямку текст є однією з найбільш важливих умов трансформацій сучасної культури, оскільки „світ, в якому я живу – це втілення прочитаної та інтерпретованої мною книги світу. Світ людини – це текст” [200, с. 46]. Реальність видозмінюється, вона перетворюється на елемент тексту, який стає новою, ближчою до суб’єкта реальністю. Периферія руйнується, зникає другорядне, зайве і випадкове. В гносеологічному вимірі це означає, що неважливим є світ сам по собі, а лише те, як він репрезентований. Можна зробити висновок, що *сукупність цих інтерпретацій, а також обмеження і правила їх побудови складають потенційне середовище наукового дискурсу*.

Проведений огляд концепцій дискурсу з різних наукових і філософських позицій показав, що він виступає стабілізуючою одиницею, яка, однак, постійно трансформується під впливом змін мовленнєвого та соціокультурного простору. В такий спосіб *дискурс пов’язує діяльність і текст, мислення й мову, реальність та її інтерпретацію*. Тому науковий, політичний, релігійний чи будь-який інший вид дискурсу вимагає виважених оцінок, інтегрованих підходів, міждисциплінарної методології, діалогу, інтелектуальної гри, пошуку компромісів тощо.

Ілюстрацією може слугувати приклад з історії науки. Коли на початку ХХ ст. почала формуватися нова наукова картина світу, багато вчених оголосило хибність попередніх уявлень та необхідність їх зміни на більш прогресивні теорії й гіпотези. Загальновідома суперечка, що точилась між Н. Бором і А. Ейнштейном, якраз і відобразила відповідні настрої в науковому співтоваристві. І тільки в ході діалогу вдалося діалектично поєднати нове та існуюче знання, виявити цінність традиційного, коректніше, виваженіше підійти до визначення місця інноваційних концепцій в оновленій науковій картині світу.

Незважаючи на розбіжності, що існують у тлумаченні дискурсу, їх об’єднує важлива ідея про те, що *мова організована відповідно до структур, властивих висловлюванню людей у різних сферах соціальної практики*. Досить вдало це продемонстрував Г.Б. Гутнер у роботі „*Онтологія математичного дискурсу*”. В ній учений виходить з того, що будь-яка конструкція, яка включає в себе об’єкти та їх ідеальні образи, може розумітися як дискурс, який, у свою чергу, може бути структурно незавершеним та оперувати не самими об’єктами, а їх значеннями. Така позиція зводить аналіз сутності математичного дискурсу до вивчення математичних об’єктів, процедур їх утворення, інтерпретації, узгодження тощо.

Втім говорити про фізичний, хімічний, біологічний, комп’ютерний та інші види дискурсів, на наш погляд, можна лише тоді, коли термін „дискурс” вживається у значенні, наближеному до лінгвістичного виміру. І автор опосередковано підтверджує це, зауважуючи, що в математичний дискурс включаються міркування, геометричні фігури, креслення, графіка і т.д. [60, с. 19-20] Тут дискурс хоча й виходить за межі висловлювання, все ж він не здатен трансформуватись у більш складні соціальні структури.

Зважаючи на вищесказане, вважаємо за доречне поставити питання про *типологізацію дискурсів*, вирішення якого дозволить віднести науковий дискурс до одного з видів дискурсів. Це дасть змогу окреслити його суттєві ознаки, характеристики. З позицій структуралізму ми вже частково цю проблему. Проте, як доводять Е. Лакло і Ш. Муфф, соціальне явище ніколи не буває завершеним чи повним [7, р. 111-112]. В той же час відповідний йому дискурс постає не чимось

розмитим, невизначеним, а, навпаки, постійно намагається накласти певні обмеження, виступаючи в ролі раціоналізуючого фактора. Основна задача дискурсу в будь-якій сфері людської діяльності полягає в усуненні двозначностей, перетворенні елементів (відмінності, що встановлюється не дискурсивно) на моменти (відмінності, які чітко окреслені в дискурсі) та встановленні меж їх функціонування [209, с. 53-54]. Виходячи з того, що поле дискурсивності завжди є потенційно ширшим, дискурс виявляється розірваною, незавершеною структурою, яка приречена функціонувати в такій же незавершеній області.

Визнаючи існування проблеми класифікації дискурсів, В.І. Карасик пропонує розрізнити розуміння дискурсу з позицій лінгвістики й з позицій соціолінгвістики. Якщо у першому випадку дискурс – це процес живого вербалізованого спілкування, який характеризується великою кількістю відхилень від канонічної писемності, то в другому – дискурс уже постає як спілкування людей, розглянутий через їх приналежність до тієї чи іншої соціальної групи [93, с. 232-234]. Такий крок дозволяє виокремити так званий *інституціональний дискурс*, під яким розуміється спеціалізований штампований різновид спілкування між людьми, які можуть не знати один одного, але повинні спілкуватися відповідно до норм деякого співтовариства. Очевидно, в такому випадку доречно виокремити політичний, адміністративний, медичний, науковий, релігійний, рекламний та інші типи дискурсів. І хоча вчений достатньо переконливо доводить правомірність такого поділу, все ж визнає, що справжньою основою для типологізації є не стільки домінуючі принципи комунікації, скільки ступінь канонічності дискурсу. Це означає, що *форма і тип дискурсу мають залежати від змісту означеної ним сфери діяльності*.

Тому серед *найпоширеніших видів дискурсів* зустрічаємо такі: тематичні, конфесійні, професійні, метадискурси, дискурс влади тощо. В цьому випадку науковий дискурс варто віднести до професійного типу, а його зміст окреслюється специфікою наукової діяльності. Однак ця типологія, на наш погляд, не є досконалою, оскільки зводить тип дискурсу до його проблематики. В даному випадку не можна вимагати від дискурсу відкритості, соціальної

спрямованості, адаптації до соціокультурних умов, оскільки кожен дискурс самостійно визначатиме свої цілі, завдання, методи отримання результату. Закритість, формалізація, нормативність стають тими інструментами, які захищають його від зовнішніх втручань. Як наслідок, *дискурси не взаємодоповнюють* один одного, а конкурують між собою, намагаючись самостійно обійняти все поле культури. В цьому контексті стає зрозумілим, чому Ж.-Ф. Ліотар, Ж. Дельоз, П. Козловські та інші постмодерністи найбільш негативним явищем для сучасної культури вважають наявність та домінування гранднаративів і метарозповідей. Через це й наука з її всепоглинаючою раціональністю не раз ставала об'єктом критики з боку філософів і суспільства.

Зі сказаного можна зробити висновок, що проблема типології дискурсів залишається поки що невирішеною. Її складність пов'язана з тим, що порядок з синтаксисом і семантикою, *невід'ємним атрибутом дискурсу є прагматика*. Схожу позицію обстоює англійський дослідник Г. Ліч, який у роботі „*Принципи прагматики*” [8] обґрунтовує думку, що прагматика відображає внутрішні, суттєві характеристики певної сфери діяльності, через що не може бути проігнорована. Тобто, поширення висновків, зроблених, наприклад, щодо політичного дискурсу на галузь наукового чи будь-якого іншого типу дискурсу є малоефективним.

Враховуючи це, ми не можемо цілком погодитися з думкою, що дискурс – це просто „мова у мові” [151, с. 671], на основі якої формується науковий, політичний, релігійний, математичний, медичний, юридичний та інші види дискурсів. У цьому контексті пригадаємо, що М. Фуко, визначивши дискурс як сукупність словесних перформансів [212, с. 108], у питанні класифікації не пішов далі дискурсивної практики і дискурсивної формації, підкресливши важливість цілісного уявлення про дискурс як загальнокультурний феномен.

Зі свого боку, В.С. Лук'янець, О.М. Кравченко та Л.В. Озадовська в роботі „*Сучасний науковий дискурс (оновлення методологічної культури)*” справедливо визнають, що „в наш час не існує єдиної класифікації дискурсів” [129, с. 25]. У реальній практиці треба застосовувати їх комбінацію за різними основами. В такий спосіб можна виокремити дискурси щодо сфер діяльності, типу дій,

переслідуваної мети, специфіки історичних епох, специфіки суб'єкта дискурсу та інші. При цьому кожний конкретний дискурс повинен мати ознаки якомога більшої кількості класифікацій. Тому науковий дискурс можна розглядати як: 1) інтелектуальний; 2) професійний; 3) легітимізаційний; 4) історичний і т.д. дискурс про науку як суспільний феномен.

Тому *типологізацію дискурсів*, на наш погляд, *варто розглянути відповідно до сфер суспільної практики*. В цьому випадку науковий, релігійний, моральний, правовий і політичний дискурси виступають як рівнозначні феномени постмодерної культури, які легітимізують, взаємодоповнюють і коригують цілі, цінності, ідеали один одного. Як буде показано нижче, в умовах інформаційного суспільства, коли теоретичне знання є не просто безпосередньо втіленим у засоби виробництва, а й саме перетворюється на товарну цінність та основу інформаційного капіталу, *науковий дискурс займає центральне положення, пронизуючи собою інші соціальні інститути та практики*, зокрема, економіку, політику, мистецтво, право, мораль. Через це його генезис доцільно аналізувати відтоді, коли наука стає самостійною сферою суспільної діяльності.

1.2. Феномен наукового дискурсу: пошуки шляхів ідентифікації

Виникає питання: чому на попередніх етапах розвитку методології і філософії науки майже не використовувалося словосполучення „науковий дискурс”? Цьому є кілька пояснень. По-перше, як об'єкт дискурс дослідили лише в середині ХХ ст. По-друге, перетворення науки на сферу суспільної діяльності відбулося в ХІХ ст. По-третє, тенденції розвитку науки, які змушують сьогодні аналізувати її як вид суспільного дискурсу, в повному обсязі проявилися в інформаційному суспільстві. Не останню роль тут відіграло поширення постнекласичної методологічної свідомості (С.Б. Кримський, В.С. Лук'янець), яка, незважаючи на дисциплінарну організацію наукового знання, прагне вибудувати цілісну наукову картину світу, зіставити її з іншими формами освоєння дійсності.

Проте це зовсім не означає, що не існує робіт, в яких наука імпліцитно не осмислювалась би як дискурс. Різні аспекти її нової форми в тому чи іншому вигляді вивчали філософи, методологи, історики науки, починаючи з античності. Спробуємо з'ясувати, які зрушення в осмисленні науки, її методології та соціокультурного статусу відображені в науковій і філософській літературі. Це дозволить установити актуальність дослідження специфіки наукового дискурсу в умовах інформаційного суспільства.

Витоки сучасного розуміння наукового дискурсу знаходимо в роботах *класиків філософії*, зокрема, давньогрецьких мислителів Евкліда, Демокріта, Арістотеля, Платона, філософів Середньовіччя Р. Бекона, М. Кузанського, натурфілософів епохи Відродження Л. да Вінчі, Г. Галілея, М. Коперніка, вчених і філософів Нового часу Ф. Бекона, Р. Декарта, І. Ньютона, Г. Лейбніца, Т. Гоббса, Дж. Локка, представників німецької класичної філософії І. Канта, І. Фіхте, Г. Гегеля. Як відмічає В.М. Розін у монографії „*Типи і дискурси наукового мислення*”, наука не могла „виникнути раніше античності, до створення низки передумов – „семіотичного виробництва”, індивідуальності людини та інституту античної особистості” [186, с. 16]. Подальші розробки проблеми мислення показали ефективність останнього не лише в діалогах, а й у процесі пізнання та пошуку істини. Тому нагальним стало створення правил мислення, категорій і понять, які б дозволяли розмірковувати без суперечностей, узгоджувати отримане знання з уже існуючим, забезпечувати соціальний контроль.

Пошуки адекватного відображення результатів мисленнєвої діяльності розпочалися ще в античності. В цей час були здійснені перші спроби аналізу здібностей людини до осягнення істини. Якщо пригадати напрацювання Архімеда, Геродота, Евкліда, Піфагора, Фукідіда, то стає очевидною їх схильність до певної систематизації, яка виконувала роль критерію істини. Майже всі давньогрецькі мислителі, які досить уміло оперували правилами формальної логіки, в той же час апелюють і до міфологічних богів та героїв, як до незаперечного авторитету, свідомо применшуючи роль відчуттів та досвіду. З цього приводу у В.М. Розіна читаємо: „Архімед, слідуючи ідеалам античної

науки, в своїх роботах ретельно приховував звернення до самого реального явища” [186, с. 56]. На жаль, ця тенденція Платоном і Арістотелем була перетворена на традицію, дослідницьку настанову, відповідно до якої науковими вважались лише ті знання, які могли бути включені в доведення або у формі вихідних очевидних положень, або як висновки. При цьому проміжні результати істинними не вважались. А разом з ними відкидались, як несуттєві, будь-які вербальні та невербальні складові пізнавального процесу.

Отже, предтечею тлумачення науки як дискурсу можна вважати античну натурфілософію, основним поняттям якої було поняття першооснови (*arche*), під яким розуміли божественний початок буття всіх речей, тотальність реального в онтологічному вимірі. Вже перші спроби Фалеса, Анаксимандра, Анаксимена, Демокріта по її відшуканню стали взірцем дискурсивної діяльності та співіснування різних точок зору, жодна з яких не відкидалась і могла бути використана як основа для побудови цілісної наукової картини світу. Окрім цього, тут спостерігається унікальна єдність об’єктивного і суб’єктивного, індивідуального й загального, моделі та реальності.

Втім цікавість до творів античних філософів викликана не тільки виокремленням науки в особливу сферу духовної діяльності. Дуже важливим є введений ними методологічний підхід до осмислення науки як невід’ємної складової буття людини, її цілей, цінностей, чеснот. Недарма Сократ висловлював упевненість, що саме знання робить людину кращою в моральному відношенні. Зі свого боку, Арістотель у „*Нікомаховій етиці*” визначив предмет наукового пізнання (*to epistelon*) як те, що „існує з необхідністю, а отже, вічно” [20, с. 175]. Людина тільки тоді оволодіє науковим знанням, коли вона матиме віру. Але, як відмітив В.П. Загороднюк, подальше становлення науки „супроводжувалось процесом її „деетизації”, елімінації... антропоморфних і ціннісних проєкцій і передумов” [79, с. 16]. Цей перехід, як і народження новоєвропейського раціоналізму, вдало відображений П.П. Гайденом в роботі „*Наукова раціональність і філософський розум*” [49], через що немає необхідності зупинятися на аналізі розвитку методології в XVI-XVIII ст.

Для розв’язання завдань дисертаційного дослідження важливим є вивчення трансформацій стилю наукового мислення, який видозмінював розуміння специфіки і задач наукового дослідження. В ході опрацювати відповідної літератури дисертант дійшов висновку, що генезис наукового мислення можна відобразити в контексті контрверзи „*дискурсивне – не дискурсивне*”. Підтвердженням цієї гіпотези може слугувати те, що вже в працях Дж. Бруно, М. Коперніка, Г. Галілея, а потім і представників філософії та науки Нового часу значення побутового слова „дискурсивний” (логічний, послідовний і т.п.) трансформується. Його починають протиставляти таким поняттям як інтуїтивне, нерациональне, поза досвідне тощо.

Найбільш виразно ці тенденції проявилися у вченні про метод Р. Декарта. Вивчивши помилки попередньої філософії, він не зупиняється на дедуктивному чи індуктивному способі, а прагне поєднати їх, взявши, як Г. Галілей і Ф. Бекон, за зразок науковості й строгості математику. Лише вона „привчає нас до пізнання істини, оскільки в ній містяться точні міркування, які не зустрічаються за її межами. А тому той, хто колись привчив свій розум до математичних міркувань, зробить його також здатним до опанування інших істин” [65, с. 485]. Отже, математика постає для Р. Декарта як найбільш придатна галузь знань для засвоєння нового методу. Разом з цим учений не відкидає важливу роль інтуїції, справедливо вважаючи, що саме їй доступне цілісне, а не вибіркоче, сприйняття явища без звернення до деталей, які на первинних етапах пізнання лише затуманюють сутність, зводять її до несуттєвого. Тому, розмежовуючи дискурсивну та інтуїтивну складові процесу пізнання, Р. Декарт намагається досягнути їх взаємозв’язок, що відобразилось на структурі й композиційній побудові його програмного твору „Розміркування про метод”, який в оригіналі має назву „*Discours de la method*”. Вчений навмисно використовує в назві слово „discours”, оскільки він не просто констатує власні міркування з приводу проблеми методу, а ніби запрошує до *дискусії, діалогу*.

Схожі міркування щодо методології і становлення наукового мислення знаходимо у Б. Спінози, Г. Лейбніца, Т. Гоббса, Дж. Локка, І. Канта, Г. Гегеля.

Аналіз їх робіт дозволяє вважати цілком обґрунтованим положення про те, що поряд з опозиціями „теоретичне-емпіричне”, „раціональне-чуттєве”, „фундаментальне-прикладне”, які стали класичними для сучасної епістемології, доречно виділити контрверзу „дискурсивне-не дискурсивне”. Це дає право тлумачити „дискурс” як *категорію методології класичної науки*, яка, починаючи з Р. Декарта, наповнювалася науковим змістом.

Однак, хоча філософи Нового часу впритул підійшли до усвідомлення дискурсу як компоненти гносеологічного ряду *дискусія-діалог-логіка (діалектика)-дискурс*, все ж говорити про доречність аналізу науки як виду дискурсу можна лише з середини XIX ст., коли вона набуває ознак безпосередньої продуктивної сили суспільства. Вище відмічалось, що одним із перших, хто вказав на дану властивість науки, був К. Маркс, який прийшов до висновку, що „продуктивні сили... нічого не коштують капіталу” [139, с. 398]. Наука виявляється підкореною існуючому розподілу праці. Капітал експлуатує її для потреб виробництва. Через це думка про перетворення науки на безпосередню продуктивну силу тільки частково відображає сутність сучасних трансформацій її функцій, адже „в своїй новій формі капітал задарма присвоює суспільний прогрес, що стався за спиною його старої форми” [139, с. 619].

В наш час наука, теоретичне знання, технології перетворені на товар, через що пов'язані з суспільним виробництвом безпосередньо, а не представлені в ньому у вигляді механізмів. У результаті наука постає як складова соціальної системи. Даний висновок корелює з ідеями Г. Багатурії. На його думку, теза К. Маркса про перетворення науки на безпосередню продуктивну силу часто тлумачиться некоректно. Причиною цього є неврахування дослідниками того факту, що вказану функцію наука виконує лише в формі „опредметненої сили знання” [24]. Тобто, наукове знання має вартість лише в тому випадку, якщо воно втілене в засобах виробництва. Як пише К. Маркс, „капітал не створює науку, він експлуатує її, привласнюючи для потреб виробництва” [140, с. 554]. Тому на рівні теоретичного знання *наука в умовах капіталізму кінця XIX – початку XX ст. залишається побічною, потенційною, суспільною продуктивною силою.*

Разом з тим у період становлення інформаційного суспільства роль науки як безпосередньої продуктивної сили якісно видозмінюється, оскільки продукowane нею фундаментальне знання стає частиною інноваційного виробництва і технологій. Кількість і якість наукової інформації, якою володіє та чи інша корпорація, є невід'ємною частиною її активів і капіталу. Так, за підрахунками спеціалістів ринкова вартість компанії *Google*, яка є лідером у наданні послуг електронного пошуку в мережі Інтернет, сягає кількох десятків мільярдів доларів. При цьому частка матеріальних активів не перевищує 10-15% від цієї суми.

В даному аспекті дослухаємось до ідей Г. Шиллера, який висунув і обґрунтував гіпотезу культурного та інформаційного імперіалізму [230]. Зрозуміло, зауважує мислитель, що всевітнє панування існує сотні років. Однак у наш час розмах володарювання сильних держав і компаній досягає граничних меж, що пояснюється використанням інноваційних технологій, які дозволяють швидко перерозподіляти центри влади, змінювати джерела експлуатації, залучати новітні ефективні методи організації та контролю. Приховування важливої наукової, політичної, економічної інформації не лише поглиблює інтеграцію країн світу, прискорює глобалізаційні процеси, а й народжує нові форми домінування.

Тому, говорячи про виконання наукою функцій безпосередньої продуктивної сили, ми, в першу чергу, маємо на увазі те, що сьогодні *науковий дискурс як соціальний інститут визначає характер, темп і спрямованість цивілізаційного розвитку, пронизуючи цим самим усі сфери суспільної діяльності.*

Значним методологічним внеском у розробку концепції наукового дискурсу ми вважаємо науково-філософську спадщину таких видатних *учених кінця XIX – середини XX ст.* як Н. Бор, В. Гейзенберг, П. Дірак, А. Ейнштейн, В. Паулі, Е. Шредінгер та інших. Зокрема, А. Ейнштейн у ході дискусій зі своїми колегами-фізиками сформулював низку ідей, які ще на початку XX ст. заклали основу некласичної методології науки. У низці робіт він висуває гіпотезу про те, що наука не є строгою логічною системою. Досить часто дослідник змушений відмовитися від спроб дедуктивного обґрунтування теорій, віддаючи перевагу інтуїтивно-творчому узагальненню. Зокрема, в „*Еволюції фізики*” читаємо: „Ми

повинні визнати, що логічна основа все більше і більше віддаляється від даних досвіду” [233, с. 226]. Крім проблем наукової методології вчений цікавився світоглядними питаннями, намагався визначити соціокультурний статус науки, пов’язуючи її з розвитком цивілізації і благом людей. Отже, А. Ейнштейн прагнув переглянути роль і вплив науки, а також відобразити її як складову культури.

Вагомою для становлення наукового дискурсу стала відома суперечка А. Ейнштейна з Н. Бором із приводу природи квантового світу та проблем теорії пізнання в атомній фізиці. І хоча вчені не прийшли до єдиної позиції, їх дискусію можна вважати взірцевою для подальших трансформацій наукової методології. Адже саме в ній зародився й був обґрунтований принцип доповняльності, продемонстрована необхідність і ефективність мовної гри в науці, переглянуто співвідношення традиційного та інноваційного.

В праці „*Атомна фізика і людське пізнання*” Н. Бор відмітив, що знайомство і співпраця з А. Ейнштейном допомогла їм винести низку уроків. Головний із них полягав у тому, що жоден зміст не можна вловити без відповідної форми. Але, якою б корисною вона не була в минулому, їй не дано охопити нові результати [33, с. 92-93]. Дійсно, за останнє століття наука істотно поліпшила матеріальні умови життя людей, сприяла покращенню медицини, зниженню рівня смертності й т.п. Тому вибір цілей і шляхів подальшого розвитку науки й техніки повинен виходити з усвідомлення цілісності людини та світу, який її оточує.

В ХХ ст. науку починають вивчати як складову соціокультурної системи. Для цього залучаються знання з різних дисциплін: логіки, історії, психології, соціології. Уже в роботах О. Конта, Е. Маха, Дж. Міля, А. Пуанкаре, Г. Спенсера та інших виокремлюється спеціальний розділ філософії – *філософія науки*, в якому розвиток наукового пізнання не зводиться винятково до зміни наукових теорій, а розглядається як закономірний, послідовний, еволюційний процес. Ця проблематика визначила напрямки пошуків представників „історичної школи” та „критичного раціоналізму”, зокрема Дж. Агассі, Т. Куна, Л. Лаудана, І. Лакатоса, М. Полані, К. Поппера, П. Фейєрабенда, К. Хюбнера й інших. Вони визнали, що розвиток науки та ріст наукового знання може бути вивчений як в історичному,

так і в соціокультурному аспекті. Тому значну увагу приділяли дослідженню структури, функцій і ролі наукового співтовариства.

Зупинимося на аналізі їх ідей, які є необхідними для розуміння становлення наукового дискурсу. Так, Т. Кун у праці „*Структура наукових революцій*” здійснює історичний аналіз динаміки наукового знання, вводить поняття „парадигма”, „нормальна наука”, „наукова революція” та інші, на основі яких аналізує функції і місце наукового співтовариства при формуванні теорій, норм, принципів, стандартів наукової діяльності [122]. Автор висуває гіпотезу щодо конвенційно-семантичної природи наукової істини, яка в умовах інформатизації науки все більше актуалізується. Як відомо, концепція Т. Куна була піддана критиці. Зокрема, І. Лакатос показав, що розвиток науки можна пояснити, виходячи з її внутрішніх критеріїв. Тому на місце наукового співтовариства він ставить „тверде ядро” науково-дослідницької програми.

Не вступаючи в дискусію щодо доцільності, аргументованості, актуальності запропонованих Т. Куном та І. Лакатосом підходів, відмітимо, що при вивченні наукового дискурсу вони не можуть бути прийняті як базові. Залучення ідей, висловлених цими мислителями, потребує використання принципів когерентності та доповняльності. Адже, як вважає В.П. Загороднюк, сутність суперечки між прихильниками даних теорій зводиться до дилеми екстерналізм-інтерналізм [79, с. 24]. Разом з тим, як ми бачили, науковий дискурс, приймаючи методологічні і соціокультурні аспекти розвитку сучасної науки як рівноправні, прагне усунути, нівелювати такі суперечності й обмеження.

Підтвердження цієї думки знаходимо в роботі В.С. Стьопіна, В.Г. Горохова, М.А. Розова „*Філософія науки і техніки*”. Розглядаючи науку як виробництво знань, вони відмічають, що для її повноцінного аналізу слід залучати відразу кілька дисциплін (історію, соціологію, психологію, наукознавство). А тому аналіз концепцій К. Поппера, Т. Куна, І. Лакатоса та М. Полані завершують висновком щодо необхідності побудови більш багатой моделі науки, для чого вкрай важливо відповісти на питання: модель чого саме ми будуємо, що являє собою наука як об’єкт нашого дослідження, до явищ якого роду вона належить? [198].

Вельми продуктивними для розуміння сутності наукового дискурсу є також результати, отримані П. Фейєрабендом у праці „*Проти методологічного примусу*”. Проголошуючи методологічний принцип „все дозволено”, філософ черговий раз підкреслює небезпечність єдиних, раз і назавжди утверджених норм, критеріїв раціональності, ознак істинності тощо [207, с. 162-165]. Наукове пізнання повинно допускати інтерпретації, мовні й рольові ігри, фантазію, інтуїцію. Тільки так, усупереч усім логічним надбудовам, пробивалися найбільш революційні ідеї, гіпотези, винаходи. Відповідно, плюралістичний шлях розвитку науки, підкорений не дедукції, а людині, гарантуватиме їй виживання в бурхливому світі. Тому, на думку Л.О. Мікешіної, „методологічний анархізм” П. Фейєрабенда, який вимагав постійного висунення гіпотез, які б суперечили перевіреним теоріям, не потрібно вважати абсурдним [144, с. 425]. У його основі лежать вельми прогресивні ідеї, що розширюють поле аналізу сучасної науки. Зокрема, необхідно враховувати психологічні, соціальні, політичні фактори розвитку знання, а також неприпустимо ототожнювати поняття „істинність” і „раціональність” з істинністю й раціональністю домінуючих у науці методів. Очевидно, що така позиція корелює з описаним вище розумінням дискурсу як відкритого, плюралістичного, комунікативного середовища.

Скоріше за все, ідеї П. Фейєрабенда були обумовлені позицією засновника сучасної феноменології Е. Гуссерля, який у роботі „*Криза європейських наук і трансцендентальна феноменологія*” закликав переглянути відношення науки до людського Dasein. З цього приводу в нього читаємо: „Винятковість, з якою в другій половині XIX ст. весь світогляд сучасної людини став визначатися позитивними науками і дав себе осліпити досягнутими завдяки їх „prosperity”, ознаменувала байдуже відсторонення від тих питань, які вирішальні для справжнього людства” [59, с. 20]. Так мислитель актуалізує необхідність пошуку нової форми існування науки та способів її соціокультурної репрезентації.

Не менш цінною й продуктивною для нашого дослідження є концепція „критичного раціоналізму” К. Поппера. Аналіз праць англійського філософа дає змогу відзначити поступову еволюцію його поглядів, за якою проглядається

бурхливе становлення науки і методології в XX ст. Виступаючи проти історизму, він запропонував своєрідну теорію зростання наукового знання, яка суперечила феноменалістичним, редукціоністським і конвенціоналістським поглядам неопозитивістів. Але, якщо в „*Логіці наукового дослідження*” (1935 р.) він пише, що „наука не є системою достовірних чи достатньо обґрунтованих висловлювань; вона не являє собою також і системи, що постійно розвивається у напрямку до деякого кінцевого стану” [172, с. 257], то вже в роботах „*Припущення і спростування*” (1963 р.) та „*Об’єктивне знання*” (1972 р.) наукові традиції тлумачаться ним крізь призму традицій культури. Це сприяло осмисленню науки й наукової діяльності як складових соціальної системи, що не можуть повноцінно розвиватися у відриві від інших її частин.

Методологічно важливими є й напрацювання засновників кібернетики Ч. Беббіджа, А. Тюрінга, К. Шеннона, Н. Вінера, А.М. Колмогорова, В.М. Глушкова та інших. В їх роботах вперше було поставлено питання про штучний інтелект, описані принципи побудови людино-машинних систем, осмислено вплив інноваційних технологій на життя людей, культуру, науку й освіту. Зокрема, Н. Вінер у роботі „*Кібернетика, чи управління і зв’язок у тваринному і машині*” ще в 50-х роках XX ст. прогнозує: „Нам ніколи не вдасться обійти можливість використання обчислювальних машин” [43, с. 215]. Особливо це стосується наукової діяльності, де успіхи кібернетики та інформатики знайдуть своє безпосереднє застосування. Це якісно видозмінить методологію процесу пізнання, трансформує роль наукового співтовариства, яке із замкненого клубу вчених-одинаків перетвориться на монолітний мисленнєвий колектив.

Плідні думки щодо розвитку науки в умовах комп’ютеризації висловлює й А.М. Колмогоров у праці „*Автомати і життя*”. Він ставить питання: „Чи можна побудувати машину, яка б не відрізнялася від людини?” [109, с. 289]. Відповідаючи, вчений переводить його з технологічної, інженерної площини в ціннісну, моральну, гуманістичну. Тому переконаний, що якщо штучний інтелект, „машинне” мислення й будуть реалізовані, то вони повинні орієнтуватися не на заміщення дослідника, а на розширення його творчого потенціалу. Отже, зробимо

висновок, що вчені-кібернетики підійшли до осмислення інформаційного суспільства не з точки зору соціології (що було притаманно західним дослідникам), а як до суспільства, в якому теоретичне знання відіграє ключову роль, оскільки з'явився механізм його безпосереднього перетворення на інноваційні технології і масову техніку. Таке тлумачення сутності інформаційного суспільства та місця в ньому науки ми визначаємо як провідне для даної дисертаційної роботи.

Паралельно з методологічними, в Європі, США та Японії в 60-70-х роках ХХ ст. виникли й *соціологічні теорії інформаційного суспільства*. Визначення цінності науки і теоретичного знання стали предметом спеціальних досліджень Д. Белла, М. Кастельса, Д. Лайона, М. Маклюена, І. Масуди, Дж. Нейсбіта, Е. Тоффлера, Ф. Уебстера та інших. Проте, якщо вченим-кібернетикам був притаманний переважно утилітарний погляд на можливості нових технологій, то названі мислителі були схильні до гіперболізації, фантазування щодо подальших перспектив цивілізаційного устрою. Через це їх об'єднує думка, що інформаційне суспільство – це „не суспільство, дещо видозмінене... А абсолютно нове суспільство” [204, с. 207], в якому наука займатиме провідне положення.

З цього приводу Д. Белл у роботі „*Соціальні рамки інформаційного суспільства*” пише: „Осьовим принципом постіндустріального суспільства є вирішальне соціальне значення теоретичного знання і його нова роль як спрямовуючої сили соціальних змін” [28, с. 330]. На думку дослідника, в ХХ ст. відбулося злиття науки й інженерії, що змінило сутність технології. Це можна пояснити домінуванням інтелектуальних комп'ютерних інновацій, які сьогодні мають таке ж значення як машини в індустріальну епоху.

Відмітимо, що в більшості сучасних досліджень концепції 60-80-х років ХХ ст. переосмислюються. Так, Ф. Уебстер у праці „*Теорії інформаційного суспільства*” критично аналізує найбільш популярні підходи, показуючи як їх позитивні, так і негативні сторони. Що ж стосується думок, висловлених Д. Беллом, то, вважає Ф. Уебстер, особливу увагу варто приділити його ідеї щодо особливого статусу теоретичного знання, оскільки такий погляд „перш за все визначає нове

суспільство як суспільство, яке базується на породженні й використанні інформації (знання)” [206, с. 75]. Англійський вчений підкреслює, що дане твердження є одним із найпереконливіших аргументів того, що ми насправді живемо в інформаційному суспільстві. Але, на жаль, воно залишилось без достатнього розгляду й обґрунтування.

Погоджуючись з Ф. Уебстером, зауважимо, що аналіз змін у соціальній стратифікації постіндустріального суспільства, яке провели Д. Белл, Е. Тоффлер, М. Кастельс та інші вчені і філософи заслуговує не меншої уваги. Вже в середині ХХ ст. ними було підмічено, що новий суспільний устрій вимагатиме людей з варіативним, неалгоритмічним, творчим стилем мислення. Враховуючи це, Е. Тоффлер у роботі „*Шок майбутнього*” зазначив, що інноваційні технології „передбачають нові рішення соціальних, філософських... проблем. Вони змінюють усе інтелектуальне оточення людини і її світогляд” [204, с. 42]. Зрозуміло, це впливає на перегляд низки соціальних проблем, зміну структури й форм життєдіяльності, а також веде до переосмислення ідеалів, цінностей, принципів суспільного та індивідуального буття. За таких умов *наука, розглянута як дискурс, здатна виступити стрижнем інформаційної цивілізації*.

Отже, соціологічні теорії інформаційного суспільства показали необхідність діалогу, дискусії з приводу тих аксіологічних, моральних, соціокультурних норм і принципів, які історично склалися в ході розвитку людської цивілізації. Сьогодні суспільні процеси значно прискорені, що вимагає швидких, виважених, і в той же час перспективних рішень. Тому в середині ХХ ст. філософи, культурологи, психологи запропонували *ігровий підхід*. У роботах А. Вежбицької, Л. Вітгенштайна, Ю. Габермаса, Г.-Г. Гадамера, Г. Гессе, Й. Гейзинги й інших висловлена думка про те, що комплексне вивчення проблем все частіше потребує мовної гри. Через систему правил і припущень вона з одного боку має забезпечити адекватну репрезентацію дійсності, а з іншого – бути способом „порушення будь-якої одномірної логіки, виходу за її межі” [200, с. 92].

Історично перша концепція мовних ігор була запропонована Л. Вітгенштайном у роботі „*Філософські дослідження*” [44]. Вийшовши суто з методологічного

підходу до аналізу мови і мовлення, він приходить до висновку щодо необхідності його поєднання з прагматикою. З цього випливає, що при дослідженні специфіки будь-якого дискурсу важливу увагу необхідно приділяти синтаксису, семантиці й прагматиці висловлювань, що складають його обсяг. Така позиція дозволила філософу ввести поняття соціальної практики, одним з видів якої є науковий дискурс. Тому комплексне вивчення наукового дискурсу потребує поєднання, комплементарності як його методологічного, так і соціокультурного аспектів.

Методологія мовних ігор у подальшому розроблялась *представниками Франкфуртської школи*, які вивчали проблеми комунікації в соціумі загалом, і в науці зокрема. Так, Ю. Габермас розглядає проблему комунікативного дискурсу, яку, натомість, не зводить виключно до мовної складової. Він справедливо вважає, що дискурс повинен охоплювати когнітивні, моральні й ціннісні аспекти [219, с. 30-32]. Стосовно наукового дискурсу це означає, що вчені повинні прагнути до консенсусу, взаєморозуміння, комплементарності позицій, методологій. Не менш цікавими і важливими є його думки щодо розмежування культури модерну й постмодерну, висловлені в роботі „*Філософський дискурс про модерн*”. Спираючись на ідеї Т.В. Адорно і М. Хоркхаймера, Ю. Габермас вважає за необхідне переглянути основні цілі та цінності науки епохи модерну, узгодити їх з нормами права і моралі [220, с. 122-123].

Суттєвий внесок у розробку ідеї становлення нового типу суспільства та ролі науки в ньому зробили Ж.-Ф. Ліотар, М. Фуко, Ж. Дерріда, Ж. Дельоз та інші *представники філософського постмодернізму*. В їх дослідженнях наука постала як основа постмодерної культури, яка повинна обґрунтувати, легітимізувати необхідність свого існування. У роботі „*Стан постмодерну*” Ж.-Ф. Ліотар пов’язує песимізм постмодернізму з кризою класичних ідеалів науковості та наукової раціональності в інформатизованому суспільстві. А тому пропонує залучити *мовні ігри як метод аналізу сучасного наукового дискурсу* [128, с. 29-33], в якому прагматична складова стає домінуючою.

Дещо іншу методологію виявлення ознак наукового дискурсу запропонував М. Фуко, розглянувши його як вид дискурсивної практики. В роботі „*Слова і речі*.

Археологія гуманітарних наук” він розглядає сучасну епістему „як широкий відкритий тривимірний простір” [214, с. 366]. У першому вимірі тригранника знаходяться математичні й фізичні науки, основним критерієм раціональності в яких виступає дедуктивна, лінійна послідовність доступних для верифікації висловлювань. Другий вимір складають дисципліни, які встановлюють причинно-наслідкові зв’язки між типовими об’єктами та утворюють з них стійкі структурні елементи. Визначаючи механізм взаємодії цих вимірів, М. Фуко справедливо вважає, що ним є процес математизації. Останній, третій вимір віддається філософській рефлексії, яка пов’язана з другим виміром через лінгвістику, біологію, економію, а з першим її поєднує спільна площина формалізації мислення. Отже, запропонований „тригранник знання” є системою методологічних принципів та вказує на способи переходу від емпіричного до теоретичного й потім до практики. Поряд з цим очевидним є надійно зображений і зафіксований взаємозв’язок усіх вимірів, що дозволило філософу відобразити не тільки своєрідність кожної галузі наукового пізнання, а й подати їх як цілісну, структуровану синкретичну систему людського знання. Запропонований М. Фуко підхід пояснює причини виходу неklasичної наукової методології в область тексту та дискурсу. Виявляється, що поле, відведене для функціонування гуманітарного знання, є, водночас, початковою і кінцевою межею будь-якої пізнавальної діяльності. На жаль, у філософській літературі на ці ідеї М. Фуко майже не звертають уваги, вдовольняючись теорією епістемологічних рівнів, яка описана в „*Археології знання*”. Але, як буде показано далі, дана концепція може бути з успіхом використана в ході дослідження сучасного наукового дискурсу.

Різні аспекти науки як соціального інституту стали предметом досліджень *представників сучасної західної філософії*. Так, Е. Агацци в роботі „*Моральний вимір науки і техніки*” перетворює науку на об’єкт етичного аналізу [11]. Зі свого боку, Х. Лейсі ставить питання про співвідношення наукового пізнання і цивілізаційних цінностей [132], а релігійний філософ П. Козловськи в дослідженні „*Культура постмодерну*” співвідносить науку з іншими формами суспільної свідомості [107].

Важливий внесок в осмислення науки як соціокультурного феномена внесли *сучасні українські й російські філософи*, в роботах яких закладено основи розуміння її як наукового дискурсу. Особливо відзначимо творчі доробки Н.С. Автономової, І.Ю. Алексеєвої, А.М. Антонова, В.І. Вернадського, Є.К. Войшвилла, Г.М. Волкова, П.П. Гайденко, Л.В. Губерського, І.С. Добронравової, Л.Г. Дротянко, Г.Б. Жданова, К.К. Жоля, В.П. Загороднюка, Д.В. Іванова, С.Г. Кара-Мурзи, І.Т. Касавіна, О.І. Кедровського, В.В. Кізіми, А.Є. Конверського, П.В. Копніна, С.Б. Кримського, В.І. Кузнецова, С.В. Куцепал, С.А. Лебедева, В.О. Лекторського, В.С. Лук'янця, В.В. Ляха, М.К. Мамардашвілі, О.А. Мамчур, М.Г. Марчука, Л.О. Мікешіної, М.М. Моїсеєва, Ю.О. Мєлкова, О.П. Огурцова, В.І. Онопрієнка, М.В. Поповича, В.М. Поруса, А.І. Ракітова, В.А. Рижка, Л.В. Рижко, В.М. Розіна, Г.І. Рузавіна, В.С. Стьопіна, В.П. Філатова, І.В. Хоменко, В.Л. Чуйка, В.С. Швирьова, А.В. Юрєвича та багатьох інших. Їх ідеї використані дисертантом при дослідженні особливостей наукового дискурсу в умовах комп'ютеризації й інформатизації сучасного суспільства.

Важливою у цьому відношенні є розроблена В.С. Стьопіним концепція наукової картини світу як особливої форми систематизації наукових знань [197]. Вона формує цілісний образ Всесвіту, життя, суспільства і людини, а також є особливою сферою змісту ідеалів, норм пізнання і філософських основ науки, в якому виділяються інваріантні характеристики науковості, прийняті в ту чи іншу історичну епоху.

Не менш цікаві роздуми щодо сутності сучасного етапу розвитку науки та її впливу на людину і культуру знаходимо в С.Б. Кримського. В роботі „*Запити філософських смислів*” він пропонує поглянути на науку як на „свого роду „нервову систему” планетарної цивілізації, на її керуючий підрозділ” [115, с. 148]. Відповідно, поряд з методологічними пошуками із забезпечення об'єктивності, істинності, раціональності наукового знання, варто пам'ятати, що наука потребує контролю з боку суспільства, узгодження її задач, цінностей, ідеалів з основними параметрами людського буття. Цей підхід ми вважаємо найбільш ефективним при дослідженні соціокультурного аспекту сучасного наукового дискурсу.

Зважаючи на ці тенденції становлення науки в ХХІ ст., філософ вважає неправомірним домінування „вертикальної” моделі пізнавального процесу, за якої воно рухається від „чуттєво-емпіричного як вищої фази до висоти теоретичного мислення і від нього – до верховенства практики” [115, с. 72]. Поряд з цією схемою варто розглядати й „фронтальну” модель. У центрі „фронту пізнання” поміщаються символічні форми, категоріальні матриці синтезу емпіричного і теоретичного, здатність наочно-гностичного й мовного моделювання. Однак найважливіше те, що неklasична гносеологія замикає пізнання на екзистенційній здатності інтуїції, продуктивної уяви, символізації і мовної свідомості.

Такі трансформації методологічної свідомості І.С. Добронравова пояснює орієнтацією постнеklasичної науки на вивчення складних самоорганізованих систем, де ціле домінує над частинами. В роботі „*Синергетика: становлення нелінійного мислення*” вона пише: „Зрушення у науковому пізнанні розглядаються в методології науки як революційні” [67, с. 5]. Тому осмислення синергетичних закономірностей у природних і соціальних процесах неодмінно призводить до трансформацій стилю наукового мислення та перегляду базових епістемологічних категорій, що змушує тлумачити науку як вид дискурсу.

Через це науковий дискурс вносить нову інтерпретацію поняття „істина”. Якщо для класичного природознавства істина – це відповідність дійсності, а основним її критерієм є лише практика, то сьогодні мусимо визнати, що істина – це один із типів модальності. Відповідно, претензії на остаточну істину, навіть перевірену і обґрунтовану практикою, експериментом, дослідом, відтепер втрачають довіру в суспільстві. Причину таких зсувів вчені намагаються виявити в структурі наукового тексту, який в інформаційному суспільстві стає інтерактивним, перетворюючись на інноваційну інформацію, складову виробничого циклу. Тому цілком логічно, що, окреслюючи сутність наукового дискурсу, дослідники в першу чергу намагаються визначити дискурсивність наукового тексту.

Вирішуючи це завдання, С.Б. Кримський пише: „Семіотичні системи, які раніше розглядалися лише як засоби вираження, виявились не менш ефективними і в плані змісту” [117, с. 24]. Вчений пропонує зіставити структуру тексту зі

структурами мислення, які вдається виокремити в процесі пізнання. З'ясувалося, що структура мислення значно поступається структурі тексту як більш універсальній сутності, оскільки він постає у вигляді культурного коду цивілізації. Не дивно, що в більш ранній роботі „*Наукове знання і принципи його трансформації*”, серед багатьох інших проблем, філософ вивчає зв'язність наукового тексту як семантичної структури. Нагадаємо, саме цю ознаку ми виділили як одну з ключових при формуванні терміна „науковий дискурс”.

Як відомо, в гносеології текстом називають усе, що включено до існуючої категоріальної сітки, а тому може бути інтерпретовано. В той же час текст передбачає існування жорстких, у першу чергу мовних, правил побудови. Так, якщо виходити суто з речення, то, наприклад, 35 слів дають близько 10^{21} речень довільної конструкції. Але коли за основу прийняти граматично правильну конструкцію, то названа кількість слів породжуватиме лише незначну множину завершених, зв'язних текстів. Отже, текст „визначається двома співвідносними аспектами, один з яких є планом вираження (синтаксис), а інший – планом змісту (сенса)” [117, с. 28]. У такому випадку, інформація, яка міститься в тексті, постає не як певна духовна субстанція, не як щось втаємничене „поза рядками”, а як результат її власних трансформацій, який називають розумінням.

Сьогодні ж, коли мова науки все більше формалізується, стає штучною, проблема розуміння особливо загострюється. Це пояснюється тим, що на кожний текст (науковий чи ненауковий) розповсюджуються принципи герменевтики, які тягнуть за собою цілу низку інтерпретацій змісту. Тому для наукового дискурсу комунікація, діалог, дискусія, мовні ігри стають невід'ємними складовими. Тут виникають питання: чи можна вважати науковий текст частиною наукового дискурсу? чи притаманні йому ті характеристики, які були означені в лінгвістичному і філософському структуралізмі?

Відповідь на них намагається дати В.А. Кох, який ставиться до розмежування в тексті дискурсивної та недискурсивної частини як до важливої і нетривіальної задачі. Вирішуючи її, він вводить поняття „мотиву”, яке передбачає існування тем, утворених як суб'єктами, так і предикатами тексту [112, с. 162-163]. Будь-

який текст або його частина, які містять прояви одного й того ж мотиву, будуть вважатися дискурсивним текстом. Отже, не кожний організований за певними правилами текст є дискурсивним. Проте *науковий текст можна розглядати як елемент наукового дискурсу*, бо він акумулює інформацію, на основі якої будується цілісна наукова картина світу. Тому його побудова регламентується не тільки синтаксичними правилами, а й системою семантичних обмежень.

Такі умовиводи корелюють з ідеями С.Б. Кримського щодо зв'язності й дискурсивності наукового тексту. Він запитує: чи є текст наукової монографії зв'язним з логіко-гносеологічної сторони? [117, с. 31]. Прагнучи відповісти на це питання, дослідник приходять до висновку, що знання, яке представлено у вигляді зв'язного тексту, гетерогенне, неоднорідне і є вельми незвичним об'єктом для логіки. В ньому, поряд з логічними, міститься значна кількість нелогічних складових, які відіграють важливу роль в епістемологічній системі. Разом з цим, розуміючи відсутність критерію відбору найбільш адекватного розуміння тексту, філософ таким мірилом називає свідому спрямованість на пошук істини. „Знання, – пише він, – це результат пізнання, який характеризується усвідомленням істини” [117, с. 33]. За такої схеми воно виступає як право на точку зору, забезпечуючи рівноправ'я членів співтовариства в комунікативній дії.

Досить ефективною у виявленні дискурсивної частини та зв'язності тексту є також теорія прототипичності, запропонована Дж. Лакоффом у статті „*Мислення в дзеркалі класифікаторів*” [126]. Для ілюстрації свого методу він аналізує мову аборигенів Австралії. Описуючи підхід, який би дозволив виявити раціональну основу її побудови, він формулює два принцип сфери досвіду та вагомої особливості. Наприклад, усі риби відносяться умовно до групи *A*. Але морський їжак і щука поміщені в групу *B*, оскільки вони небезпечні для людини. В цій же групі знаходимо колючі дерева й кропиву. Втім не зважаючи на таку непослідовну і, на перший погляд, нерациональну систему, принципи її побудови, на думку дослідника, лежать в основі будь-якої категоріальної сітки. До таких він відносить: 1) центральність (забезпечує провідне місце основним категоріям); 2) ланцюговий зв'язок (пояснює, чому різні категорії належать до спільної

групи); 3) сферу досвіду; 4) ідеальні моделі; 5) специфічне знання; 6) відсутність спільних характеристик (характерна для новітньої теорії категорій як прототипів); 7) мотивацію (передбачає варіативний характер системи класифікацій).

Поширення висновків, зроблених Дж. Лакоффом, на сферу наукового пізнання здійснює Л.О. Мікешина. На її думку, новий підхід до категорій зовсім не є свідченням неточності та невизначеності сучасного наукового аналізу. Просто настав час, коли звичні поняття не відповідають накопиченому досвіду [144, с. 512-514]. Відповідно, трансформація їх змісту і ролі в науковій картині світу є об'єктивною вимогою, яка, проте, не може бути реалізована без зміни поняття раціональності. Загалом її монографія „*Філософія пізнання. Полемічні розділи*” є однією з найбільш вдалих спроб систематизації сучасних уявлень про науку як соціокультурний феномен. Предметом роздумів тут стали як природничі, так і гуманітарні науки. Вивчаючи особливості їх методологій, дослідниця вказує на недопустимість руйнування цілісного уявлення про науку, її методи, цілі, цінності, гуманістичні орієнтири.

Проблема дискурсивності, тобто, зв'язності наукового тексту особливо актуалізується в умовах комп'ютеризації, коли наукове знання репрезентують як інноваційну інформацію. На її основі створюється інтерактивний метатекст, наприклад, у мережі Інтернет. Нерідко відсутність чітко визначеної структури та організації його розміщення сприймається як хаос, що неймовірно утруднює розуміння, не дає можливості отримати дійсно важливі, а головне достовірні дані.

В даному розрізі цікавими є міркування В.О. Лекторського про співвідношення тексту і розвитку цивілізації, які він висловлює в роботі „*Епістемологія класична і некласична*” [127, с. 191-192]. На його думку, найбільш ефективний спосіб знищити людство та його культуру зводиться до ліквідації всіх текстів. Без звернення до них неможливий подальший прогрес, і, рано чи пізно, основою всього життя стане примітивне землеробство. Але сьогодні простежується й інша тенденція. Як пише В.О. Лекторський, у текстах існує велика кількість того, що не відомо нікому з тих, хто живе на Землі. Проте, якщо на попередніх етапах розвитку людство намагалось охопити, розпредметнити знання, то в епоху

електронних банків інформації, віртуальних бібліотек тощо подібне завдання вважається утопічним. Виявилось, що інформації так багато, що проблематичною є навіть її поверхова систематизація, не говорячи про детальне опрацювання.

Разом з цим не менш важливою для сучасного наукового дискурсу є проблема, пов'язана з недостатнім темпом оцифрування та сканування книг, монографій, статей, підручників, довідників, енциклопедій. Кожна держава має сприяти розширенню електронних баз даних з вільним чи авторизованим доступом, адже існуючі глобальні системи пошуку (Yahoo, Google, Rambler та інші) дозволяють у короткий термін визначитися з проблематикою теми, аспектом загальної проблеми, ступенем її розробленості, окреслити коло авторів, роботи яких найчастіше цитуються тощо. В умовах, коли обсяг інформації несумісний з фізичними можливостями людини щодо її обробки, потрібно кардинально змінювати способи доступу до неї. Час, витрачений на відбір і аналіз джерельної бази, не повинен перебільшувати 20-30% від тривалості самого дослідження. Недостатній розвиток інноваційної інфраструктури доступу до інформації, вже в наш час призводить до парадоксальної ситуації: найбільш вивірена наукова, навчальна, енциклопедична література, представлена в класичному паперовому вигляді, часто залишається поза увагою студентів, магістрантів, аспірантів, викладачів. На жаль, у пострадянських країнах інформатизація бібліотек обмежується підключенням їх до всесвітніх мереж та міжнародних електронних фондів. Сьогодні це є однією з причин того, що знання, напрацьоване нашими вченими, залишається маловивченим і незатребуваним на Заході, що гальмує становлення інформаційного суспільства в Україні, сповільнює входження національної науки до світового наукового співтовариства.

Поряд з цим не можна оминути *роботи, в яких висловлюються критичні зауваження стосовно сутності наукового дискурсу*. Зокрема, М.К. Мамардашвілі та О.М. П'ятигорський у праці „*Символ і свідомість*” наполягають на обмеженості лінгвістичного дослідження тексту при вивченні свідомості та пошуку істини. З цього приводу в них читаємо: „Сам по собі текст як абстрагований від конкретно-змістовних моментів об'єкт нічого не говорить про

свідомість. Текст може бути породжений, між тим як свідомість не може бути породжена ніяким лінгвістичним пристроєм” [136, с. 40-41]. Філософи обстоюють тезу, що мова нічого не позначає, адже те, що традиційно виражається мовою науки, мистецтва, політики може бути представлено абсолютно інакше, через апеляцію до свідомості, здорового глузду тощо. Погоджуючись в основному з аргументами авторів, відмітимо, що вони необґрунтовано ототожнюють дискурс з формами суспільної свідомості.

Такі емоційні висновки, на наш погляд, є реакцією на спроби неопозитивістів представити процес наукового пізнання як аналіз використання мови, що, безсумнівно, неприпустимо. Наука була і залишається строгою, раціональною, об’єктивною, спрямованою на пошук істини сферою діяльності. Вивчаючи сучасний науковий дискурс, ми не повинні звужувати дослідження винятково до ролі соціокультурних факторів у процесі його становлення. Не меншу увагу варто приділяти змінам, які відбуваються в методології. Адже саме трансформації в методології науки і наукової діяльності викликають необхідність розглянути науку в інформаційному суспільстві як вид дискурсу.

Особливо відмітимо роботи, в яких наука розглядається крізь призму сучасних цивілізаційних процесів. Це дозволяє вченим, філософам не лише порівнювати науку з іншими формами суспільної свідомості, а й пов’язати зміни її методології з тенденціями розвитку постмодерної культури. Однією з таких праць є дослідження Л.Г. Дротянко „*Феномен фундаментального і прикладного знання*”, в якому прослідковано генезис постнекласичної науки та відображено її взаємозв’язок з різними формами позанаукового знання. Залучаючи багатий матеріал, філософ приходить до висновку: „Постнекласична наука, радикально змінюючи уявлення про Всесвіт, людину... сама є елементом постмодерністської культури. Вона формувалася у взаємодії з іншими елементами духовної культури, змінюючи своє відношення до них у бік толерантності” [71, с. 393]. Як бачимо, тут підкреслюються тенденції до розширення сфери наукової діяльності за межі класичних уявлень про цей феномен, які складають сутність соціокультурних інтенцій до дискурсу як форми існування науки.

Зі свого боку, Л.О. Мікешина та М.Ю. Опенков у праці „*Нові образи пізнання і реальності*” [145] теж закликають істотно переглянути проблемне поле вчення про пізнання, відобразивши пізнавальну проблематику, а, відповідно, й науку в культурологічному аспекті.

У контексті поставлених вище завдань, варта уваги монографія Л.В. Рижко „*Науковий простір: філософський і наукознавчий аспекти*”, в якій говориться про необхідність створення наукофери, без якої існування науки унеможлиблюється, оскільки в цьому випадку руйнуються межі наукового пізнання та притаманні йому риси об’єктивності, закономірності, логічної послідовності й системності, контрольованості науки практикою [183]. Автор зазначає, що проблема створення наукового простору є особливо актуальною сьогодні, коли гуманізм науки, відповідність її задач цілям і цінностям суспільства лише постулюються. Насправді наука розглядається насамперед як засіб виробництва, збагачення, владарювання. На наш погляд, осмислення її як суспільного дискурсу, здатне репрезентувати її основу інформаційної цивілізації.

Методологічно важливими для даного дисертаційного дослідження є роботи, в яких осмислюються соціальні й культурні наслідки комп’ютеризації, проводиться аналіз знання, способів його отримання та існування в умовах інформаційного суспільства. З-поміж них відмітимо дисертацію І.Ю. Алексеєвої „*Епістемологічний зміст комп’ютерної революції*” [15], в якій вивчаються різні аспекти впливу комп’ютерних технологій на методологію науки, аналізуються перспективи розвитку експертних систем і штучного інтелекту, а також можливість їх залучення до наукової діяльності.

Серед останніх вітчизняних праць, присвячених процесам інформатизації суспільства загалом та науки зокрема, відзначимо монографію М.В. Онопрієнка „*Інформатизація в контексті філософсько-методологічного дослідження інформатики*”. В ній здійснено філософсько-методологічний і соціокультурний аналіз процесу інформатизації суспільства, на основі чого показано, що інформатика є „характерною складовою постнекласичної науки” [164, с. 194]. Автор піднімає питання про взаємозв’язок знання й інформації, доводячи, що

термін „знання” в розробках штучного інтелекту наділяється такими властивостями як внутрішня інтерпретативність, структурованість, зв'язаність, семантична метричність, активність. Компаративний аналіз існуючих підходів до проблеми інформатизації проводить також Т.Г. Геращенко в дисертації „*Філософсько-методологічний аналіз сучасної парадигми інформації*” [53]. Цікавою є монографія Д.В. Іванова „*Віртуалізація суспільства*” [84], в якій хоча й не ставиться задача комплексного аналізу стану науки в інформаційному суспільстві, все ж висловлюється низка цінних ідей. Зокрема, піднімається питання про зміну статусу університету, про перегляд співвідношення інформації й знання та вплив глобальних економічних процесів на структурування наукових досліджень тощо.

Окрім вищезгаданих відмітимо колективну роботу „*Людина і нові інформаційні технології: завтра починається сьогодні*”, в якій описується сутність комп'ютерної революції, вплив інноваційних технологій на науку, освіту, медицину, соціальну стратифікацію [226]. Основну увагу автори звертають на соціокультурні наслідки, які несе комп'ютеризація й інформатизація суспільства.

Підсумовуючи, скажемо, що необхідність переосмислення феномена науки, її функцій, місця та ролі в сучасній культурі особливо актуалізується в наш час, коли вона безпосередньо причетна до визначення стратегічних шляхів подальшого розвитку цивілізації. Як відмічає С.А. Лебедев, сьогодні, як ніколи, важко відповісти на питання: що ж таке наука? Шукаючи шляхи виходу з цієї колізії, він розглядає науку як раціонально-предметну діяльність свідомості [210, с. 14]. Разом з тим дослідник вважає, що сучасну науку доречно тлумачити не тільки як специфічний тип знання чи як особливу пізнавальну діяльність, а й як соціальний інститут. Єдність цих трьох складових, на наш погляд, і має складати основу філософського вчення про науковий дискурс, яке охопить різні сторони становлення науки в XXI ст., поверне філософію і методологію до цілісного уявлення про даний феномен. Це особливо важливо в умовах входження суспільства в інформаційну еру, де наука, як безпосередня продуктивна сила, перебирає на себе значну долю відповідальності за майбутнє людства.

Зі сказаного вище слідує, що дослідження наукового дискурсу та виявлення специфіки його формування в умовах комп'ютеризації й інформатизації суспільства є актуальною філософською проблемою, вирішення якої потребує аналізу як його методологічного, так і соціокультурного аспектів. *Науковий дискурс виявляється вплетеним у сферу сучасної культури, виступаючи стрижнем, основою інформаційної цивілізації.* Разом з тим вивчення цього феномена тільки розпочинається. Сьогодні людство лише опосередковано „доторкнулося” до принципів та норм інформаційного суспільства, а тому ми можемо винятково гіпотетично окреслити тенденції майбутніх трансформацій ролі, місця, функцій, ступеня відповідальності науки і наукового співтовариства.

На даному етапі дослідження відмітимо, що для наукового дискурсу характерні: 1) самоорганізованість; 2) відкритість та публічність; 3) ігровий характер мовної діяльності; 4) комунікативна зрілість наукового співтовариства; 5) існування інтерпретацій, герменевтичних і феноменологічних процедур у процесі наукового пізнання; 6) безпосередній взаємозв'язок із суспільним виробництвом та інше. В подальшому, розглядаючи становлення наукового дискурсу, вивчаючи особливості його розвитку та місце в інформаційному суспільстві, ми неодноразово повертатимемося до уточнення змісту даного явища, відкриваючи все нові характеристики й властивості.

Втім, на наш погляд, на даному етапі *дефініція феномена наукового дискурсу може бути дана лише описово, так як поглиблення інтеграції науки, освіти, виробництва з іншими соціальними практиками, прогрес у галузі інноваційних технологій постійно коригуватимуть його сутність, структуру, атрибути.* Але вже сьогодні треба виходити за межі тлумачення науки винятково як сфери з виробництва знань, розглянувши її як основу соціальної системи інформаційного суспільства.

1.3. Логіко-методологічні засади дослідження наукового дискурсу в інформаційному суспільстві

Проведений вище аналіз літератури показав, що науковий дискурс займає центральне положення в соціальній системі інформаційного суспільства, а також є закономірним етапом розвитку науки. Тому при виборі адекватного методологічного органону спиратимемося як на класичні, так і на неklasичні підходи, принципи й методи дослідження.

Перш за все відмітимо, що методологія вивчення феномена науки детально розроблена в працях вітчизняних та зарубіжних філософів. Свого часу Б.М. Кедров, П.В. Копнін, Г.І. Рузавін, В.С. Швирьов, В.І. Шинкарук, Г.П. Щедровицький та інші обґрунтували й широко представили різноманітні підходи до осмислення науки й наукової діяльності. Результати їх напрацювань і дотепер не втратили актуальності. Разом з тим, на думку сучасних методологів, зокрема І.С. Добронравової, Л.Г. Дротянко, В.С. Стьопіна, В.О. Лекторського, С.Б. Кримського, К. Поппера, П. Фейєрабенда, наука як феномен постмодерної культури не може претендувати на особливий статус. Вона співвідноситься з іншими формами освоєння дійсності, набуває соціокультурного характеру, допускає різні інтерпретації, узгоджує свої цілі з цінностями суспільства.

Як зазначає В.М. Розін, сьогодні існує криза методології, спровокована відривом її від філософії. Так, якщо остання орієнтується на вирішення вічних екзистенційних проблем і дилем, то „методологія – на розвиток діяльності, що переважно тлумачиться в технологічному аспекті” [153, с. 555]. Але при аналізі сутності наукового дискурсу поєднання філософської і загальнонаукової методології стає нагальним.

Відповідно до цього, змінюється арсенал та специфіка взаємозв'язку методів при розв'язанні завдань, що стосуються науки й наукового дискурсу. Через це, не ставлячи за мету розробити якісно нові методологічні підходи, в даному підрозділі спробуємо конкретизувати ту *систему методів, методологічних підходів і принципів*, залучення якої є найбільш ефективним при вивченні

наукового дискурсу в умовах інформаційного суспільства. Тому будемо виходити з поліметодологічності, тобто, базуватися на принципах методологічного плюралізму, до якого свого часу закликав П. Фейєрабанд.

Враховуючи специфіку об'єкта і предмета дослідження, одним із базових методів має бути метод системності. Як найбільш універсальний, він забезпечує доповняльність різних підходів, дозволяє виокремити загальнофілософські, загальнонаукові й конкретнонаукові рівні досліджуваної проблеми, гарантуючи їх цілісність і структурність. Візьмемо на озброєння думку Л.О. Мікешіної, що саме системна методологічна парадигма, яка отримала нові імпульси в методології синергетики, є максимально адекватною при вивченні сучасної науки [143, с. 381]. У застосуванні до проблеми наукового дискурсу дані методи та методологічні підходи дозволяють тлумачити цей феномен як складну, самоорганізовану, цілісну, динамічну, історично змінну, структуровану систему. Не менш важливим є те, що системний і синергетичний підходи усувають однозначні визначення й норми, які характерні для лінгвістичного та філософського структуралізму, що робить можливим розширення значення термінів „дискурс” і „науковий дискурс” та здійснення кореляції їх змісту зі змістом терміна „інформаційне суспільство”. Це завдання розв'язувалось вище.

Вказані методологічні засоби є плідними й для вирішення більш конкретних задач, що стоять перед даною роботою. Зокрема, вивчаючи сутність ігрового характеру наукової діяльності, ми звернемося до аналізу трансформацій структури мови науки, а, досліджуючи контроверзу „традиційне-інноваційне”, розглянемо її як елемент трансформацій культури. Внаслідок цього наука репрезентується як традиція культури, а науковий дискурс – як складова соціальної системи сучасного суспільства.

Окрім цього системний та синергетичний підходи дадуть змогу виявити взаємозв'язок наукового дискурсу в умовах інформаційного суспільства з політичною, економічною, виробничою, освітньою, моральною й іншими сферами життєдіяльності соціуму. Важливим у цьому контексті є залучення *методології міждисциплінарних досліджень*. Так, аналізуючи зміст терміна

„науковий дискурс” автор спирається на роботи представників лінгвістики тексту, дискурс-аналізу, філософського структуралізму та постмодернізму, логіки, історії науки, наукознавства, когнітології. Зрозуміло, що порівняння різнорідних ідей, представлених у цих галузях пізнання, вимагає дотримання принципів герменевтики, доповняльності, когерентності, інтерпретації, відповідності.

Проте, не дивлячись на універсальність окреслених методологічних принципів, погодимося з думкою про те, що „використання системного підходу не є прямою дорогою до істинного знання; як методологічний прийом, системне бачення лише оптимізує пізнавальну діяльність,... але для отримання і обґрунтування достовірного знання необхідно застосовувати весь „арсенал” загальнометодологічних і спеціальних принципів та методів” [143, с. 386]. Враховуючи, що розвиток наукового дискурсу обумовлений як низкою внутрішніх (методологічних), так і зовнішніх (соціокультурних) чинників, вважаємо за доречне доповнити системний та синергетичний підходи методологією діалектики. Адже, як переконливо довели І.С. Добронравова, Л.Г. Дротянко, В.А. Рижко та інші, навіть у нерівноважних складних системах принципи й закони діалектики зберігають свою дієвість.

Синтезування окреслених методологічних засобів показує, що вивчення сучасного наукового дискурсу неможливе окремо в методологічному чи соціокультурному аспектах; воно вимагає їх узгодження та взаємодоповняльності. Обрана нами методологічна система дозволила дослідити дискурс як науковий термін, поняття та загальнокультурний феномен. На основі цього була обґрунтована думка про те, що осмислення науки як виду дискурсу потребує тлумачення її як складової соціокультурної системи інформаційного суспільства, яка безпосередньо пов'язана з інноваційними виробництвом, освітою, інформаційно-комунікативними мережами й іншими соціальними практиками.

Поряд з цим у ході дисертаційного дослідження автор застосовує такі принципи: *сходження від абстрактного до конкретного* (в роботі здійснюється перехід від дискурсу як об'єкта наукового дослідження до осмислення наукового дискурсу як феномена культури та домінуючої складової соціокультурної системи

інформаційного суспільства), *єдності історичного й логічного, взаємозв'язку і взаємозалежності* (науковий дискурс розглядається крізь призму поєднання змістовного та формально-логічного аналізу; методологічний та соціокультурний аспекти дослідження розглядаються як пов'язані та комплементарні), *об'єктивності* (автор визнає глобальний, незалежний від волі людини характер змін, що спостерігаються в науці на даному етапі цивілізаційного розвитку; зокрема, при дослідженні трансформацій методології науки і наукової діяльності та визначені її статусу автор зважає на процеси інформаційної глобалізації, технологізації, технократизму).

Розв'язання поставлених у дисертаційній роботі завдань вимагає також залучення низки *загальнонаукових методів*. Так, при уточненні змісту терміна „дискурс” та його подальшій експлікації застосовується метод *контекстуально-лінгвістичного аналізу*. Залучення даного методу обумовлене тим, що окрім синтаксису і семантики, формування дискурсу, зокрема наукового, залежить від прагматики відповідної системи висловлювань. На думку Т. ван Дейка, це дозволяє репрезентувати дискурс як своєрідну семантичну єдність, яка передбачає зв'язність і цілісну оформленість [63, с. 259-336]. Вчений переконаний, що саме цілісність дискурсу гарантує зв'язність відповідного йому тексту.

Така нетрадиційна позиція призвела до розлому, неузгодженості між методологією лінгвістики і новим об'єктом її дослідження. Виявилось, що нова структура (дискурс) не допускає однозначного логічного опису й вимагає неklasичних прийомів для повного розгортання її змісту. Однак усвідомлення цього факту прийшло не відразу. Намагаючись обійти його, вчені ввели ще одну характеристику тексту, а саме, – правильність його побудови. Розмежування цих властивостей дозволило Х. Ізенбергу виокремити предмет лінгвістики тексту, і дало право розглядати дискурс як специфічне наукове явище.

Основними критеріями, яким мав задовольняти потенційний об'єкт, повинні бути здатності до: 1) порозуміння (здійснення мовної комунікації в соціальному і предметному контексті); 2) продукування текстів; 3) декомпонування тексту і виокремлення з нього композиційного плану; 4) здійснення комунікації за

допомогою текстів у соціальному і предметному контекстах [86, с. 43]. З вищевикладеного стає зрозумілим, що для теорій лінгвістичного і філософського структуралізму важливою є не стільки закінченість фрагменту, скільки відповідність правилам побудови, узгодженість, зв'язність його частин, які визначаються у процесі комунікації чи конвенційно.

Так, представники дискурс-аналізу наполягають на тому, що зв'язність визначається не лише на локальному (лінгвістичному), а й на глобальному (соціокультурному) рівнях. Утім, якщо локальну зв'язність встановлюють у термінах відношень між пропорціями, вираженими сусідніми реченнями, то глобальна – характеризує дискурс загалом. Це дозволило визначити його як складну єдність мовної форми, значення і дії, яка найкращим чином характеризується за допомогою комунікативного акту [64, с. 121-122].

Такий підхід заклав передумови формування специфічної методологічної бази, яка дозволила представити дискурс як предмет окремого наукового дослідження, перейти від терміна до поняття. Розтлумачене в соціокультурному контексті поняття дискурсу мало усунути будь-яку вузько-комунікативну концепцію мови, замістивши її теорією інтердискурсу, в якій тексти вже не є простими інструментами для вивчення подій, а самі є подіями. Тому ми вважаємо, що визначення терміна „науковий дискурс” повинно спиратись на методологію дискурс-аналізу, яка дає змогу відійти від розуміння дискурсу винятково як сукупності мовленнєвих одиниць, відмежувати його від тексту.

В 80-х роках ХХ ст. між ученими розгортається дискусія щодо *протиставлення тексту і дискурсу*, що відобразилось на розмежуванні об'єктів досліджень лінгвістики тексту та дискурс-аналізу. Не останню роль у цьому процесі відіграли зростаючі запити філософського структуралізму й постмодернізму, а також математизація і комп'ютеризація наукового знання, впровадження та швидке поширення електронних засобів зв'язку, поява нових методів обробки й аналізу наукової інформації, трансформування інноваційної складової науки та інше.

В сучасній лінгвістиці та філософському постструктуралізмі співвідношення між цими напрямками досліджень, а, відповідно, й ставлення до дискурсу

переглядається. На наш погляд, тут доречно виділити такі дві позиції. *Перший підхід*, який переважно обстоюють філологи, полягає в тому, що ці сфери наукового пізнання в принципі тотожні, оскільки мають спільне поле дослідження – мову та мовленнєву комунікацію. Будь-які спроби їх диференціації не мають під собою реальної методологічної основи і практичної потреби. Так, відомий російський вчений Н.Д. Арутюнова відмічає, що термін „аналіз дискурсу” в 1952 р. був використаний З. Харрісом, який намагався долучити до зв'язного тексту соціокультурну ситуацію. Пізніше таке розуміння дискурсу почало асоціюватися з терміном „лінгвістика тексту” [21, с. 136-137]. Зі свого боку, М.Л. Макаров підвищений інтерес соціальних дисциплін до мовного аналізу характеризує як „дискурсивний переворот” [134, с. 87], що розширює міждисциплінарну роль лінгвістики. Тому існує нагальна потреба в розмежуванні понять, які історично не завжди диференціювалися, зокрема, „текст”, „слово”, „висловлення”, „мова”, „мовлення”. Наприклад, протиставлення дискурсу й тексту має орієнтуватися на такі опозиції: функціональність – структурність, процес – продукт, динамічність – статичність, актуальність – віртуальність тощо.

Другий підхід розглядає дискурс-аналіз і лінгвістику тексту як два різні напрямки пізнання, кожен з яких має чітко визначене поле дослідження, які не перетинаються між собою. Наприклад, О.С. Кубрякова схильється до думки, що дискурс є ширшим поняттям, аніж текст. Тому введення нового терміна „викликане не просто модою і не тільки змістом слова дискурс... Воно було пов'язане з потребою у створенні такого нового концепту, який би поєднав існуючі в неявному вигляді уявлення в єдиний гештальт” [119, с. 524]. У такому вимірі дискурс постає як спосіб інтерпретації різних форм буття людини, адже він актуалізуватиметься по мірі свого надходження до адресата. Іншими словами, дискурс може бути прийнятим, усвідомленим тільки у випадку його „тут-і-тепер буття” (М. Гайдеггер). Це означає, що теорію дискурсу варто застосовувати не тільки для вирішення лінгвістичних проблем, а й до аналізу процесів створення та передачі нових знань, що дозволяє поставити *питання про класифікацію дискурсів*, яка вже буде звернена не на тексти, а на особливі ментальні світи.

Втім, незважаючи на деякі розбіжності, ми не схильні вважати названі підходи антагоністичними. На наш погляд, вони базуються на різних філософських основах, а тому є комплементарними. Так, якщо лінгвістика тексту ґрунтується на засадах лінгвістичного і філософського структуралізму, то дискурс-аналіз охоплює новітні досягнення постструктуралізму та постмодернізму. Враховуючи це, приходимо до висновку, що визначаючи термін „науковий дискурс”, необхідно дотримуватися філософських положень структуралізму, користуватися методологією міждисциплінарних досліджень, принципами доповняльності, когерентності, відповідності.

Отже, застосування методу контекстуально-лінгвістичного аналізу дозволило виявити глибинні шари змісту поняття „дискурс”, що відбивається на розширенні меж дискурсивної практики, на основі якої формується науковий дискурс. *Більш поверхові підходи, які не спираються на результати лінгвістичних досліджень, не адаптують їх до специфіки об'єкта конкретного дослідження, на наше переконання, не дозволять якісно переосмислити методологічні та соціокультурні зрушення, які вимагають осмислити науку як науковий дискурс.*

На цій основі вдалося також виявити існуючі підходи до класифікації дискурсів та виділити дискурси сфер суспільної діяльності (науковий, релігійний, правовий, моральний, політичний). Спираючись на теоретичне знання та комунікаційні технології, які є основою інновацій, науковий дискурс в інформаційному суспільстві займає провідне місце, пронизуючи інші види дискурсів.

Зважаючи на багатоманітність підходів до означення сутності інформаційного суспільства, вважаємо за потрібне скористатися також методом *структурно-генетичного аналізу і синтезу*. Як відомо, західні соціологи (Д. Белл, Е. Тоффлер, М. Кастельс та інші), осмислюючи сутність та наслідки інформатизації суспільства, переважно зверталися до аналізу змін соціальної стратифікації, форм ведення економічної та політичної діяльності. При застосуванні до науки таке тлумачення інформаційного суспільства дозволяє відобразити лише її соціокультурне оточення. Трансформації методології науки і наукової діяльності при цьому залишаються поза увагою. Застосування вказаного методу,

розширеного принципами доповняльності й герменевтики дало змогу поєднати кібернетичні та соціально-філософські теорії нового цивілізаційного етапу, встановити його суттєві компоненти, виділити тенденції розвитку.

Вивчення генезису й структури наукового дискурсу, як і аналіз співвідношення традицій та інновацій, неможливе без використання *історичного методу*, який дозволив розглянути предмет дослідження з точки зору історії його виникнення, параметрів та етапів становлення. Поза цим, названі загальнонаукові методи залучалися й для обґрунтування положення про те, що науковий дискурс є стрижнем інформаційного суспільства.

Окреслені вище методи, методологічні підходи та принципи в подальшому будуть конкретизовані при розв'язанні завдань дисертаційного дослідження, що сприятиме досягненню поставленої мети.

Висновки

Проведене в першому розділі дослідження феномена дискурсу, а також аналіз літератури та визначення методів вивчення наукового дискурсу в умовах інформаційного суспільства дозволяє зробити наступні висновки.

1. Всебічний аналіз теорій дискурсу виявив відсутність єдиного визначення відповідного терміна. Представники лінгвістичних і філософських концепцій по-різному тлумачать взаємодію його складових. Тому експлікацію термінів „дискурс” і „науковий дискурс”, а також кореляцію їх змісту зі змістом терміна „інформаційне суспільство” проведено на основі методології дискурс-аналізу, яка долає суперечності між названими підходами.

2. Огляд існуючих підходів до розуміння співвідношення мови, мовлення, висловлювання і тексту в науці та філософії дав змогу виокремити суттєві ознаки й властивості дискурсу. Узагальнюючи їх, визначимо дискурс як структурно-цілісний концепт, який, поряд з синтаксисом і семантикою, включає прагматику висловлювань відповідної сфери суспільної діяльності. Через це феномен наукового дискурсу виявляється безпосередньо пов'язаним з проблемами розуміння й інтерпретації, які є ключовими при його ідентифікації.

3. Встановлено, що форма і тип дискурсу залежать від означеної ним сфери діяльності та прагматики відповідної системи висловлювань. Показано, що існуючі класифікації дискурсів не дозволяють розкрити специфіку наукового дискурсу як феномена культури, оскільки позначають унормований різновид спілкування. Тому типологію проведено стосовно сфер суспільної практики. В цьому випадку політичний, правовий, науковий, етичний, релігійний дискурси виступають рівноправними феноменами сучасної культури. Проте в умовах інформаційного суспільства науковий дискурс, пронизуючи і підпорядковуючи інші види дискурсів, займає в ньому центральне положення.

4. Виявлено, що базовими методологічними засобами дослідження феномену наукового дискурсу та виявлення його специфіки в умовах інформаційного суспільства виступають системний, синергетичний і діалектичний підходи. Розв'язання конкретних завдань вимагає залучення історичного, компаративного, міждисциплінарного методів, а також методів структурно-генетичного аналізу і синтезу та контекстуально-лінгвістичного аналізу. Показано, що цілісний аналіз наукового дискурсу неможливо здійснити окремо в методологічному чи соціокультурному аспектах, а вимагає врахування їх комплементарності. Причиною цього є вихід неklasичної і постнеklasичної методології в сферу тексту, пошук нетрадиційних гносеологічних процедур, підвищення уваги до аксіології та етики наукового дослідження, врахування модальності істини й інше.

5. Багатоаспектність проблеми ідентифікації наукового дискурсу говорить про недоречність його остаточної дефініції. Це пов'язано з тим, що дальший суспільний прогрес, поглиблення інтеграції науки, освіти й виробництва перманентно коригуватиме його сутність і структуру.

РОЗДІЛ 2

НАУКОВИЙ ДИСКУРС І МОВНА ГРА В ДІЯЛЬНОСТІ НАУКОВОГО СПІВТОВАРИСТВА

2.1. Мовна гра як атрибут наукового дискурсу

У попередньому розділі ми визначили дискурс як форму використання мови в реальному часі, яка відображає певний тип соціальної активності людини. За такої схеми дискурс формується там, де є *учасники*, що зацікавлені у вирішенні тієї чи іншої проблеми, *умови* їх співпраці, а також спільна *мета*. Такий підхід, на нашу думку, найбільш адекватно відображає сутність дискурсу, зокрема наукового. Тому при формулюванні терміна „науковий дискурс” значну увагу було приділено концепціям лінгвістичного та філософського структуралізму, адже саме вони встановили межі, які накладає дискурс на означену ним форму діяльності. З цього слідує, що тлумачення дискурсу як діалогу, суперечки, мовної взаємодії тощо позбавлені змісту поза відповідною предметною галуззю. Дискурс допускає означення лише в контексті, за межами якого він втрачає ключові характеристики.

Тут доречно пригадати наведені Ж.-Ф. Ліотаром критерії для позначення нової віхи в розвитку культури. На його думку, входження суспільства в постіндустріальну епоху, а культури – в епоху постмодерна супроводжується зміною статусу знання. Визнаючи, що наукове знання – це вид дискурсу, філософ послідовно виокремлює ті сфери наукової діяльності, які безпосередньо пов'язані з такими трансформаціями. До зазначених галузей він відносить фонологію і лінгвістичні теорії, кібернетику, сучасну алгебру, інформатику та інші. Навіть побічний погляд на цей перелік дає право зробити висновок: утвердження науки як дискурсу безпосередньо стосується проблеми мови, комунікації та їх легітимації науковим співтовариством. Не дивно, що французький мислитель не знаходить іншого способу аналізу соціальних зв'язків, ніж метод мовних ігор, які й виражають необхідний мінімум взаємовідносин у суспільстві [128, с. 43-46].

Через це він розглядає мовні ігри в науці як складову прагматики наукового знання, яке, забезпечуючи власну легітимацию, звертається до різних форм наративів. Тому *мовна гра – це і є науковий дискурс* [128, с. 97].

Відмітимо, що таке тлумачення наукового дискурсу досить часто зустрічається в науковій літературі. Але, зважаючи на проведенне вище дослідження, ми не можемо повністю погодитися з висновком Ж.-Ф. Ліотара, і спробуємо обґрунтувати думку, відповідно до якої *мовна гра – це один із методологічних принципів аналізу наукового дискурсу, його органічна складова, атрибут*. Без дослідження функціонування мовних ігор у сучасній науці неможливо розкрити сутність і зміст дискурсивної формації, а також відобразити діалектику її генезису. Більше того, сьогодні проблема мовних ігор набуває визначального характеру, оскільки безпосередньо пов'язана з інформатизацією сучасної науки, зміною її методологічної бази та специфікою організації наукової діяльності.

Спираючись на методологічну базу, описану вище, перш за все встановимо зміст виразів „гра”, „мовна гра”, „мовна гра в науці” та уточнимо їх стосовно наукового дискурсу. Для підтвердження висунутої гіпотези залучимо дослідження С.Б. Кримського, який хоча безпосередньо й не займається проблемою наукового дискурсу, все ж указує на ігровий характер пізнавального процесу. На його думку, причина цього криється у відсутності строгого раціонального підходу до формування наукової картини світу, оскільки в сучасній науці домінує варіативне мислення, „яке оперує множинністю рішень проблемних ситуацій, і завдання вибору єдиного „царського шляху” замінюється пошуком комплементарності, доповняльності можливих сценаріїв подій” [116, с. 32]. Поряд з цим гра допускає не лише моделювання можливостей, закладених в об'єкт пізнання, а й різні інтерпретації діяльності суб'єкта, що дозволяє отримати цілісну картину буття. Зрозуміло, при такій постановці проблеми плюралізм думок не може розглядатися як негативне явище, а, навпаки, повинен сприйматися як основа творчого потенціалу в науці, що найповніше реалізується тільки у формі гри.

Дещо іншої позиції стосовно соціокультурного аспекту розвитку сучасної науки та місця в ній плюралізму дотримується В.С. Лук'янець. На його думку,

постмодерністський розвиток прагматики науки вимагає введення і дотримання певних правил навіть при обговоренні денотативних висловлювань [130, с. 7-8]. А тому слід визнати, що різні гетероморфні мовні ігри не редукуються одна до одної. Відповідно, необхідно говорити про взаємодоповняльність, узгодженість позицій як ідеал постнекласичної методологічної свідомості, оскільки вони розширюють звичні уявлення про науку і сприяють дослідженню механізмів становлення наукового дискурсу. Проте навіть якщо в мовному співтоваристві досягнуто консенсусу, то його належить кваліфікувати як локальний, такий, що виник на деякий час у середовищі деяких вчених і, зрозуміло, відкритий для критики й подальшого перегляду.

Зі свого боку О.П. Огурцов, вивчаючи питання соціальної історії науки, прямо говорить про досягнення консенсусу як мети дослідницької групи. Однак зауважує, що будь-яке наукове співтовариство об'єднується навколо спільних ідей, переконань, процедур і норм діяльності, в результаті чого „наукове знання втрачає свою об'єктивність та істинність і редукується до сукупності поглядів, що поділяють члени групи” [158, с. 85]. В такому випадку досить проблематичною постає спроба визначити ознаки науковості знання. Один із можливих шляхів розв'язання цього завдання окреслює О.А. Мамчур, яка пропонує відкинути закиди постмодерністськи налаштованих дослідників стосовно краху раціональності, вважаючи такі прогнози занадто перебільшеними. На її думку, „якщо в мистецтві чи політиці ідея принципіального плюралізму виглядає цілком прийнятною, то, будучи висловленою стосовно науки, вона зустрічає завзятий опір і неприйняття тих, хто серйозно займається наукою чи досліджує сам феномен наукового знання” [137, с. 175].

З такою позицією не погоджується Л.О. Мікешина, яка пише про існування двох типів когнітивних практик: „перший, за образом і подобою природничих, „строгих” наук, реалізує варіанти гносеологічних і логіко-методологічних практик; другий бере за взірць гуманітарні та художні форми мислення” [144, с. 51]. Але, висловлює впевненість дослідниця, надалі має бути поставлене й вирішене питання щодо їх співвіднесення, і, можливо, синтезу.

Отже, в сучасній культурі існують труднощі з визначенням статусу науки. Досить яскраво це продемонстрував Е. Агацци, який перетворив науку і техніку на об'єкти етичного та аксіологічного аналізу. Він переконаний у тому, що сьогодні діалог про істинність наукових знань набуває нового, неklasичного виміру, оскільки в ньому беруть участь представники всіх видів когнітивних практик. При цьому найголовніше завдання – визначення об'єктів науки та узгодження тих умов, на основі яких відбуватиметься об'єктивне пізнання [11, с. 17]. Така процедура може бути організована лише у вигляді гри, всі учасники якої дотримуватимуться певних наперед заданих правил, визначених нормами, цінностями, цілями науки. На думку дослідника, це поверне науці пізнавальний вимір, який був утрачений у більшості сучасних епістемологічних систем.

Розглянуті вище погляди провідних дослідників дозволяють зробити наступне узагальнення. Цілком очевидним є факт взаємної, комплементарної трансформації як методологічного, так і соціокультурного аспектів сучасної науки. Ці процеси, на нашу думку, не є розірваними й являють собою докорінну, зумовлену спільними факторами, перебудову всієї системи науки як форми суспільної свідомості. Однією з основних характеристик цих змін є перебудова методологічної свідомості вчених, їх орієнтація на діалог, взаєморозуміння, плюралізм аргументацій тощо. Через це ігровий характер пізнавальної діяльності пов'язується нами не тільки зі зміною методології наукового дискурсу, а й з існуванням соціокультурних колізій, які виявляють себе при побудові постнекласичної наукової картини світу. Цілком очевидно, що сучасна наука, на відміну від попередніх етапів свого розвитку, не спроможна самостійно вирішити це завдання, бо вона постає рівноправною складовою культури. А тому зіткнення думок, інтерпретацій, методологій змушує розглядати *феномен гри як принцип організації й функціонування наукового дискурсу*.

Тому зосередимо увагу на дослідженні таких виразів як „гра”, „мовна гра”, „мовна гра в науці”. Як відомо, феномен гри став об'єктом філософських досліджень порівняно недавно. І хоча слово „гра” застосовували ще мислителі античності, предмет спеціального дослідження феномен гри стає лише в

І. Канта. В „Критиці здатності суджень” він надає грі естетичного забарвлення, тлумачачи її як спосіб досягнення трансцендентних сутностей [91, с. 228-248].

Одним із перших ґрунтовних методологічних досліджень, присвячених проблемі ігрового характеру людської культури є робота Й. Гейзинґи „*Homo Ludens*”. В ній гра характеризується як система чітких, обов'язкових для всіх учасників правил і норм. Втім, слідуючи духу естетики І. Канта та Фр. Шиллера, мислитель навіть не ставить питання про ігровий зміст сучасної йому науки. Пояснюючи причину цього, він звертається до визначення гри як діяльності, обмеженої в часі і просторі. Наука, принципи, методологія та методика якої регулярно трансформуються, не може вважатися грою. Тому думку про те, що наука є лише грою, потрібно відкласти в бік як дешеву істину [221, с. 194].

Але, незважаючи на такі категоричні оцінки, спробуємо переглянути аргументацію Й. Гейзинґи. Перш за все відмітимо недостатню рефлексію мислителем над базовим визначенням терміна „гра”, яке проводиться винятково на основі побутових уявлень. Намагаючись перенести отримані висновки на сферу науки, дослідник навіть не прагне відшукати в діяльності наукового співтовариства ті сфери, які мають ігрові складові. Окрім цього теза про те, що гра не передбачає динамічної зміни правил, не відповідає сучасним уявленням. Адже саме в грі зіштовхуються різні, навіть суперечливі, позиції, інтерпретації, моделі, що легітимують варіативність її правил. Головне, щоб гра мала незмінні норми і критерії, які визначають її початок, мету, вузлові проблеми, закінчення.

Не дивно, що в пізніших дослідженнях, зміст терміна „гра” розширюється. У творчому доробку Г. Гессе, Р. Кайо, М. Гайдеггера, Г.-Г. Гадамера, Л. Вітгенштайна, Е. Берна та інших ґру пов'язують із розгортанням особистості, становленням людського буття. Її тлумачать як форму ідеалізації людського існування, метод інтерпретації соціальних процесів, спосіб їх аналізу й осмислення. Зокрема, Г. Гессе в романі „*Гра в бісер*” неодноразово підкреслював думку, що „шляхетна Гра” приборкує схильність окремих наук до самодостатності. Очевидно, в цьому випадку гра тлумачиться як діяльність, що прагне охопити, узгодити, привести до гармонії розрізнені феномени культури.

Схоже розуміння сутності феномена гри притаманне представникам постмодернізму. Узагальнюючи їх погляди, Н.А. Терещенко і Т.М. Шатунова розглядають гру як спосіб переходу від хаосу до порядку [200, с. 91-92]. Зі свого боку А.Д. Кошелев, систематизуючи існуючі підходи до визначення терміну „гра”, пише про існування двох принципово різних підходів. Перший, представлений Л. Вітгенштайном та Дж. Лакоффом, констатує багатоманітність конкретних ігор, через що навіть не намагається дати цьому терміну дефініцію. Відповідно до другого підходу (Й. Гейзинга, А. Вежбицька) термін „гра” є всеохоплюючим для певного виду діяльності, а тому загальний підхід до описання і вивчення феномена гри можливий [113, с. 60-61]. Загалом, на думку дослідника, значно важливішим є те, що гра дозволяє людині ослабити тотальний тиск світу реальності, створюючи замкнені мікропростори „іншого буття”.

Але чому, вивчаючи специфіку наукового дискурсу, ми раз у раз повертаємося до права вченого на самостійну думку, творчу, інтелектуальну діяльність? На наш погляд, відповідь зводиться до того, що завдяки інноваційним технологіям сучасна наука з утаємниченого дійства, сфери однаків перетворюється на виробничий процес. Він не повинен давати збоїв, оскільки суспільство не може десятиліттями чекати на осяяння, інсайт вченого. Функціонери від науки чітко усвідомили ефективність колективного розуму, об’єднаного в рамках єдиного науково-технологічного комплексу. Сьогодні науку творять колективи з визначеним розподілом праці та повноважень. У наш час вона схожа на цех з виробництва нового знання, технологій і техніки. Разом із цим її потенціал продовжує базуватися на особистостях, для яких творчість – не професія, а покликання. Істина для цих людей лежить поза економічною, політичною, юридичною площинами, вона не вимірюється кількісно, а залишається ідеалом, прагнення до якого визначає зміст і основу наукової діяльності.

Постнекласична методологічна свідомість змушує вчених переглянути не тільки статус науки в суспільстві, а й по-іншому підійти до проблеми істинності, науковості, об’єктивності. Якщо існує плюралізм істин, то шлях до них пролягає через систему аргументацій, доводів, узгодження методологій, та інші обов’язкові

для сучасного наукового дискурсу процедури. У підсумку *наукова діяльність* (чи то у випадку тлумачення її як цеху з вироблення нового знання, чи то взятої з точки зору особистості вченого) неодмінно *набуває ігрових рис, перетворюючи науку зі світогляду на ідеологію*, для якої принциповим є лише дотримання правил, а не їх змістовне наповнення. Стосовно розвитку наукових знань це досить чітко виразив Т. Кун, відмітивши, що „нормальна наука може розвиватися без правил лише до тих пір, поки відповідне наукове товариство приймає без сумнівів уже досягнуті рішення деяких часткових проблем” [122, с. 78]. При цьому правила набувають принципового значення, коли руйнується впевненість у парадигмах, коли відбувається перехід від однієї методологічної бази до іншої.

Дослідники зауважують, що гра поступово поглинає не лише науку, а й увесь культурний простір, все менше прагнучи до відображення норм тієї чи іншої діяльності. Вона самостійно насаджує власні правила, універсалізуючи все навколо не за змістом, а за формою. Звідси слідує, що *єдиною можливим критерієм розмежування ігор є мова*, в якій схоплена цілісність професійної, корпоративної культури. Через це значна частина методологів пропонує розглядати ігровий характер наукової діяльності в мовному, комунікативному аспекті. Зокрема, В.С. Стьопін вважає мову науки ефективним способом диференціації наукового і побутового знання [197, с. 46], оскільки тільки її засобами можна відобразити специфіку об’єктів, які є предметом дослідження науки.

Тому, коли вчені й філософи обмінюються думками, уточнюють свої позиції, прагнуть узгодити отримані результати з уже існуючим знанням, вводять нові терміни та поняття, зіставляють традиційне й інноваційне, їх діяльність можна сприймати як певний вид гри, в першу чергу мовної. Саме в такому контексті, на наше переконання, і варто розглядати генезис сучасного наукового дискурсу.

Одним із першим, хто безпосередньо застосував поняття гри до аналізу методології гуманітарних наук, був Г.-Г. Гадамер, який вивів гру з лона чистої суб’єктивності, надавши їй інтерсуб’єктивного статусу. З даного приводу в нього читаємо: „Саме в цьому спосіб буття гри набуває свого значення, бо вона має власну сутність, незалежну від свідомості тих, хто грає” [48, с. 103]. За таких умов

суб'єктом гри виступають вже не її учасники, а власне сама гра. З іншого боку, тільки гра, на думку філософа, здатна протистояти строгості наукового методу, який у царині гуманітарного знання не може виступати мірилом істинності. Тому ігровий характер „наук про дух” окреслює „межу” методу, але не науки загалом.

Отже, Г.-Г. Гадамер як й інші представники раннього етапу становлення герменевтики, приходять до усвідомлення однієї з головних причин, яка змушує аналізувати сучасну науку на вид суспільного дискурсу. Вище було доведено, що гуманітарні науки вже не потребують обґрунтування своєї науковості в контексті тих обмежень, які накладають природничі науки, а здатні самостійно виробляти критерії раціональності, ознаки істинності, будувати власну методологію. Проте набуття гуманітарними науками певної самостійності, розробка і впровадження особливих методик ведення наукової діяльності поступово привели до наростання суперечностей між представниками „наук про природу” і „наук про дух”. Таке протистояння „фізиків” і „ліриків” стало неабияким стимулом для філософів науки щодо пошуків єдиної основи різних пізнавальних практик, яка б забезпечила монолітність науки як цілісного соціокультурного феномена.

Опосередковане підтвердження цьому знаходимо в новітній науковій літературі. Досить яскравою в даному розрізі є дискусія щодо переходу від терміна „гносеологія” до терміна „епістемологія”. Цей перехід Л.О. Мікешина пов'язує з кількома факторами, найголовнішим серед яких є необхідність подолання в сучасній науці опозиції „суб'єкт-об'єкт”. Домінування в природничих науках суб'єктно-об'єктної парадигми стає перепоною на шляху до узгодження їх з антропологією, герменевтикою, персоналізмом, побутовим і позанауковим знанням, а „панування ідеалів природничонаукового пізнання... піддає сумніву когнітивні й пояснювальні потенції традиційної теорії пізнання” [144, с. 31]. А отже, потрібно вести наполегливий пошук справжнього предметного поля філософського вчення про пізнання, шляхів і принципів синтезування різних когнітивних практик в межах єдиного дискурсу про науку.

Тому не дивно, що Г.-Г. Гадамер ставить досить складне онтологічне питання: „Чи існує взагалі власна мова науки, єдина і обов'язкова для всіх?” [47, с. 51]. Як

правило, відповідь на нього очевидна: універсальною мовою науки з XVII ст. вважають мову математики, яка пропонує загальні способи опрацювання і подачі різноманітної наукової інформації. Безперечно, така точка зору має право на існування, адже становлення, розвиток й розквіт класичної науки завдячує саме математичній універсалізації різних форм пізнавальної діяльності. Однак мислитель схильний розглядати й інший бік цього питання. Розвиток новітніх теорій у фізиці, математиці, біології, хімії, поглиблення інтеграційних процесів у науці поставили перед вченими непрості завдання дослідження істинної природи речей. Втім виявилось, що не менш складною проблемою є передача отриманих результатів не тільки широкому загалу, а й своїм же колегам.

Наприклад, Е. Резерфорд використовує метафоричний спосіб пояснення планетарної моделі атому, а А. Ейнштейн, пояснюючи принцип відносності часу, проводить аналогію з людиною, що сидить на розпеченій сковорідці. На основі цього Г.-Г. Гадамер робить висновок: „Математика... не є деякою особливою мовою, а входить складовою частиною в найбагатший арсенал мовних засобів” [47, с. 52]. Стало зрозуміло, що в неklasичній науці процеси спілкування утруднилися, внаслідок чого вчені все частіше звертаються до вельми дотепних поетичних метафор, намагаючись використати їх когнітивний потенціал.

Через це звернемо увагу на дослідження феномена мови науки, а також прослідкуємо причини зміни її методологічного статусу від способу вираження думки до складової когнітивної діяльності. На думку А. Вежицької, саме розмитість слів при вирішенні актуальних проблем сучасної культури змушує звернутися до концепту гри [38, с. 211-212]. На це вказує й В.П. Візгін. Вивчаючи філософські погляди В. Гейзенберга, він відмічає, що в його творчості відбувається зміщення основних теоретико-пізнавальних акцентів „до аналізу мови в усій складній історичній динаміці її розвитку, до оцінки її можливостей для описання різних рівнів реальності” [41, с. 96]. Видатний фізик пропонує відійти від строгих класичних схем побудови наукових теорій і концепцій, а все більше залучати поряд з ними засоби мистецтва, поезії, прагнути до краси, яка і в природничих науках починає вважатися ознакою істини.

Втім до вивчення ролі мови в неklasичній науці звертався не лише В. Гейзенберг. Думки з цього приводу висловлювали більшість представників природничих наук того часу. Виявилося, що *вимога строгої термінологізації мови науки шкодить її подальшому розвитку*, оскільки чітке визначення понять, якими послуговуються вчені, очевидно, вихолощує, звужує істинну природу речей. Реальність у такий спосіб звужується до картини світу, а закономірності природи тлумачаться лише крізь призму критеріїв науковості та раціональності. Тому вже Н. Бор пропонує перейти від строгих формул і концепцій до своєрідних словесних описань, або, виражаючись термінами постмодернізму, до нарративних розповідей. Таку трансформацію мовних засобів науки, її понять і термінів можна вважати одним із найбільш вагомих чинників, які сприяли становленню сучасного наукового дискурсу.

Отже, адекватне відображення об'єктивних закономірностей природи безпосередньо залежить від вдалого вибору мовних конструкцій. Вони стають не лише засобом комунікації, а й контейнером для нового змісту. При цьому форма мовного контейнеру надає змісту нових смислових відтінків. Вперше подібні тенденції підмітив Ф. де Соссюр, який тлумачив мову науки не лише як суто конвенційне утворення, а й як структуру, що має власну логіку становлення. Тому, на думку дослідника, немає нічого складнішого, ніж розвиток мови, оскільки вона існує одночасно і в суспільстві, і в часі [194, с. 78]. Але якщо б ми відволіклися від колективу, що говорить, то, можливо, не віднайшли б у ній ніяких змін, не помітили б вплив на мову соціальних сил. З цього випливає, що мова як семіотична система не існує поза співтовариством, яке її репрезентує. *Отже, аналіз трансформацій мови науки має безпосереднє відношення до розуміння специфіки формування сучасного наукового дискурсу.*

Це припущення підтверджує дослідження Л.Л. Кутіної, яка вивчає становлення мови вітчизняної науки в першій третині XVIII ст. У ті часи відбувалася масова математизація всіх наук, яка супроводжувалася спробами впровадити національну термінологію [123, с. 10-14]. Зокрема, арифметику іменовали „числительницей”; алгебру – „арифметикой литеральной” тощо. Позитивним моментом таких

перетворень стала поступова інтернаціоналізація понятійно-термінологічної бази тогочасної науки, оскільки слова утворювалися на базі кількох мовних сімей: латинської, грецької, російської та інших. Даний історичний прецедент красномовно свідчив про прямий взаємозв'язок мови народу, науки і культури. Але спроби відійти від західноєвропейської категоріальної сітки часто були невдалими. Л.Л. Кутіна наводить приклад, який став лінгвістичним анекдотом. У 1787 р. викладачі П. Суворов і В. Нікітін випустили підручник з тригонометрії, подавши в ньому слов'янські замітники математичних термінів. Але жодний із запропонованих варіантів так і не прижився в науці.

Існує й інший підхід до розуміння формування, функціонування і призначення спеціальної мови науки. Зокрема, В.В. Кім відносить до її базових характеристик однозначність, визначеність, несинонімічність, строгість. Відповідно „для цілей наукового пізнання об'єктивація розумових образів засобами природної мови абсолютно недостатня і тому на її основі формується система штучних мов” [103, с. 8], які й визначають правила утворення терміносистем. На думку Ч.У. Морріса, побудова бідніших порівняно з природною мовою засобів комунікації створила простір для успішної реалізації багатьох завдань [147, с. 76-77]. Безперечно, аргументи дослідників вельми переконливі. Наука справді не може розвиватися без спеціальної термінологічної бази, яка виступає основою наукової діяльності, забезпечуючи об'єктивність, загальність, інтерсуб'єктивність, точність наукових теорій і концепцій. Людина, що не опанувала відповідної категоріальної матриці, навряд чи здатна успішно займатися наукою, стати рівноправним членом наукового співтовариства. Але, незважаючи на очевидність такої точки зору, її абсолютизація здатна викликати колапс у методології пізнавального процесу. Адже наука завжди орієнтується на побудову цілісної картини світу, внаслідок чого широко залучає абстрагування як спосіб забезпечення такої єдності.

Зважаючи на сказане, погодимося з думкою Л.Ф. Кузнецової про те, що класична і неklasична наука, вибудовуючи характерну для них картину світу, як правило, орієнтувалися на домінуючу дисципліну, методологічні принципи якої ставали основою, інваріантом для всіх дисциплінарних онтологій [121, с. 153-

154]. Проте постнекласичному етапові розвитку науки притаманне формування підходу, який покликаний враховувати інтеграцію різних галузей пізнання, підвищення ролі наукової комунікації, відобразити місце нерационального, творчого, інтуїтивного в діяльності вченого. До цих ідей долучаються В.І. Аршинов і В.Г. Буданов, які пишуть про те, що сьогодні цілком доведеним можна вважати припущення, відповідно до якого мова математики „є лише однією із можливих машинерій пізнання і що вона... є тільки репрезентацією нашого специфічного відношення до світу в контексті діалогу з ним” [23, с. 239].

Необхідність такого оновлення наукової методології була помічена досить давно. Зокрема, Г.М. Волков ще в 1976 р. констатував, що майже кожна серйозна наукова проблема потребує виходу за межі однієї дисципліни, а тому слід перейти до осмислення сутності та механізму процесів інтеграції [46, с. 190-191]. Саме вони складають зміст і основу подальшого розвитку наук, визначають напрямки диференціації та критерії взаємопроникнення методів наукового дослідження. Через чверть століття, ніби продовжуючи цю думку, І.А. Акчурін напише: „Роздуми про найбільш загальне, філософське осмислення єдності наукового знання у кожен конкретну епоху зовсім не є... абстрактними і тому практично марними міркуваннями, а абсолютно необхідним етапом становлення якісно нових наукових ідей” [12, с. 199]. Як бачимо, філософ піднімає проблему єдності наукового знання до рівня методологічного принципу постнекласичної науки.

Саме це й визначає одну з особливостей сучасного наукового дискурсу: він, не віддаючи перевагу жодній із когнітивних практик, прагне до їх поєднання на рівні загальнонаукових правил, критеріїв раціональності, метамови. В такий спосіб забезпечується цілісність наукових уявлень про світ, знімається протистояння гуманітарного і природничого знання, що не лише відкриває широкі можливості до плідної співпраці та діалогу дослідників, а й актуалізує соціокультурну функцію науки, надаючи їй нормотворчого характеру.

Плідну ідею щодо реального механізму вирішення поставлених завдань висловлює Г.П. Щедровицький, який, розглядаючи проблему ускладнення сучасних наукових теорій, відмічає: „Інженерне мислення принципово

відрізняється від науково-дослідницького і потребує для свого оформлення інших, ніж традиційні, логіко-методологічних схем та правил, які здатні поєднати дослідницьку роботу з конструктивною й проєктивною” [232, с. 115]. На його думку, реалізація цього завдання зіштовхується з обмеженістю предметного мислення, що характеризує представників тієї чи іншої галузі пізнання. Через це принципи організації взаємодії членів наукового співтовариства мають враховувати її ігровий характер. Отже, *ідея мовних ігор у науці стосується не лише її як ефективного методу оновлення категоріальної бази, а й як способу орієнтації наукових колективів на міждисциплінарну взаємодію.*

Враховуючи дослідження Т. Куна, можна відмітити, що саме мовна (система символів, знаків) і метафізична (визначення понять) складові є ключовими елементами будь-якої парадигми, оскільки наростання суперечностей між науковим результатом та способом його об’єктивації, вираження стає ознакою наукової революції. А тому *мова науки постає найбільш чутливим і динамічним елементом наукового дискурсу.* Її когнітивні можливості не лише відображають діалектичний характер процесу пізнання, а й дозволяють розгорнути міждисциплінарну комунікацію, яка здатна легітимізувати діалог з приводу важливих наукових проблем, сприяючи диференціації наукового знання не за предметом, а за проблемами дослідження. Причину цього влучно схоплює І.С. Добронравова, яка неодноразово підкреслювала, що орієнтація сучасної науки на дослідження нелінійних процесів самоорганізації неодмінно призводить до зміни стилю мислення, який пов’язаний з формуванням нової картини світу. З іншого боку, усталені критерії раціональності не дають змоги вийти за її межі, а тому революційні зміни в науці розширюють методи до рівня методологічної свідомості [66, с. 188-189], перетворюючи їх на принципи організації знання.

Усвідомлення цього факту розкриває специфіку й значення мовних ігор у сучасній науці. Адже, якщо для науки Нового часу була характерною строга, послідовна, детермінована мова формул, ланцюжок яких чітко й однозначно відображав мисленнєву діяльність вченого та давав змогу відтворити її, то вже некласична наука застосовує чисельні методи, різні способи екстраполяції й

прогнозування. Це й визначило тенденції до зближення методології природничих і гуманітарних наук, адже складність об'єктів їх дослідження стала співмірною. Підтвердженням цього є те, що „мова сучасної квантової теорії поля структурно ізоморфна... граматикам природних мов – граматикам Хомського” [23, с. 242].

Дещо іншу позицію обстоює Л.П. Кияшенко, який вважає, що проблематизація мови науки особливо помітна тоді, коли в науці відбуваються зміни в методологічній свідомості, коли наукове знання переходить межу відомого і вперше зіштовхується з незнайомим [104, с. 107-108]. За цих умов мова, якою послуговуються вчені, втрачає прозорість та ідентичність: її засобів виявляється недостатньо щоб відобразити усю багатоманітність когнітивних практик. Як наслідок, наукове знання „змушує” мову набувати двозначних відтінків та метафоричності. Дійсно, постановка завдання й описання отриманих результатів завжди проходять у межах вже існуючих мовних засобів. У даному випадку вони покликані виконувати роль нормотворчого елемента, іманентно зберігаючи в собі традиції, набуті на попередніх етапах розвитку науки.

Зважаючи на такі суперечності, останнім часом значна частина дослідників (С.Б. Кримський, Л.О. Мікешина, В.С. Стьопін, Л.Г. Дротянко, В.А. Рижко та інші) неодноразово писали про принцип доповняльності як один із важливих складових сучасної методології. Відомо, що він був сформульований Н. Бором у сфері квантової фізики, але досить швидко набув загальнонаукового статусу, оскільки легітимізував багатоманітність інтерпретації при аналізі явищ і процесів. Зрозуміло, що це дозволяло вченому бути не лише строго логічним і формально послідовним при висвітленні ідей та результатів, а й широко використовувати метафори, гіперболи, порівняння й інші мовні засоби. Отже, характерною рисою наукового дискурсу є присутність простору вербального та невербального, раціонального й нераціонального. Сучасна наука не цурається плюралізму, відсутності цілісності; вона спрямована на діалог, взаєморозуміння та узгодження різних точок зору. Тому про *науковий дискурс можна сказати як про діалектичну єдність комунікативної зрілості наукового співтовариства та його рішучості на шляху дотримання норм об'єктивності, загальності, істинності наукових знань.*

Найкраще ці тенденції вдається проілюструвати на прикладі формування мови сучасної науки та розвитку неklasичних теорій у фізиці, математиці, інформатиці, синергетиці. Становлення цих наук та утвердження їх методологій дозволило зрозуміти, що „суперечки про слова в науці... – це, досить часто, зовсім не порожня розмова” [148, с. 130]. Справа в тому, що класична наука так окреслила базову понятійно-термінологічну сітку, що відійти від неї означає заперечити метафізичні основи пізнавального процесу та утвердити в суспільстві думку про існування омани в науці. Але, як пише В.В. Налімов, нові слова в сучасній науці з'являються не за тими закономірностями, які існували раніше. Так, „якщо, читаючи науковий текст, ми... замислимось над характером термінів, які попали в наше поле зору, то переконаємось у тому, що вони метафоричні. Ми настільки звикли до метафор..., що навіть не помічаємо цього” [148, с. 119]. На думку дослідника, метафоричний характер мови визначений історично, адже понятійна база науки почала формуватись тоді, коли наукова діяльність була утаємниченим дійством, заняттям обраних. Тому нерідко наукові доробки перемешувались зі світоглядними, містичними чи релігійними поглядами і переконаннями.

Підтвердження цього висновку знаходимо в А.А. Кібріка, який, аналізуючи когнітивні дослідження з теорії дискурсу, наводить висловлювання Дж. Лакоффа, що „людська концептуалізація... носить переважно метафоричний характер” [102, с. 127]. Інакше кажучи, народження нових наукових теорій не завжди провокує появу нових понять і термінів. Навпаки, досить часто відбувається переосмислення вже існуючої термінологічної бази, в результаті чого старі визначення існують із деякими обмеженнями, а нові вводяться метафорично, образно. За словами Н.Д. Арутюнової, так відбувається поступова зміна ключової метафори наукової парадигми [22, с. 379], яка зберігає наступність концепцій, забезпечуючи цілісність наукової картини світу протягом тривалого періоду. Недарма Т. Кун значної ваги для успішного розвитку науки надавав так званому „нормальному” етапу, коли вчений не відволікається на флуктуації, продуктивно працює на розгортання того потенціалу, який закладено у вже відомому й дослідженому. Очевидно, таку схему розвитку науки певним чином можна

виправдати, адже вона навряд чи набула б такого прогресу і впливу на життя соціуму, якби вчені для аналізу кожного нового явища вводили цілу низку нових термінів, дефініцій, припущень, а кожний факт, що не вписувався в існуючі теорії, змушував сумніватися в їх істинності та викликав потребу в коригуванні.

В контексті сказаного погодимося з В. Гейзенбергом, який зазначив, що як в античності, так і сьогодні ми не маємо стовідсоткової впевненості в істинності даних визначень, бо вони кінець-кінцем спираються на слова побутового вжитку, які приймаються без аналізу [51, с. 104-107]. Тому потрібно займатися не трансформаціями мови, а вводити нові, неklasичні логіки, які по-іншому впорядковуватимуть висловлювання, переводячи неточність вербальних способів вираження думки в площину логіко-методологічного аналізу. Отже, розширення меж класичної логіки дозволяє поповнювати науковий понятійний апарат.

Утім тенденції до формалізації, штучності мови науки, усунення з неї метафоричності, поряд з позитивними, мають і негативні наслідки. Зокрема, вчені поступово втрачають можливість і засоби передачі результатів досліджень не лише звичайним людям, а й колегам, які представляють інші галузі пізнання. Досить влучно цю колізію виразив В.А. Рижко: „Зрештою виходить так, що чим повніше формалізується мова теоретичних побудов, то тим значніше зростає доля природної мови як засобу наукового спілкування” [181, с. 215]. Але остаточна формалізація мови науки неможлива ще й тому, що на неї, як на синтаксичну і семантичну систему з чіткими правилами утворення нових структур, розповсюджуються наслідки з теорем К. Гьоделя. Вони свідчать про те, що в повністю формалізованій системі питання про несуперечливість її висловлювань залишається відкритим. Це, безперечно, неприпустимо для наукового знання. А тому один із способів обійти строгий гьоделівський бар’єр полягає в тлумаченні мови науки як поліморфної системи. На думку учених, визнання поліморфності як іманентної властивості мови наукового спілкування „дозволяє зробити нашу систему комунікацій негьоделівською” [148, с. 73]. Виявляється, що сучасної науки важлива не однозначна кількісна характеристика певного процесу, а ланцюжок моделей, інтерпретацій, які розгортають себе лише в контексті.

Є.С. Нікітіна пов’язує підвищений інтерес до метафори як різновиду аналогії з дослідженнями постпозитивістів, які значну увагу приділили питанням зростання, наступності та динаміки наукового знання [150, с. 36]. Саме в їх історико-філософських концепціях метафора постає як місток, що повинен узгодити, поєднати, зняти суперечності між старими і новими теоріями, між традиційним та інноваційним. Відтоді стало зрозуміло, що всі побудовані наукові картини світу були певною мірою метафоричними, як і перші введені в науковий обіг поняття сили, тиску, потужності, маси і т.п. А тому цілком правомірним буде питання: якою має бути структура мови науки і методи роботи з нею, щоб вона була адекватним засобом вираження наукових ідей та результатів?

Відповідаючи на це питання, більшість учених погоджуються з тим, що наука не може виробити власну, строго формалізовану, однозначну мову, яка б раз і назавжди вирішила проблему об’єктивності наукових знань. Така позиція обумовлена, з-поміж іншого, кризами в математиці, остання з яких до цього дня чекає розв’язання. Через це, на нашу думку, на зламі наукових епох у ході наукових дискусій вчені все частіше залучають когнітивний потенціал природної мови. Зрозуміло, що в даному випадку без метафоричності, образності, синонімічності, залучення контексту не обійтися. Досить яскраво цю ситуацію ілюструють тлумачні словники, в яких розкриття значення того чи іншого наукового терміна супроводжується досить детальним описом теорії або гіпотези, в яких він застосовується. Наприклад, значення терміна „інтеграл” неможливо адекватно відтворити без залучення таких слів як „сума”, „ряд”, „границя”, „безкінечно мала величина”, які, в свою чергу, теж є термінами. В такий спосіб кожне наукове поняття „обростає” низкою допоміжних асоціацій, суджень, аналогій, які не завжди відображають правила і структуру тієї теорії, в надрах якої вони сформувалися, але гарантують зв’язність побудованого на їх основі тексту.

В контексті сказаного неважко пояснити причину існування маргінальних наукових понять. Наприклад, сьогодні в гуманітарних науках зустрічаються такі слова як „хаос”, „ентропія”, „випадковість”, „біфуркація”, „інтерполяція” і т.п. Нерідко залучення цих слів є некоректним. Втім ми схильні кваліфікувати ці

процеси більше як позитивні, аніж негативні, оскільки вони прискорюють інтеграційні процеси, сприяють налагодженню спільного комунікативного поля, утвердженню соціальної функції науки тощо.

Отже, незважаючи на інтенцію до строгості, об'єктивності, штучності мови науки з боку природничих і точних наук, науковий дискурс не вдовольняється нею при побудові наукової картини світу, а залучає до цього процесу гуманітарні й соціальні галузі. Тому потреба в діалозі, узгодженні позицій, взаєморозумінні знижує рівень формалізації мови науки в міждисциплінарних і особистісних комунікаціях між ученими. Через це ми вважаємо необхідним залучення принципів та методології мовних ігор у сферу наукового пізнання.

Узагальнивши підходи до означення ігрового підходу та врахувавши специфіку сучасного етапу розвитку мови науки, використаємо концепцію мовних ігор для аналізу наукового дискурсу. Як відомо, вислів „мовна гра” вперше використовує Л. Вітгенштайн у „*Філософських дослідженнях*” (1953 р.). Будучи за професією вчителем молодших класів, дослідник дійшов висновку, що процес навчання буде ефективнішим, коли в ньому поєднати мовні й ігрові компоненти. З такої базової настанови випливає одне з перших тлумачень мовних ігор: „Мовною грою» я буду називати... єдине ціле: мову і дії, з якими вона переплетена” [44, с. 83]. Філософ приходив до думки, що будь-яка мовна гра має початком процедуру іменування, яка є аналогічною до первинного розташування шахів на дошці. Безперечно, вона визначена правилами й нормами, проте, зазвичай, імена речам та явищам надаються довільно і єдиним способом тут виступає конвенція. Але, як відмітив У.О. Куайн, у подальшому поділ феноменів на ім'я й об'єкт неодмінно завершується стадією, коли „масове виробництво загальних термів... випереджає кількість існуючих об'єктів” [118, с. 79]. Саме це й провокує появу різновидів мовних ігор у конкретних видах практики. Тому цілком виправданим є висновок Л. Вітгенштайна, що немає сенсу говорити про одну домінуючу мовну гру; їх існує велика кількість, кожна з яких відображає специфіку тієї чи іншої сфери людської діяльності, з притаманними їй нормами, традиціями, властивостями [44, с. 110-111]. Єдине, що можна допустити – існування „сімейства” мовних ігор.

Цю ідею З.О. Сокулер залучає до аналізу сучасного стану математичного знання. Зосереджуючись на вихідних положеннях філософії математики, вона відмічає, що найголовнішою проблемою тут, від часів Д. Гільберта і Д. Пойа, залишається питання про несуперечливість та повноту. За теоремами К. Гьоделя, повнота несуперечливої системи не може бути доведена або спростована в межах самої ж системи. Звернення до концепції мовних ігор дозволяє по-іншому підійти до даної проблеми. Виявляється, що „в правилах самих по собі нічого не закладено... Все визначається тим, як ми слідуємо цим правилам” [193, с. 50]. А тому, навіть не дивлячись на зауваження А. Тарського щодо суперечливості побутової мови та двозначної логіки, ми повинні розуміти, що істинність правил корелює з практикою їх застосування.

Тому Л. Вітгенштайн не обмежується розв'язанням суто утилітарних завдань, а намагається подати концепцію „мовних ігор” як всеохоплюючу методологічну настанову, основна мета якої – „донести до свідомості читачів незвичайну багатоманітність інструментів мови і способів їх застосування, розхитати... уявлення, начебто мова завжди працює однаково й слугує одній і тій же меті” [106, с. 16]. Через це мовні ігри мисляться ним як „форми життя”, різнобарв'я яких визначене багатством самого життя. За задумом мислителя, в такий спосіб знімається питання щодо проблеми достовірності висловлювань. Завдяки мовним іграм істинність визначається не погодженням різних точок зору, а погодженням форм життя. Необхідно „повернути слова від метафізичного до їх повсякденного використання” [44, с. 128], звернутися до аналізу побутової мови, яка повинна стати тією базою, на основі якої будуватиметься універсальна методологія вивчення будь-яких мовних і комунікативних ситуацій.

Ідея аналізу побутової мови не є пріоритетним відкриттям Л. Вітгенштайна. Цим у тому чи іншому контексті займалися більшість представників аналітичної філософії, зокрема Г. Фреге, Б. Рассел, Дж. Мур, О. Нейрат, Р. Карнап, М. Шлік, Дж. Остін, Г. Райл, А. Тарський, О. Куайн. Саме вони запропонували розглядати мову як засіб відображення емпіричного досвіду людини, а також вперше поставили питання про логічний аналіз мови науки. Проте, незважаючи на

схожість базових позицій, Л. Вітгенштайн далекий від утопічних ідей про те, що ретельний аналіз мови та варіантів її застосування призведе до усунення, зняття всіх суперечностей у культурі й науці. Елімінація мовних непорозумінь може гарантувати лише більш точне вираження думки, однак не обов'язково призведе до пізнання істини, адже кожна дія за правилом – це не більше, ніж інтерпретація.

Як бачимо, тут повністю визнається іманентна присутність конфлікту між засобами побутової мови та нашими запитами до неї. Тому „мовні ігри... виступають як деякі моделі, які своїми схожостями й несхожостями покликані пролити світло на можливості нашої мови” [44, с. 131]. Відповідно, головне завдання мовних ігор – це „єдність, гармонія думки й дійсності” [44, с. 212]. Зі свого боку додамо, – і *dii*.

Підсумовуючи аналіз концепції мовних ігор Л. Вітгенштайна, зазначимо, що він вказав на існування шляху до діалогу, конвенції, досягнення яких неминуче супроводжується втратою деяких ознак науковості. Не говорячи про це відкрито, мислитель фактично передрікає думки Ю. Габермаса про необхідність побудови комунікативного поля, потенційні можливості якого сприятимуть розгортанню науки як соціокультурного феномена. Як засіб його організації Л. Вітгенштайн пропонує побутову мову, яка є обмеженою в способі вираження конкретно-наукових результатів, проте володіє універсальністю і відкритістю. В ній можлива фіксація правил, меж комунікації, досягнення консенсусу та розширення змісту.

Справді, сьогодні є очевидним, що „істини розсіяні по багатьох універсумах дискурсів, вони більше не піддаються ієрархізації, але в кожному із цих дискурсів ми завзято шукаємо прозріння, які могли б переконати всіх” [217, с. 83]. Л. Вітгенштайн ніби прагне повернути нас в античні часи, коли наукові здобутки не вважались автономними, а наука виступала елементом культури. Але подальший науково-технічний прогрес унеможливив існування незалежної науки. Як етика обов'язково мусить мати основу в образі Чеснот, Абсолюту, Бога, так і наука має бути розглянута як суспільний дискурс. Ми можемо й далі нести корону науки попереду суспільства, якому вона служить, але корисно пам'ятати, що проект Техногенного суспільства є своєрідною і небезпечною утопією.

Окреслені Л. Вітгенштайном ідеї, навіть попри їх теоретичну неузгодженість, мали значний резонанс та були застосовані до аналізу різноманітних пластів культури. Ми ж дослідимо можливість залучення цієї концепції до аналізу мовних ігор у науці, які дозволяють репрезентувати її як вид дискурсу. Визначаючи цінність філософії Л. Вітгенштайна для розвитку неklasичної методології, О.Д. Смірнова зауважує, що будь-яка мова, розтлумачена лише з позицій синтаксису, перетворюється на абстракцію. Це значно утруднює її адаптацію до конкретних комунікативних процесів у різних видах людської практики [191, с. 27]. Для того, аби мова не втратила своїх функцій, необхідно враховувати її семантичний і прагматичний аспекти, які є ключовими характеристиками дискурсу. За такого підходу вона постає не просто як уривок, фрагмент побутової мови, а й виступає способом вирішення наукових проблем.

З цим погоджується Б.В. Григор'єв, який указує на об'єктивність природної мови стосовно штучних мов [55, с. 27], якими послуговуються точні науки. Це визначено тим, що вона мало піддається інтерпретації, а тому може виступати інтерсуб'єктивним началом процесу пізнання, базисом комунікативної дії. Разом з тим, зазначає дослідник, побутова мова широко використовує аналогії та метафори, значення яких часто залежить від інтерпретатора. Саме він, залучаючи існуючу „сітку розуміння” деякої науки, очищає метафору від повсякденного вжитку, надає їй обмеженого, конкретного змісту. Виявляється, що таке співіснування побутової і штучної мови в процесі пізнання взаємовигідне та комплементарне. Мова науки збагачується новими словами, уточнення змісту яких стимулює розвиток наукової термінології. В свою чергу, побутова мова структурується, набуває можливостей для адекватного описання соціокультурних процесів. Ця взаємодія особливо важлива в умовах інформаційного суспільства, адже такі наукові терміни, як „інформація”, „чіп”, „оперативна пам'ять”, „хаос” й інші, мігрують до побутової мови, перетворюючись на тезаурус сучасної людини.

Схоже розуміння мови як „сітки розуміння”, що накладається на деяку частину реальності, характерне для раннього періоду творчості Л. Вітгенштайна. Так, у „*Логіко-філософському трактаті*” робиться спроба розробити методи

конструювання різних моделей пізнавального процесу. Мислитель прагне побудувати ідеальну мову, яка, з одного боку, була б цілісною, завершеною, логічно несуперечливою, а з іншого – забезпечувала б описання всіх пізнавальних процедур. На протигагу цьому, в пізній період Л. Вітгенштайн кардинально змінює основний акцент у розумінні мови. Вона вже постає як відкрита система, де правила трансформуються відповідно до умов її функціонування. Ось чому, на нашу думку, він вводить в обіг вислів „мовні ігри”, яким натякає на іманентну присутність ігрової складової в будь-якій діяльності. Отже, не торкаючись безпосередньо процесів комунікації, організації дискусій і диспутів, Л. Вітгенштайн показує, що при відсутності поля для організації комунікативної дії (за Ю. Габермасом це трапляється досить часто) таким полем може виступити побутова мова. Її засобів виявляється достатньо, щоб презентувати мінімізовану, але адекватну модель світу (теорії, концепції), яка б відповідала законам логіки і через це могла б бути сприйнятою всіма учасниками дискурсу.

Спробуємо на прикладі показати, чим є мовна гра в ході науково-пізнавального процесу та як при цьому вибудовуються відношення між ученими. Найбільш вдалою ілюстрацією з історії неklasичної науки ми вважаємо введення понятійної бази теорії відносності. На думку М.В. Поповича, „спротив багатьох сучасників викликала неочевидність нових уявлень, які були вкладені А. Ейнштейном у старі фізичні терміни” [171, с. 29]. Виявилося, що великий фізик запропонував переглянути зміст не тільки таких усталених термінів фізики, як „сила”, „маса”, „енергія” і т.д., а й звернувся до аналізу побутових слів, які, на перший погляд, слугували лише для їх зв'язки. Наприклад, ще І. Ньютон та Г. Лейбніц, замінивши слова „дуже близький”, „дуже короткий” термінами „диференціал” і „границя”, прийшли до винайдення диференціально-інтегрального числення, яке не просто прискорило прогрес науки, а й стало основою для створення мови класичної науки. Перед А. Ейнштейном постало аналогічне завдання, а саме: надати фізичного змісту звичайним словам „одночасно”, „миттєво”, „відносно” і т.п. Очевидно, що зробити це в межах теорії нереально, оскільки відсутність звичаєного наукового тлумачення названих слів зводила нанівець адекватне

сприйняття всієї концепції. Тому на рівні побутової мови, інколи змішуючи, маргіналізуючи слова, поняття, філософські категорії, вчені поступово формують новий понятійно-термінологічний апарат науки.

Розглянутий приклад, на нашу думку, досить виразно показує важливу роль аналізу когнітивних можливостей побутової мови в процесі осмислення сутності наукового дискурсу. Але перш ніж прийняти мовну гру як його складову, встановимо, чи володіє мова достатніми засобами для інтерпретації, чи можна за її допомогою передати значення без спотворення змісту? Як відомо, специфіці відображення бугтя через мову присвячена значна кількість фундаментальних досліджень, серед яких особливо виділимо роботи М. Бахтіна, Г.-Г. Гадамера, Ю. Гайдеггера, Г. Ріккорта, П. Рікьора. Втім попри багатоманітність піднятих ними проблем, В.І. Карасик справедливо вважає, що їх позиції можна звести до двох протилежних: 1) мова об'єктивно відображає світ та 2) мова суб'єктивно відображає світ [93, с. 100]. Вважаючи таку дихотомію наслідком домінування класичної раціональності в соціальному пізнанні, відмітимо, що істина знаходить посередині, адже мова не стільки відображає світ, скільки визначає принципи й правила інтерпретації відомостей і знань про нього.

Це означає, що мовна гра, навіть будучи застосована в науковій діяльності, не спроможна спотворювати зміст певного явища. Мова дозволяє розгорнути всю множину значень і сутностей, легітимізуючи плюралізм істин, який є важливим компонентом постнеklasичної методологічної свідомості. А тому *мовну гру в науці можна визначити як методологічний прийом наукового дискурсу*, завдяки якому репрезентуються когнітивна, аксіологічна, етична та соціокультурна функції науки. При цьому необхідно усвідомлювати, що і в природничих, і в гуманітарних науках мовна гра має межі свого функціонування, які визначені своєрідністю мови науки та існуванням чітких правил її організації.

Все ж співвідношення мовних ігор, побутової мови та мови науки більш складне, ніж його відобразили представники неопозитивізму та герменевтики. Досить детально цю проблему висвітлив А.С. Конверський. Проводячи гносеологічний та логіко-методологічний аналіз мови теорії, він зауважує, що

логіку будь-якої мовної системи забезпечують правила, які гарантують існування синтаксичного і семантичного інваріантів [110, с. 32]. Відповідно, для кожної теорії, правила визначених у ній мовних ігор обумовлені критеріями істинності висловлювань та принципами їх коректної побудови. Зважаючи на це, дослідник вважає виправданим визначення теорії як правильної підмножини висловлювань її мови. Втім він зауважує, що одна і та ж теорія може містити кілька мов, як природного, так і штучного походження, а тому допустимими є різні синтаксичні оцінки сформульованих у ній висловлювань. Поряд з цим врахуємо, що побутова мова майже не містить у своїй структурі чітких правил утворення висловлювань, а тому часто при визначенні правильності фрази необхідно зважати на наявність чи відсутність завчасно закладеного змісту. Звичайно, „в мовах теорії такого свавілля не може бути. Тут виникає потреба в існуванні точних формальних критеріїв правильності побудови висловлювань” [110, с. 35].

Схожу думку висловлює Л.Г. Дротянко: „Наукова мова якісно відрізняється від побутової, бо в буденних уявленнях людей... не охоплюються внутрішні й суттєві зв'язки між властивостями предметів і явищ та між предметами” [73, с. 62]. А тому, навіть коли відбувається залучення слів повсякденної мови, в їх зміст вносяться суттєві уточнення, здійснюється логіко-методологічний аналіз щодо відповідності нового терміна побудованій теорії. Проте існує й зворотний зв'язок між науковою термінологізованою і природною мовою, адже „входження наукових термінів до повсякденного вжитку є... яскравим свідченням того, що наука – один із соціокультурних феноменів” [70, с. 55]. Як вважають вчені, цей процес не лише розширює можливості повсякденної мови, а й сприяє розвитку пізнання, так як побутове вживання наукових термінів спирається як на логічні засади мисленнєвої діяльності, так і на чуттєво-емоційні, образні складові ментальності людини. З цими думками корелює позиція В.А. Бугрова, який переконує, що „не існує спільної всім людської мови, а завжди наявне розмаїття конкретних мов... Тому повсякденна мова визначається як форма індивідуальної ідентифікації людини” [35, с. 12], через що вона виступає всезагальним, універсальним способом організації комунікативного акту.

Отже, мовні ігри в науці мають на меті не лише уточнення значення слів і моделювання того чи іншого процесу в свідомості суб'єктів, а й узгодження термінологічних систем різних дисциплін, забезпечення маргіналізації понять в умовах інтеграції наук, розробку правил ведення наукової комунікації, напрацювання принципів комунікативної раціональності, організацію впровадження наукових результатів, виявлення їх аксіологічного статусу в культурі та інше.

Пригадуючи наведену на початку підрозділу тезу Ж.-Ф. Ліотара про науковий дискурс як мовну гру, поставимо питання: *чи не підміняють і не вичерпують собою мовні ігри в науці сутності наукового дискурсу?* Вище ми спробували обґрунтувати неправомірність такого категоричного висновку, вказавши на обмежене коло тих сфер пізнання, які філософ називає дискурсом. Але якщо повернутися до розуміння ним мовних ігор, то неважко побачити, що він тлумачить їх не як „форми життя” чи елементарні мовні одиниці (В. фон Гумбольдт, Л. Вітгенштайн), а як метод, за допомогою якого виявляються відмінності між наративним і науковим знанням.

Вивчаючи це питання, Л.О. Мікешина відзначає, що французький мислитель значно розширив сферу залучення концепції мовних ігор, надавши їм прагматичного аспекту [144, с. 496-497]. Йому вдалося вказати на існування обмеженості застосування мовних ігор у науковому пізнанні, а також на недоречність оцінки наукового з позицій наративного і навпаки. При цьому досить часто під наративним знанням розуміються гуманітарні науки, а тому мовні ігри постають тут не тільки як варіант диференціації різних когнітивних практик, а й як спосіб їх узгодження, взаємодоповняльності при формуванні наукової картини світу. Так, Ж.-Ф. Ліотар пише: „Застаріла не необхідність запитувати себе, що істинне чи справедливе, а спосіб представляти науку як позитивістську і приречену на... нелегітимне визнання” [128, с. 131]. Настав час усвідомити, що зміна наукових поколінь неодмінно веде до оновлення всього дискурсу. Це дозволяє зробити висновок про можливість *поєднання наративного (гуманітарного) і наукового (точного) знання в єдине ціле – науковий дискурс.*

Досить цікаву схему такого симбіозу виписав учень К. Поппера Дж. Агассі. В статті „*Наука і суспільство*” він звертає увагу на проблему наступності в науці, виділяючи не лише аспект залучення молоді до норм і традицій наукової діяльності, а й адаптацію старших колег до вимог та інтересів нового покоління [1, с. 105-108]. На думку вченого, між цими групами завжди існує суперництво, яке поглиблюється проблемами непорозуміння. Єдиним виходом із даної ситуації є належність обох таборів до спільного наукового співтовариства, де активність одних підкріплюється досвідом і мудрістю інших. Мовні ігри виступають інструментом, засобом організації наукової співпраці, а також легітимізують практичні інтенції відповідного дискурсу.

Цікавий підхід до виявлення ролі мовних ігор у науці пропонує Н.Б. Маньковська. Аналізуючи концепцію М. Серра, вона пише, що йому вдалося знайти точки перетину постмодерністської естетики і постнекласичного знання. Але щоб забезпечити цілісність культури та сформуванню уявлення про науку як соціокультурний феномен, „необхідно подолати розрив між технократами, які зневажають культуру та мистецтво (освіта без культури), і гуманітаріями, некомпетентними в галузі точних наук (культура без освіти)” [138, с. 210]. Засобом до їх зближення, на переконання дослідниці, є саме мовні ігри.

Зважаючи на сказане, *вважаємо недоречним завузьке тлумачення наукового дискурсу винятково як мовної гри*. Ототожнення цих феноменів нівелює розуміння науки як особливої діяльності з виявлення об’єктивних закономірностей розвитку природи, суспільства і мислення.

Зважаючи на це, більш виваженим у вивченні власне наукового дискурсу ми вважаємо підхід, запропонований М. Фуко, який підкреслював, що хоча дискурс і є контактуючою поверхнею, яка зближає мову і реальність, лексику й досвід, все ж його не можна зводити лише до мови чи мовлення [212, с. 49-50], адже він є простором чистої практики. А тому діяльність будь-якого суб’єкта визначається рівнем його компетенції в площині висловлювань, які складають відповідну дискурсивну формацію. Тут особливе значення має знання, що ототожнюється з простором, „у якому суб’єкт може знати позицію і говорити про об’єкти, з якими

він має справу в своєму дискурсі” [212, с. 181]. Як бачимо, в даній концепції відбувається поворот, внаслідок якого наука мислиться як результат породження й зіткнення різних дискурсивних практик, що й забезпечує її об’єктивність.

Фактично класичну схему *свідомість-пізнання-наука* археологія М. Фуко трансформує в таку: *дискурсивна практика-знання-наука*. З цього ним було зроблено висновок, що наука формується не на основі множини розрізаних когнітивних практик, а на базі знання, сформованого дискурсами. Тому епістема нової науки – „це не форма знання і не тип раціональності... епістема – це, скоріше за все, сукупність усіх зв’язків, які можна розкрити для кожної конкретної епохи між науками, коли вони аналізуються на рівні дискурсивних закономірностей” [212, с. 190]. Цим самим усувається репресія наукової раціональності, її дія стає помітною лише на кінцевій стадії процесу пізнання, але ніяк не в ході народження й становлення наукових ідей, гіпотез, думок.

Отже, аналіз різноманітних підходів до осмислення сутності мовних ігор у контексті становлення наукового дискурсу показав недостатність існуючих у науковій літературі визначень, відповідно до яких дискурс розглядається як діяльність учених, в яку „вплетена” мова, через що його часто ототожнюють з дискусією, діалогом, науковою комунікацією. Названі компоненти є вагомими складовими наукового дискурсу, проте не вичерпують його змісту. Це красномовно висловив Е. Гелнер, який, конструктивно критикуючи основні положення лінгвістичної філософії, зазначає: „Думка не пов’язана і не підкорена якою-небудь мовною грою, яку вона використовує” [52, с. 63]. З розглянутих позицій випливає, що науковий дискурс не можна зводити до мовних ігор. *Дискурс – це влада, контроль, система правил, які є інтрасуб’єктивними та обов’язковими для дотримання усіма членами наукового співтовариства*.

Проведене вище дослідження дозволяє спробувати відповісти на питання: чи маємо ми право сучасну науку означати як вид дискурсу і чому саме цей термін використовується методологами науки? Зважаючи на отримані вище результати щодо взаємозв’язку мовних ігор та наукового дискурсу, отримуємо наступний висновок: введення в обіг терміна „науковий дискурс” є вимогою часу, вимогою

як методологічного, так і соціокультурного характеру. Його варто застосовувати до характеристики сучасного етапу розвитку наукового знання, щоб підкреслити єдність усіх форм пізнавальної діяльності, які відповідають єдиному критерію – усвідомленому спрямуванню на пошук істини. Вище ми відмічали, що саме цю ознаку С.Б.Кримський виділив як базову для формування норм та ідеалів науковості. Так *розтлумачений термін „науковий дискурс” не порушує традиційне розуміння наукового пізнання, а лише поглиблює, розширює його функції і завдання, адаптуючи до реалій інформаційного суспільства.*

Підтвердження тези щодо необхідності перегляду форми існування науки знаходимо в численних публікаціях. Перш за все нагадаємо, що „наукове пізнання – це спеціалізований, специфічний вид пізнавальної діяльності, який передбачає як результат продукування особливого типу знання, керується особливими нормами та ідеалами, використовує специфічні засоби і методи та пов’язаний з певними соціально-історичними умовами для свого виникнення й розвитку” [228, с. 128]. Поряд з цим, автор даних слів пише: „Навіть якщо ми погодимось використовувати термін „наука” як синонім суспільно значимого знання взагалі, нам все ж прийдеться змістовно визначити специфіку більш вузького поняття, пов’язаного зі спеціальними соціальними інститутами й механізмами виробництва знання” [228, с. 116].

Схожу думку висловлює й Х. Патнем. Аналізуючи сучасні концепції раціональності й проблеми їх становлення, він зауважує, що в процесі аргументації та взаємної критики вчені користуються не лише фактами і емпіричними даними, а й широко залучають релігійні, політичні, філософські погляди [167, с. 150]. Через це філософ вважає виправданим брати слово „наука” в лапки, підкреслюючи обмеженість наукового методу точних наук.

До таких висновків приходять і вітчизняні дослідники. Так, В.І. Онопрієнко пише: „Якщо раніше в методології науки в основному питання про соціальні та когнітивні чинники вирішувалось запереченням одного з них... або, в крайньому разі, наданням одному з них другорядної ролі..., то зараз все більше спроб знайти способи їх взаємодії” [162, с. 72]. І в першу чергу такі закономірності

прослідковуються при співвіднесенні побутової та наукової мови, оскільки терміни останньої стають причетними до філософії, світогляду та буденної свідомості. Зі свого боку С.Б.Кримський, виявляючи неоднозначність у тлумаченні феномена науки, відмічає, що в умовах глобалізації її функції універсалізуються; вона проникає в усі клітини сучасного соціуму від сфери виробництва та споживання до легітимації богословських дисциплін [115, с. 148]. У результаті кордони того, що можна назвати наукою, розпливаються.

Досить вдало проблему соціокультурної обумовленості науки та необхідність її аналізу як виду суспільного дискурсу розв’язує В.А. Рижко. Розглядаючи поняття концепції, філософ доводить, що вона є найважливішим індикатором концептуальних змін у постнекласичній науці, оскільки „виражає соціокультурну детермінацію пізнавального процесу і є діалоговим, поліваріантним означенням відповідної предметності... Розробити, або сформулювати концепцію – це означає виразити за допомогою понять соціокультурну царину (контекст) відповідної предметної області, віднайти її альтернативи, означити сенси та значення..., а також описати можливе місце цих понять в практичній діяльності” [181, с. 228]. Такий підхід дозволяє не тільки якісно осмислити запити сучасної методології, а й сприяє узгодженню природничого та гуманітарного знання, розкриттю механізмів їх взаємодоповняльності в науковій картині світу.

Обґрунтувавши висунуту нами тезу щодо правомірності введення в обіг терміна „науковий дискурс”, доходимо до висновку, що ним позначають науку як соціокультурний феномен в усій багатоманітності її проявів та впливів на суспільні процеси, разом із розгалуженою мережею комунікацій та системою суспільного контролю діяльністю наукового співтовариства. *Відповідно, науковий дискурс варто розглядати як суспільний дискурс.*

В такому контексті стає зрозумілою думка М. Фуко, яку останнім часом поділяє більшість західних соціологів та філософів науки, про дискурс як елемент політичної влади. З цього приводу О.П. Огурцов, аналізуючи роботу С. Ароновиця „*Наука як влада. Дискурс та ідеологія в сучасному суспільстві*”, пише: „На його думку, науковий дискурс не має жодних привілеїв відносно інших

видів дискурсу, а тому цілком і повністю включений до дискурсу влади, будучи лише однією із його форм” [158, с. 84]. Зі сказаного слідує, що *науковий дискурс не тотожний науці*. Дискурс формується там, де виникає нагальна потреба в обговоренні, діалозі, де результат наукового дослідження потребує не лише наукової оцінки, а й оцінки суспільства, встановлення необхідності того чи іншого здобутку, де мовна гра в процесі наукової діяльності впливає на зміни наукової картини світу та суспільний прогрес.

В умовах інформаційного суспільства, коли теоретичне знання виступає стрижнем суспільного розвитку, осмислення науки як дискурсу особливо важливе. Зважаючи на це, *необхідно не тільки зафіксувати оновлення форми існування науки, а й виявити причини, тенденції культурно-історичного характеру, які змушують сьогодні означати науку як науковий дискурс*. Найбільш вдалим підходом до вирішення цього завдання, на наш погляд, є аналіз науки в контексті контрверзи „традиція-інновація”. Це дозволить не тільки прослідкувати генезис наукового дискурсу, а й окреслити специфіку його формування в інформаційному суспільстві.

2.2. Співвідношення традицій та інновацій у науковому дискурсі

Спираючись на отримані в ході дослідження результати, спробуємо виявити під впливом яких факторів наука з утаємниченої сфери діяльності одинаків та диваків поступово набула ознак наукового дискурсу, який суттєво впливає на розвиток сучасної цивілізації. Автор не претендує на переосмислення всього історико-наукового та історико-філософського матеріалу, напрацьованого вітчизняними й зарубіжними філософами, істориками, методологами науки. Існують фундаментальні монографічні дослідження, в яких ґрунтовно описані пройдені наукою етапи. Тут доречно пригадати праці А.М. Антонова, П.П. Гайдено, І.С. Добронравової, О.І. Кедровського, П.В. Копніна, А.Є. Конверського, С.Б. Кримського, В.О. Лекторського, Л.О. Мікешіної, В.А. Рижка, В.М. Розіна,

В.С. Стьопіна, В.П. Філатова, а також дослідження представників „історичної школи” Т. Куна, І. Лакатоса, О. Койре, К. Поппера та багатьох інших. Ці вчені детально розкрили складну діалектику науково-пізнавального процесу.

Нашим завданням є: на базі існуючих результатів і висновках, отриманих у попередньому підрозділі, *виявити чинники, які змушують осмислити сучасну науку як вид суспільного дискурсу*, а також показати, що ці зміни, з одного боку, носять внутрішній характер, а з другого – обумовлені логікою становлення науки як складової соціокультурної системи. Вважаємо, що поставленої мети найповніше вдасться досягти через аналіз співвідношення традицій та інновацій, що іманентно властиві науці та розкривають її специфіку.

Для цього в першу чергу необхідно уточнити, яке із багатьох існуючих значень термінів „традиція” й „інновація” приймається нами для вивчення специфіки наукового дискурсу в умовах інформаційного суспільства. Неважко помітити, що зміст даних термінів змінюється залежно від сфери їх ужитку, від предметного виміру і контексту. При цьому якщо „традиційне” переважно тлумачиться як дещо сформоване історично (норми, звичаї, принципи і т.п.), то слово „інновація” зазвичай використовують у значеннях „нововведення”, „оновлення”, „трансформація”, „руйнування старого” і т.п. Саме цим словом найчастіше позначають зміни в тій чи іншій сфері життєдіяльності. Освіта, виховання, медицина, наука, культура наповнені сьогодні інноваційними технологіями. Але наскільки інновація містить у собі новизну, чи не повторює вона традицію, використовуючи лише новітні способи її трансляції, чи здатна вона кардинально змінювати структури суспільного життя? Ці та багато інших питань змушують сучасних дослідників повертатися до аналізу *контрверзи „традиція-інновація”*.

Дану проблему, але стосовно наукового дискурсу, спробуємо поставити й ми. Адже цілком зрозуміло, що в ході поширення норм постнекласичної методології, впровадження її принципів у сферу природничих та гуманітарних наук трансформаціям піддається не стільки внутрішньо-дисциплінарна складова науки, скільки сама наука як феномен культури. За таких умов традиція не може

виступати винятково як індикатор зміни парадигм чи науково-дослідницьких програм, або як автономна одиниця наукового знання.

Традиція в науковому дискурсі – це, в першу чергу, спрямовуюча лінія його розвитку, ключова ознака, атрибут, який забезпечує поступальний характер розвитку науки, збереження усіх її досягнень, необхідних для нових відкриттів. Вона визначає соціальний статус науки, породжує довіру до даного виду діяльності та його результатів. Традиція унеможливорює руйнування науки як сфери об'єктивно-істинного, вираженого в раціональних формах знання про світ, суспільство та людину. Таке розуміння традиції виражає відмінність науки від інших дискурсивних формацій, сприяє налагодженню міждисциплінарних наукових комунікацій та залученню до пізнавального процесу інших типів знань. Ці процеси дослідники пов'язують зі змінами методології науки. Наприклад, Л.Г. Дротянко, показуючи нерозривний зв'язок наукового та філософського знання, пише: „В постмодерністську епоху філософський аналіз знання... дозволяє узгодити різні види, форми і засоби когнітивного процесу, щоб посилити взаємодію між ними і тим самим виробити більш точне уявлення про світ” [71, с. 213]. Відповідно, науковий дискурс, зберігаючи свою внутрішню структуру у вигляді традицій, спрямований на комплексне розв'язання проблем, зіставляючи, поглиблюючи, розширюючи та критично осмислюючи правомірність і доцільність своїх норм, принципів, положень у нових соціокультурних умовах.

Така вихідна настанова сучасної методології дозволяє сприйняти традицію як основу наукового стилю мислення, оскільки вона „є трансляцією канонів розуміння реальності” [208, с. 240]. Отже, на противагу розповсюдженій думці, освоєння традицій у жодному разі не прив'язує нас до існуючого знання, яке не позбавлене хибних припущень, недосконалих теорій, фальсифікованих фактів і т.п. Традиції визначають ту соціокультурну матрицю, базову систему відліку, яка забезпечує дотримання і неухильне слідування ідеалам, нормам, стилям, притаманним науці як специфічній соціальній практиці.

Зважаючи на це, припустимо, що для наукового дискурсу важлива не стільки та сума знань, яку він продукує і може запропонувати для вирішення життєвих

проблем, скільки рівень суспільної легітимності. Очевидно, він опосередковано залежить і від наукових традицій. Недарма французькі постмодерністи (Ж.-Ф. Ліотар, М. Фуко, Ж. Дельоз, Ф. Гваттарі та інші) неодноразово писали про легітимність як основу створення і функціонування суспільного дискурсу.

Але як у такому випадку розуміти інновацію? Що виступає її джерелом і рушійною силою, як вона співвідноситься з традицією, яке когнітивне та соціокультурне значення має їх взаємодія? Відповіді на ці питання досить важливі для нашої роботи, оскільки дозволять розкрити деякі аспекти генезису наукового дискурсу та встановити його статус в інформаційну добу. Як відмічають укладачі „Нової філософської енциклопедії”, протиставлення традицій інноваціям вимагає обережності в тлумаченні даної опозиції, особливо, коли проблему традицій розглядати в контексті більш широкого поняття розвитку. В такому випадку „будь-яка традиція стає рівноправним учасником процесу розвитку, діалогу „нового” зі „старим”, забезпечуючи не тільки момент наступності, а й життєвої повноти, багатства самого процесу змін і оновлення дійсності” [154, с. 87]. Таке тлумачення ролі традицій та інновацій спробуємо екстраполювати й на сферу наукового пізнання, не зводячи їх взаємовідношення винятково до внутрішньо наукових гносеологічних проблем, що з'являються завжди, коли нова теорія, концепція, картина світу поступово витісняє вже усталену систему знань.

Наша зацікавленість традиціями та інноваціями обумовлена вирішенням принципово іншого завдання, а саме, необхідністю дослідити механізм становлення науки як елемента соціокультурної системи та виявити тенденції в розвитку науки, які в умовах інформаційного суспільства дозволяють називати її дискурсом. Як відмітив В.Ж. Келле, наукова революція, що відбулася в XVII ст., була підготовлена європейською культурою. Але в подальшому „наука мала завоювати собі місце під сонцем, укріпити своє право на свободу творчості. Адже життя науки, процес її функціонування є справжнім генеруванням нового знання, що зіштовхує її з уже складеними в суспільстві звичайними уявленнями, вкоріненими традиційними поглядами, світоглядними установками” [101, с. 319]. Зовсім не відразу була сприйнята й схвалена ідея постійних новацій, що

привносила наука. Тривалий час учених переслідували, їх дослідження забороняли, наукові книги знищували. І тільки в XIX ст., коли наука стала виробником не лише знань, а й інноваційних технологій, вона перетворилася на продуктивну силу. Здійснивши переворот в освіті, медицині, техніці, позитивно вплинувши на безпеку і комфорт життя, наука постала провідним компонентом культури. І сьогодні, отримавши довіру суспільства, перетворившись на елемент влади та контролю, вона набуває ознак дискурсу, прагнучи до поєднання розрізнених сфер наукового пізнання та утвердження власного соціокультурного статусу. В контексті окреслених тенденцій *контроверза „традиція-інновація” є важливим компонентом аналізу становлення і розвитку наукового дискурсу.*

Разом з тим чітке уявлення про взаємозалежність існуючого та нового знання спостерігається ще в творах античних мислителів. Так, спираючись на попередників, Арістотель зазначає, що „будь-яке дослідження відбувається через попереднє знання всіх чи декількох причин” [19, с. 92], а тому традиції відіграють одну із ключових ролей у пізнавальній діяльності. На цій основі ним докорінно переосмислюється поняття традицій, доводиться, що це така система тверджень, обґрунтування якої спирається на загальне й не може бути виведена емпірично. Отже, вже в давньогрецькій філософії сформувалася думка про те, що інновація – це продукт саморозвитку традицій, через що вона також є невід’ємним елементом процесу пізнання і певним чином обумовлена усталеними нормами, цілями, методами, стилем мислення. Таке розуміння взаємовідношення традицій та інновацій збереглося аж до кінця XIX ст.

Своєрідним проривом у тлумаченні традицій та інновацій стали роботи представників „історичної школи” в методології науки Т. Куна, І. Лакатоса, М. Полані, К. Поппера, П. Фейєрабенда. Вони показали, що процес народження теорій, принципів та гіпотез можна аналізувати на основі історичного, а також соціокультурного аспектів, які, зокрема, враховують структуру та стан наукових комунікацій. Через це в центр їх аналізу було поміщено наукове співтовариство. Зокрема, підтримуючи інтерналізм О. Койре, Т. Кун вважає, що наукове співтовариство можна виділити як специфічний об’єкт без звернення до

парадигми, але при цьому зауважує: „І нормальна наука, і наукові революції є... видами діяльності, що базуються на існуванні співтовариств” [122, с. 231]. Як бачимо, основний акцент тут зроблено на безособовому ставленні вченого до результатів наукової роботи, її повній об’єктивності відносно індивідуальності дослідника. Окреслене Т. Куном бачення історії й філософії науки не могло залишитися без уваги й критики. Так, І. Лакатос твердить про неможливість раціональної реконструкції наукового знання згідно з кунівською концепцією та пропонує власну схему науково-дослідницьких програм.

Але найближчим до виявлення сутності взаємодії традицій та інновацій у сучасному науковому дискурсі, на нашу думку, був К. Поппер, який у низці робіт обстоює ідею про те, що вони вкорінені в культурі. Саме остання породжує, і закріплює в усіх своїх проявах ключові традиції, які залишаються незмінними протягом тривалого часу розвитку цивілізації [175, с. 216-218]. Отже, тут носієм традицій є наукове співтовариство, бо мислити за його межами – означає перейти в інший вимір реальності, заперечити цінність попередніх здобутків. Такий спосіб існування традицій вдало визначає їх взаємозв’язок з інноваціями, адже перш ніж зайнятися наукою, людина повинна ефективно опрацювати те, що зроблено в певній галузі до неї, визначити існуючі проблемні питання та спробувати віднайти шляхи їх вирішення. Це не тільки забезпечує входження до традицій науки, а й дозволяє відчутти її специфіку відносно інших форм діяльності.

Значний доробок у виявленні співвідношення традицій та інновацій внесли вітчизняні дослідники. Ними були виділені типи наукової раціональності, вивчена кореляція фундаментального і прикладного знання, встановлені історичні періоди розвитку науки, здійснено класифікацію наук за різними критеріями, окреслені засади розмежування наукового й ненаукового знання та інше. Окрім цього, виходячи з аналізу історико-наукового та наукознавчого матеріалу, вдалося показати (В.С. Стьопін, О.І. Кедровський, В.О. Лекторський та інші), що головне джерело інновацій у неklasичній науці криється в новому математичному апараті, який дозволяє не лише відображати реальність, а й конструювати її.

Як показано вище, в інформаційному суспільстві діалектика традиційного та інноваційного виходить за межі методології, набуваючи соціокультурного виміру. Це викликано не тільки зміною статусу науки в сучасній культурі, а й трансформаціями методології наукової діяльності, яка все частіше носить комунікативний, ігровий та інноваційний характер.

Ареною зіткнення традицій та інновацій завжди була дискусія. Саме вона репрезентувала собою історично першу форму мовних ігор у науці. Перш за все відмітимо, що в філософії науки не існує єдиного бачення типів наукових дискусій. Б.М. Кедров наводить такі їх види: 1) дискусія з приводу уточнення знання; 2) дискусія між загальним і частковим; 3) дискусія навколо прогресивного і регресивного; 4) дискусія проти антинауковості; 5) дискусії за повноту і новизну знання; 6) дискусії за одну із двох крайностей; 7) дискусії за подолання крайностей [99, с. 39-52]. Але, незважаючи на досить вдалу добірку прикладів, які ілюструють кожен з видів, ми не можемо повністю погодитися з тезою вченого про те, що метою будь-якої наукової дискусії є встановлення істини.

Наприклад, відома суперечка між Н. Бором і А. Ейнштейном розпочалася тільки після ретельного вивчення результатів, отриманих видатними фізиками того часу, коли з'ясувалося, що помилок немає ні в обрахунках, ні в припущеннях, ні в узагальненнях. Потім у структуру дискусії були включені суто світоглядні аргументи, які визначають філософське бачення проблем квантової природи реальності. Тобто тут метою дискусії було не встановлення істини, а виявлення переваги однієї інтерпретації чи моделі над іншою.

В цьому контексті цікавою видається концепція І.Т. Касавіна, який розглядає традиції читання, що були притаманні різних епохам. Мовна епоха, на думку вченого, розпочалась в античності, яка стала батьківщиною діалогічної форми спілкування. „Грецький діалог – відмічає дослідник, – це вже обмін думками, в ході якого співрозмовники... апробують різні постановки питань та ведуть пошук правильних відповідей” [94, с. 310]. Таке розуміння діалогу визначило пріоритет усної мови перед письмом і читанням. Так, твір Платона „Федр” написаний під

лейтмотивом неприпустимості вихолощування істинної сутності мовлення і заміни його письмом. Схожі ідеї знаходимо у більшості філософів цієї епохи.

Загалом в античності сформувалося стійке негативне ставлення до мовної фіксації знань. Фактично домінувала думка, що тільки в суперечках, дискусіях відбувається народження істини, основою якої нерідко була згода учасників. Це давало змогу обговорити, проаналізувати очевидність аксіом, вихідних положень, які не могли бути строго обґрунтованими. Тому вже в період пізньої античності взаємовідношення тексту та письма переглядається. Для мислителів того часу характерною була система посилань на твори своїх попередників і сучасників. Стало очевидно, що відсутність персоніфікованої адресності сприяє народженню універсального, об'єктивного знання про дійсність.

Ці тенденції посилювалися у середньовіччі. Особлива увага до духовності людини, її психіки, індивідуальної відповідальності, гріховності породила культ Писання. Книга стає основним джерелом цінностей. На думку М.Б. Туровського, завдяки цьому відбувся поділ інституційованого, профанного і спеціалізованого видів знання, що стало функцією розвитку його суспільної ролі [205, с. 126]. На протигагу античному способу ведення дискусій, середньовіччя пропонує новий, вводячи диспут, для якого характерна нормативність, наявність строгих правил, фіксація змісту і т.п. процедури, що визначають як його початок, так і кінець.

Натомість, епоха Відродження та Новий час породжують культ самотності як необхідний атрибут успішної наукової роботи. Дискусії, диспути вважають порожньою тратою часу. Разом з тим ведеться активна спроба відродити діалог у його античному розумінні. Поступово він постає у формі гри, для якої досягнення істини – лише один із можливих модусів стратегії. Тому „наукова творчість мислиться в класичній свідомості як самодостатній і закритий монолог..., в якому відклалось авторське вирішення тієї чи іншої проблеми” [157, с. 71]. Отже, справді наукове знання, на думку вчених класичної доби, не народжується, а гине в суперечках, які є не чим іншим, як боротьбою за утвердження власної точки зору. За такого підходу проблема комунікативної природи знання та його соціокультурної обумовленості навіть не ставилась.

Віддання переваги індивідуальній творчості над колективною, відсутність стійкої системи наукових комунікацій призвело до того, що навіть „виникнення новосвропейської науки... не відразу приводить до формування нової текстової епохи” [94, с. 323]. Однак усвідомлення того, що Слово не є актом творіння, руйнувала середньовічну текстову епоху. Подальша математизація наукового знання взагалі висунула кардинально відмінні принципи побудови як наукових текстів, так і організації спілкування між ученими. З’ясувалося, що наука здатна відійти від інтерпретацій і посилань на Слово Боже, спираючись лише на емпіричні дані та їх теоретичне узагальнення. Відомий історичний факт, коли у Г. Лейбніца запитали, де в його математичній концепції Бог? На що вчений відповів, що в даному припущенні він не відчував потреби.

Така боротьба між писемним і „живим” словом дозволила Л. Ольшки зробити висновок, що історія науки може бути відображена як історія наукової літератури [159, с. 3]. А тому вивчення розвитку науки правомірно розпочати з аналізу функціонування, зародження і трансформації її мови. Розв’язуючи це завдання, він аналізує роботи Дж. Бруно, Г. Галілея, Р. Декарта, Ф. Бекона, І. Кеплера та інших учених і виявляє своєрідну стилістичну непослідовність. Деякі з творів написані латиною, інші – на „живих” мовах (французькою, німецькою, англійською і т.д.). Л. Ольшки запитує: відображенням яких традицій є дана нелогічність? Поступово, стало очевидним, що поряд з утвердженням методології наукового пізнання, виокремленням його в особливу сферу діяльності точиться непомітна боротьба за стиль і мову вираження думок. Цей факт красномовно свідчить про існування культурних передумов наукового розвитку. Втім очевидність зв’язку наукового і соціокультурного аспектів науки не сприяла її розвиткові у вказаний період, а, навпаки, відіграла роль гальмівного елементу.

Дійсно, вивчаючи історію науки й техніки, можна звернути увагу на те, що починаючи з XIII ст. в Європі відбувається розгортання науково-технічної діяльності: створені „Альфонсові таблиці”, математична енциклопедія Л. Пізанського, теорія статистики І. Неморарія, вчення про природу Р. Бекона та багато чого іншого. Але досить швидко темп технічного прогресу уповільнився.

Лозунг „Віра чи знання” замінюється на „Знання і віра”. Проте наукові дослідження не були забороненими якщо вони відбувалися під наглядом церкви, а публікація отриманих результатів здійснювалась латиною. Вчені „лише тоді піддавались переслідуванням і покаранням, коли насмілювалися викласти свої ідеї й відкриття в загальнодоступній формі. Наукові суперечки та розбіжності розглядались як внутрішні справи республіки вчених; але від неї вимагали ізольованості” [160, с. 44]. З цього слідує, що заборона випускати наукові трактати іншою, крім офіційної, мовою створювала бар’єр між вченими і суспільством, ставила їх поза культурою та її традиціями.

Недовіра до дискусії, діалогу, диспуту як способів прирощення, перевірки, узгодження наукового знання приводить до появи в класичній науці спеціального термінологічного апарата, в основу якого була покладена мова математики. Такий підхід мав як позитивні, так і негативні наслідки для подальшого розвитку науки. Але саме ця схема забезпечила *поєднання науки і виробництва* в єдиний науково-технічний комплекс, що сприяло набуттю наукою функції безпосередньої продуктивної сили. Втім подальший розвиток наукової інфраструктури, поява професії вченого змусили повернутися до осмислення науки як колективного утворення, в якому комунікація є невід’ємним атрибутом діяльності.

На наш погляд, найбільш вдалу концепцію комунікативної дії запропонував Ю. Габермас, який не лише розглядає науку як потенційне комунікативне поле, а й пропонує одну з узагальнюючих теорій дискурсу, поєднуючи підходи Л. Вітгенштайна (ідея мовних ігор), Г.-Г. Гадамера (герменевтика як методологічний принцип гуманітарних наук) та М. Фуко (дискурс як археологія знання). Екстраполюємо отримані ним висновки на сферу наукового пізнання.

Перш за все відмітимо, що Ю. Габермас не зводить проблему комунікації винятково до мовної складової, справедливо вважаючи, що до її аналізу можуть бути залучені як лінгвістичні, так і екстралінгвістичні стратегії. Їх метою має бути узгодження методологічних принципів, а також етичних, аксіологічних і нормотворчих складових спів-діяльності. „У повсякденній комунікативній практиці – відмічає мислитель, – когнітивні тлумачення, моральні очікування,

судження й оцінки... пронизують одне одного” [219, с. 31]. Цим самим підкреслюється, що вивчення сучасного етапу розвитку наукового пізнання неможливе за межами дискурсу.

В підсумку він приходять до виділення різних модусів використання мови, критерієм поділу яких є ступінь співучасті в діалозі. Якщо співрозмовники прагнуть досягти порозуміння, має виникнути певна мовна ситуація. За Ю. Габермасом, методологічною базою для побудови такої ситуації виступає герменевтика, яка „розглядає мову... в роботі, тобто так, як її застосовують учасники комунікації з тим, щоб досягти спільного розуміння” [219, с. 40]. Проте когнітивна діяльність тлумачиться ним як некомунікативна, оскільки вона безпосередньо не спрямована на налагодження комунікативної дії, не передбачає обов’язкового узгодження позицій, а може бути розтягнена в часі та просторі.

Схоже бачення значення комунікації в науковому дискурсі спостерігається й у К.-О. Апеля, який теж інтерпретує цю проблему через методологію герменевтики. Саме з цієї позиції ним переосмислюється концепція „мовних ігор”, результатом чого стає наступний висновок: у центральних функціях „теорії” мовних ігор виявляється обмеженість цієї моделі [18, с. 102]. Л. Вітгенштайн не вловив і не відобразив історичного моменту в проблемі розуміння, не подолав суперечності між логічною формою світу і його можливим змістом.

Втім спроби пояснити концепцію „мовних ігор” на основі методології герменевтики виявилися не зовсім вдалим, оскільки вони не враховують різну спрямованість цих підходів, нівелюючи їх самоцінність. Якщо мовна гра – це, в першу чергу, гра, що спонукає учасників комунікації до висловлення довільних суджень із заданої тематики, то герменевтика виступає як когнітивна практика, що спрямована на отримання якщо не об’єктивної, то хоча б інтерсуб’єктивної істини, досягнення взаєморозуміння, згоди. Тому зіставляючи мовні ігри та науковий дискурс, ми вказали на неправомірність їх отождолення, як це свого часу зробив Ж.-Ф. Ліотар. Проте розуміння К.-О. Апелем і Ю. Габермасом комунікативної дії не втрачає актуальності для методології наукового пізнання. Особливо це стосується сучасної науки, оскільки, як було продемонстровано в

попередніх підрозділах, вона все частіше звертається до побутової мови як до деякої метамови. Саме в ній руйнується імунітет авторитетів, зникає домінування однієї з позицій над іншими, допустима раціональна критика. Але така дискусія вимагає від її учасників оволодіння знанням, що виходить за відомі їм межі.

Не дивно, що в Ю. Габермаса дискурс спрямований на забезпечення комунікативної компетентності, зрілості діалогу. В даному випадку головною функцією дискурсу є вироблення спільної думки та уніфікація норм і правил поведінки людей у суспільстві. Цю ідею підтримує й І.В. Хоменко, яка, виходячи з того, що дискурс – це завжди текст, схильна тлумачити комунікацію в широкому семантично-прагматичному аспекті [223]. Це підтверджує нашу гіпотезу щодо розгортання сутності дискурсу за посередництва мовних ігор.

Разом з тим говорити про існування комунікації габермасівського зразка в класичній науці немає підстав, бо в ній діють норми, яким не підкоряються „науки про культуру”. Тому тут комунікативна дія зводиться до інтерпретацій, філософських узагальнень, методологічних пошуків, зіставлення існуючого знання з новими фактами і т.п. Окрім цього вона обмежена строгими критеріями науковості, які хоча й існують у вигляді рекомендацій, все ж залишаються активною складовою методологічної свідомості вчених.

Утім розвиток у ХХ ст. гуманітарних наук, посилення їх впливу на суспільні процеси змусили дослідників відійти від усталених уявлень, що сприяло формуванню методології соціального пізнання. Тому принципи й методи герменевтики були значно розширені та доповнені. Зокрема, П. Рікьор говорить про конфлікт інтерпретацій і структурний аналіз, які іманентні будь-яким пізнавальним процедурам. Справді, коли між вченими виникає суперечність, кожен з них намагається досягти свого результату, починаючи від уточнення понять і термінів до перевірки обчислень. І тільки за відсутності помилки він дістає право на захист власної точки зору, яка ґрунтується на науковій інтерпретації фактів, цілком конкретній методологічній базі, а також на відповідному філософському світогляді дослідника. І якщо суперечність у математиці та природничих науках і має місце, то в кінцевому підсумку вона

завжди зводиться до одного із названих факторів. У випадку ж гуманітарного знання досить часто буває відсутньою стадія узгодження позицій, зведення їх до спільної основи, до вироблення адекватного розуміння вихідних положень і досягнення бажаного результату. Тому К.-О. Апель, Ю. Габермас, Г.-Г. Гадамер та інші вважали неабиякою вдачею народження комунікативної події, в ході якої вдавалося хоча б наблизитись до вирішення складної проблеми.

Причину існування розбіжностей щодо тлумачення ролі комунікації в різних науках, а, відповідно, й різних підходів до взаємовідношення традицій та інновацій, досить вдало пояснює В.А. Рижко. На його думку, проблема криється у тому, що більшість мислителів розривають ланку „спілкування – практична діяльність”, зневажаючи факт їх історичної взаємообумовленості [182, с. 151-152]. В цьому контексті міф, релігія та наука виступають своєрідними, але рівноправними формами організації спілкування. Проблема комунікацій у науковому співтоваристві постає тоді, коли наука розглядається як особливий соціально-когнітивний інститут. Це дозволяє не тільки виділити концептуальні пласти спілкування, а й розкрити взаємозв'язок соціокультурних, логіко-гносеологічних та праксеологічних аспектів наукового пізнання, а також усвідомити цілісність науки в контексті культури.

Отже, настав час тлумачити *комунікацію* не лише як утилітарний інструмент розв'язання наукових проблем, а й значно ширше – як *спосіб побудови і оновлення наукового дискурсу*. Як зазначили І. Пригожин та І. Стенгерс, наука сьогодні – це не тільки універсальний засіб розв'язання проблем, а й спосіб взаємодії людини з людиною [176, с. 43]. Тому комунікативна дія, орієнтована на взаєморозуміння, стає вагомим чинником побудови наукового дискурсу, оскільки забезпечує народження спільного поля для діалогу, який сприяє розвитку старих і постановці нових проблем, узгодження традиційного та інноваційного.

Зважаючи на це, більшість дослідників прагнуть обійти обмеження, які накладає теорія комунікативної дії Ю. Габермаса. Одним зі способів усунення окреслених вище суперечностей полягає в застосуванні наукознавчого підходу до комунікації в науці. Зокрема, В.І. Онопрієнко пише про формальну й

неформальну комунікацію. При цьому формальна комунікація вирішує наступні завдання: забезпечує перетворення письмово зафіксованої інформації на наукове знання; визначає мережі й правила цитування; встановлює критерії відбору матеріалів для публікацій; з'ясовує ефективність міждисциплінарного спілкування та інше. В той же час неформальна комунікація передбачає: виділення типів та способів міжособистісних контактів у науці; виявлення комунікаційних мереж; вивчення розподілу функцій між формальними і неформальними засобами комунікації та діапазону їх взаємозамінювання [162, с. 41]. Проте, як зауважує І.Т. Касавін, у сучасній науці практика реалізації комунікації зіштовхується з проблемою міждисциплінарності та складності наукових розробок. За цих умов „міждисциплінарний діалог втрачає експертну функцію в застосуванні до фундаментального знання: його учасники можуть створювати результати, але не можуть визначити їх наукового значення” [96, с. 6]. Проте така ситуація не повинна стати перешкодою на шляху становлення наукового дискурсу, адже комунікативне поле, що створюється ним, виступає не стільки місцем для примирення чи конвенції, скільки полем боротьби, конкуренції методологій, картин світу, типів знань та аналітичних підходів.

Досягнення комунікативної дії, згоди стає важливим для сучасного наукового пізнання і розуміння специфіки наукового дискурсу, оскільки, як зазначає Т. Кун, у науці від самого початку її виникнення відбувалася втрата і зменшення поля для взаємного розуміння не тільки між вченими і суспільством, а й між самими вченими. Наприклад, „у математиці й астрономії дослідницькі повідомлення перестали бути зрозумілими для широкої аудиторії вже в античності..., а більшість інших галузей фізичної науки не були зрозумілими для широкого кола читачів вже в XIX столітті” [122, с. 47]. Недарма головною в теорії комунікативної дії Ю. Габермаса є проблема *етики дискурсу*. Основне її завдання – імперативно закріпити за кожним учасником комунікації дотримання норм, прийнятих співтовариством, визначити їх дієвість та незмінність протягом певного часу [219, с. 104]. Це й виступає головною ознакою існування спільної волі, яка в першу чергу зорієнтована на волю до взаєморозуміння і є дієвим

стимулом і способом збереження традиції як форми існування знань, не заперечуючи при цьому когнітивної ролі інноваційного.

З огляду на зазначене В.А. Богданова, О.В. Бобирєва, Л.Г. Васильєв, В.І. Карасик, Л.В. Красильнікова, І.О. Кирилова, О.В. Михайлова, Р. Мертон, В.І. Онопрієнко, В.А. Яцко та інші схиляються до того, щоб учасниками наукового дискурсу вважати не окремих учених, а цілісні науково-дослідницькі співтовариства [93, с. 276], які здатні забезпечити рівність усіх перед істинною та усунути монополію на неї. Погоджуючись із такою позицією, А.М. Антонов пише: „Виникнення науки як соціального інституту... розпочинається з того часу, коли наукова діяльність стає офіційно узаконеною, коли люди, що займаються вивченням природи, об'єднуються в організації, існування яких санкціоноване державною владою” [17, с. 59]. За такої схеми кожний учасник грає відразу кілька ролей: педагога, популяризатора, експерта і т.п., чим сприяє формуванню відповідного соціокультурного середовища науки, утверджуючи в суспільній свідомості віру в неї як у найвищий авторитет. Окрім цього така організація наукової діяльності гарантує збереження основних цінностей і традицій наукового дискурсу в таких його ключових концептах як знання, істина, практика тощо.

Визнання наукового колективу активним елементом наукового дискурсу дозволяє не лише вказати на інноваційні тенденції розвитку сучасної науки, а й виокремити його традиції та стратегії. Наприклад, В.І. Карасик до таких відносить: 1) визначення предмету дослідження; 2) аналіз історії питання; 3) формулювання гіпотез; 4) обґрунтування вибору методів; 5) побудову теоретичної моделі предмету вивчення; 6) викладення результатів спостережень і експериментів; 7) обговорення результатів дослідження та визначення галузі їх практичного застосування; 8) надання експертної оцінки; 9) подання отриманих даних у формі, прийнятній для спеціалістів і неспеціалістів [93, с. 279]. Аналіз цих положень показує, що *сучасна наука виступає не лише як сфера з виробництва знання, а й як вид суспільного дискурсу*, звернення до якого дозволяє визначитися з пріоритетами і напрямками цивілізаційного розвитку, встановити потенційні загрози, виробити адекватні засоби вирішення проблем, оцінити можливі ризики.

Отже, *серед головних причин, що змушують означити науку як науковий дискурс є виконання нею функцій безпосередньої продуктивної сили суспільства, а також формування наукових колективів, науково-дослідних центрів, університетів, посилення впливу науки на суспільні процеси, підвищення рівня її легітимності* тощо. Ці реалії розвитку сучасної науки, а також наявність соціального замовлення на теоретичне знання та необхідність виконання його гуманітарної експертизи поступово усунули таке явище як вчений-одинак, віддаючи перевагу професійній організації, кожен член якої відповідає за цілком конкретний пласт роботи, часто не маючи навіть приблизного уявлення про структуру остаточного наукового продукту. З цього приводу К. Поппер писав: „Наукова об'єктивність не є продуктом індивідуальної неупередженості вченого. Насправді наукова об'єктивність є продуктом суспільного характеру наукового методу. Індивідуальна ж неупередженість ученого... є не джерелом, а скоріше результатом соціально чи інституціонально організованої об'єктивності науки” [173, с. 254]. З цього моменту науку можна означити як „культурно-історичну традицію” [17, с. 75], суб'єктом якої є наукове співтовариство та система його організації в складі Академії наук, „вузівської” науки, громадських органів управління, системи контролю за діяльністю науковців тощо.

Така еволюція наукової інфраструктури, підвищення довіри до наукових результатів, посилення впливу науки на життя соціуму призвели до *народження наукового дискурсу*. Змінилася не тільки мета діяльності вченого, а й відношення суспільства до нового знання та механізмів його легітимації. Причина цього, на думку Р.М. Нугаєва, криється в тому, що сучасна „наука – це суто колективне підприємство, в якому навіть діяльність теоретика-одинака має сенс лише в рамках діяльності наукового співтовариства” [155, с. 112]. Більше того, рішення про перетворення деякої інформації, факту, гіпотези на наукове знання не може прийматись індивідуально, а є актом колегіальної дії.

Історичним прикладом такої схеми може бути суперечка між І. Ньютоном та Г. Лейбніцем. Вирішуючи різні завдання в фізиці та математиці, виходячи зі своєрідних філософських узагальнень проблеми субстанції та неперервності, вони

прийшли до винайдення диференціального числення, яке, за влучним висловом О. Шпенглера, ознаменувало перемогу „безкінечного простору звуків і функцій над залишками тілесності” [231, с. 314], заклало основи „імпресіоністської” математики. Але в подальшому схема, запропонована Г. Лейбніцем, була визнана науковим співтовариством більш ефективною. І причиною цього стало не „зіткнення двох гординь чи двох технік, а просто-напросто двох філософій” [108, с. 14]. Втім відмітимо, що загалом класична наука спиралася на окремих учених, діяльність яких і визначала домінуючі напрямки, методи досліджень тощо.

Але перетворення науки на безпосередню продуктивну силу, підвищення ролі теоретичного знання та інші фактори змушують визнати суб’єктом пізнавального процесу наукові колективи та співтовариства, які міцними путями поєднані в єдиний упорядкований самоорганізований механізм. Не дивно, що сьогодні наукові здобутки часто позбавлені авторства або існують у вигляді патентів великих корпорацій чи конструкторських бюро. Як відмічає О.П. Огурцов, у сучасній науці діють армії, а не солдати [158, с. 64], і їх успіх залежить не стільки від хоробрості й талановитості кожного, скільки від технічного озброєння.

Втім підтримка авторської самосвідомості залишається вагомим елементом наукового дискурсу. Досить відверто це виразив В. Гервей, який основним критерієм успіху в науці називає не відкриття нової теорії чи досягнення істинного результату, а визнання компетентними колегами [4, р. 40]. Через це дослідники не мають іншого шляху, окрім якнайшвидшого включення до комунікативного поля науки та адекватної адаптації в ньому. Ця особливість організації наукового дискурсу, на думку соціолога, пояснює, чому з-поміж різних видів комунікацій учені віддають перевагу формальним комунікативним актам. Тільки так можна зберегти авторство, пріоритет, лідерство, виділитися оригінальністю, не загубитися серед „інформаційного шуму”.

Тому останнім часом більшість конструкторських бюро, науково-дослідних інститутів, навчальних закладів, а також окремих учених фінансують і підтримують роботу інтернет-порталів. Їх функціонування обумовлене не лише іміджевими міркуваннями, а й покликане забезпечити присутність в

інформаційному просторі. На web-сторінках розміщуються відомості щодо специфіки діяльності, здобутих результатах, перспективах, публікуються електронні варіанти монографій, книг, статей, організуються тематичні форуми, конференції, ведеться міждисциплінарна та міжнародна співпраця і т.п.

Як відмічає в ряді праць В.І. Онопрієнко, такий розвиток комунікаційної мережі дозволяє цілком об’єктивно, не зважаючи на поглиблення колективізму в науці, оцінити персональний вклад кожного вченого, визначити його статус і науковий авторитет [162, с. 37-39]. Цьому сприяють як статистика цитування, реферативні огляди конференцій, ступінь залучення в різноманітні проекти, кількість отриманих грантів і т.п., так і можливість вільної експертизи публікацій вченого, наявність учнів і послідовників.

Зміну інтенсивності наукових комунікацій у сучасній науці підтверджують і статистичні дані. Аналіз інформації щодо публікації наукових статей у журналах США показав, що з середини 70-х років ХХ ст. їх кількість невинно росте. При цьому на одну надруковану статтю приходилось близько 10-12 випадків комунікації між вченими з приводу рецензій, відзивів, рекомендацій тощо [6, с. 180-210]. Зважаючи на таку лавину інформації, дослідники передбачали, що поступово традиційні методи обробки й передачі наукової інформації будуть замінені електронними експертними базами даних.

Але з позиції сучасності ми змушені фіксувати наявність і негативних тенденцій тотальної комп’ютеризації сфер суспільного життя, в тому числі й науки. До них відносять: утруднення пошуку потрібної інформації, адекватної оцінки її новизни, зниження якості наукових робіт, плагіат, компіляція, відсутність цілісності в сприйнятті проблем і багато чого іншого. За таких умов тільки *наукове співтовариство може виступити основою збереження наукових традицій, індикатором інновацій, критерієм науковості, місцем критики, узгодження та схвалення нових ідей і гіпотез.*

До цієї думки долучається й В.В. Налімов. Аналізуючи поняття згортки інформації, він пише, що актуальність даної проблеми „вперше була чітко сформульована..., коли виникла необхідність компактного представлення

результатів спостережень у формі, зручній для опублікування” [148, с. 41]. Дійсно, сьогодні мало хто з учених має змогу приділити достатньо часу для опрацювання монографій, тоді як статті, реферати, анотації знаходять чільне місце в науковій комунікації. Ефективними стають максимально стислі та змістовно наповнені повідомлення, в яких відображається не стільки процес дослідження, скільки його результати, а також можливі шляхи практичного застосування. Такі вимоги є свідченням *трансформації жанрової стилістики наукового дискурсу*, домінування в ній різних видів комп’ютерного та неформального спілкування. Підтвердженням суттєвих змін у структурі сповіщення про результати наукової діяльності В.І. Карасик вважає сучасне відношення до жанру дисертації, яка відіграє скоріше роль формального „ритуалу, що фіксує ініціацію нового члена наукового співтовариства” [93, с. 279], аніж спрямована на виявлення інтелектуальних здібностей дослідника, його здатності до ведення наукової діяльності.

Отже, науковий дискурс розширює перспективу дослідника, дає свободу діям учених, сприяє консолідації їх сил, поглиблює міждисциплінарну співпрацю, залишаючи при цьому простір для індивідуальної творчості, не регламентуючи і не обмежуючи її. Втім *дискурс, у тому числі й науковий, – це завжди контроль за результатом, спосіб організації хаосу, перетворення його на порядок*. Справді, він сприяє розгортанню діалогів, дебатів, суперечок, але поряд з цим вимагає перетворення їх на раціональну продуктивну, зв’язну та завершену дискусію.

Сказане змушує переглянути співвідношення традицій та інновацій у науковому дискурсі. Сьогодні їх протиставлення не може бути зведене винятково до старого і нового, ядра та периферії, оскільки традиція й інновація набувають рис інтерсуб’єктивності, руйнуючи усталені уявлення щодо їх тлумачення лише як способів існування знання. Зміна інфраструктури сучасного наукового дискурсу приводить до висновку, що суб’єктом наукових традицій і науки як культурної традиції в некласичний та постнекласичний періоди її становлення виступає наукове співтовариство. Воно не тільки акумулює, переосмислює норми, принципи, ідеали відповідної сфери діяльності, а й виробляє критерії науковості,

доцільності, об’єктивності наукового знання. При цьому рушійною силою інновацій є зіткнення наукових груп, їх цілей, інтересів і наукових пріоритетів.

Підтвердження гіпотези щодо носіїв традицій та інновацій у науковому дискурсі знаходимо в роботах західних істориків і соціологів науки. Зокрема, Р. Долбі особливу увагу звертає на процес адаптації наукового товариства до нових теорій. Незважаючи на істинність чи хибність, значна кількість наукових ідей стають „предметом постійного перегляду і ревізії, а, відповідно, можуть бути прийняті лише як тимчасові” [3, р. 16]. При цьому активний опір новій концепції застосовується тільки у випадку, коли вона спрямована на переосмислення або заміну вже існуючого знання, норм, принципів, критеріїв, методів. Для такої ситуації характерна поляризація наукового співтовариства на прихильників і критиків нового. Кількість останніх, як правило, значно переважає. В усіх інших випадках співтовариство воліє проявити швидше флегматично-толерантне відношення до тієї чи іншої ідеї, аніж породжувати навколо неї бурхливу дискусію. Через це, вважає дослідник, ступінь поширення і впровадження наукових досягнень напряму залежить від соціокультурного оточення науки, від рівня готовності суспільства та наукового співтовариства сприйняти інновацію. Зі свого боку додамо, що не останню роль тут відіграє й особистість ученого, його бажання і здібності, відстоювати власну позицію, інколи вступаючи у відкриту конфронтацію зі сформованими традиціями та тими, хто їх захищає.

Отже, *в науковому дискурсі, на відміну від попередніх етапів становлення науки, відбувається зміна носія традицій та інновацій*. Ним виступає наукове співтовариство, основна функція якого полягає в накопиченні, збереженні та трансляції наукових норм, цінностей, ідеалів, які склалися історично, а також у відповідальності за розробку і впровадження інновацій.

За цих умов відбувається перегляд організації наукового дискурсу. Особливо це стосується *норм*, бо в науковому дискурсі їх дія поширюється не тільки на методологію, а й на соціокультурний характер пізнавального процесу. Значного розповсюдження набула концепція норм, запропонована в 50-60-х роках ХХ ст. Р. Мертоном. Він виділив наступні імперативи наукової діяльності: універсалізм,

колективізм, безкорисливість та організований скептицизм. Окрім цих ознак, які стосуються індивідуальності вченого, він формулює характеристики наукового співтовариства, розглядаючи його як основний об'єкт соціології науки. Узагальнюючи його погляди, Е.М. Мірський робить висновок, що для ефективного функціонування наукове співтовариство повинно мати: 1) сукупність спеціальних знань, а також засоби їх збереження, трансляції, уточнення; 2) змогу самостійно обирати своїх членів, розробляти методiku їх підготовки; 3) зацікавлення соціального оточення в результатах діяльності її членів; 4) систему професійних форм нагороди та критерії кар'єрного зросту; 5) інфраструктуру, яка забезпечуватиме ефективну співпрацю науковців [153, с. 35]. Тут виявляється прагнення вчених досягти щонайповнішої реалізації основної мети науки – отримання істинного знання, пошук об'єктивних закономірностей і причинно-наслідкових зв'язків. Тому тлумачення науки як соціального інституту має стати першочерговим завданням соціології [9, с. 635-639]. Проте Р. Мертон залишається свідомим того, що вчені – це в першу чергу люди, з притаманними їм психологічними особливостями, ілюзіями, мріями й навіть корисливими цілями. Відповідно, згадані норми, скоріше за все носять не імперативний, а регулятивний, настановний характер.

Цю думку підтримує А.В. Юревич, який пише: „За всіма колективними суб'єктами наукового пізнання стоїть у кінцевому підсумку окремішній учений, бо мислять все ж не абстрактні суб'єкти, не наука загалом, а конкретні люди” [235, с. 35]. Тому творче мислення не завжди підпорядковане строгим логічним законам і правилам умовиводу. Воно оперує не стільки поняттями, скільки образними схемами, які залишаються осторонь обмежень формальної логіки й вербальних засобів вираження думки. Це зв'язано з тим, що вироблені раніше поняття є дискретними, уніфікованими та охоплюють лише деяку частину дійсності й не можуть цілісно відобразити реальність так, як її уявляє дослідник через систему асоціацій, ілюзій, метафор. Тому, виражаючи думку більшості психологів, А.В. Юревич притримується позиції, що система норм, запропонована

Р. Мертоном, чинить тиск на особистість ученого, перетворює його на своєрідний логічний, раціональний інструмент з пошуку нового знання.

Втім, як свідчить історія науки, нерідко відкриття здійснювалися всупереч усім існуючим нормам і критеріям. Зокрема, підтасовка Г. Менделем результатів експерименту дозволила йому відкрити закони генетики, які знайшли емпіричне підтвердження значно пізніше. Розповсюдженість таких дій „свідчить не про масову нечесність вчених, а про те, що нормативні правила інколи заважають науковому пізнанню” [235, с. 242]. Виявляється, що діяльність учених не здійснюється, а лише подається як така, що відповідає строгим науковим нормам, принципам та критеріям раціональності, які є важливими не для окремо взятого дослідника, а для науки загалом.

Але як це усвідомлюється в науковому дискурсі? *Як наукове товариство, колектив поставиться до норм, чи буде вимагати їх неухильного дотримання?* Новітні дослідження в галузі психології та соціології науки показують, що орієнтація на істину не є домінуючою в наукових комунікаціях. Як правило, дискусії носять більш глибинний психологічний характер, а норми та ідеали часто не тільки стають перепонами на шляху прогресу науки, а й заважають адекватній акумуляції набутого знання і побудові на його основі наукової картини світу.

Схожих поглядів дотримуються й інші дослідники. Так, С.С. Гусев пише: „Залишається незрозумілою природа людської творчості. Зокрема, багато авторів... не раз відмічали своєрідний „стрибок думки” автора, який отримав деякий вагомий результат... До відкриття найчастіше приходять, порушуючи існування правил і всупереч існуючим уявленням про те, «як слід діяти»” [58, с. 33]. Через це справжньою мовою науки, мовою, яка може стати основою комунікативної дії, варто вважати не математику чи символічну логіку, а світ образів, інтерпретацій, мисленневих схем і т.п. Інколи зрозуміти вченого вдається тільки тоді, коли знаходиться та система аналогій, яка й викликала асоціативні зв'язки з досліджуваною проблемою.

Тому, незважаючи на деяку утаємниченість інтелектуальної праці вченого, нез'ясованість характеру наукової діяльності саме інтенсивність наукового

спілкування, називається одним із найважливіших факторів продуктивності наукових організацій [235, с. 220]. Підтвердження цієї тези А.В. Юрєвич знаходить у роботах Д. Пельца та Ф. Ендрюса, на думку яких учені з науковим ступенем втрачають продуктивність, коли рівень їх наукової свободи перебільшує 50%. Для дослідників без наукового статусу ця планка коливається на рівні 80%. Зниження продуктивності роботи вчених зі ступенем при збільшенні свободи їх дій говорить про існування в структурі наукової діяльності мотивів і критеріїв, що виходять за межі класичних норм науковості.

Зрозуміло, що окреслені проблеми безпосередньо стосуються формування сучасного наукового дискурсу. Сьогодні все більше філософів і науковців схильні до раціональної критики принципів, які визначають наукову методологію. Так, В.В. Ільїн переконаний, що обґрунтованим слід вважати те знання, в якому істина задана суб'єкту примусовим чином [87, с. 63]. Не дивлячись на таку радикальну заяву, критерії науковості тлумачаться автором як нормативна самосвідомість науки. Саме вона визначає її відмінність від антинауки, а також внутрішні дисциплінарні правила організації наукової діяльності. Аналіз співвідношення традицій та інновацій приводить філософа до думки щодо неминучості „ломки норм”, які визначали обличчя класичної та некласичної науки.

Отже, в середовищі методологів, психологів, істориків, соціологів існує розбіжність у тлумаченні значення і функціональності норм та ідеалів, які іманентно притаманні науковому пізнанню. При цьому вказані суперечності між дослідниками викликані, на нашу думку, не стільки різним баченням суті проблеми, скільки спровоковані змінами статусу науки, яка сьогодні все відчутніше постає як основа цивілізації. *Науковий дискурс легітимізує дискусію щодо норм, розглядаючи їх не тільки в контексті опозиції „догматизм-релятивізм”, а й пов'язуючи з культурним контекстом, індивідуальністю дослідників, науковими традиціями та інформаційно-технологічним прогресом.*

Разом з тим варіативність норм зовсім не є свідченням того, що науковий дискурс відмежовується від класичних ознак і критеріїв об'єктивності наукового знання. На нашу думку, нестроге дотримання норм викликане не сумнівами в їх

легітимності й адекватності, а є відображенням внутрішньої дискусії щодо статусу сучасного наукового дискурсу як стрижня сучасного суспільства.

Окреслені трансформації науки особливо помітні в умовах входження суспільства в інформаційну еру, коли проблема комунікацій, збереження традицій, ідеалів, норм наукової діяльності змінюється під впливом розвитку та впровадження електронно-обчислювальної техніки. Завдяки їй став можливий вільний і швидкий доступ учених до новітньої наукової інформації, інтерактивний обмін повідомлень у науковому середовищі та оперативне реагування на їх зміст.

Але майже одночасно із впровадженням інформаційних технологій виникло поняття „інформаційного вибуху”, сутність якого полягала в значному, але невмотивованому збільшенні інформації. Постала проблема її переробки, ідентифікації, захисту, зберігання, знищення, аналізу. За цих умов дослідникам уперше вдалося виокремити і дослідити таку неформально існуючу організацію, як наукове співтовариство, виявити його основні функції, підтвердити зв'язок між розвитком форм наукового спілкування та продукуванням нових знань. Поряд з цим розробка розгалуженої сітки інформаційних комунікацій дозволила досить швидко залучити до вирішення наукових завдань не тільки необхідні масиви інформації, а й відповідних спеціалістів. Такий підхід змушує кожного вченого бути учасником комунікативної дії та причетним до відкритого за характером і самоорганізованого за типом співтовариства.

Втім провідні фахівці з наукознавства стверджують, що „незважаючи на ґрунтовну проробку інформаційного значення наукової комунікації, методологічне і соціологічне її значення, роль у формуванні нового наукового знання ще потребують розробки та пояснення” [161, с. 11]. Так, Л. Флек приходить до висновку, що „обмежена своїм стилем мислення система безпосередньо не сприймає нових ідей” [211, с. 58]. Щоб увійти до неї вони мають бути переосмислені так, щоб відповідати існуючим критеріям і нормам. Інколи саме це стає предметом і головним завданням організації наукових комунікацій. При цьому замкненість, до якої прагне домінуючий стиль мислення, створює гармонію між пізнаним, тим, що пізнається, і суб'єктом пізнання. Але поступово з

накопиченням наукових аномалій виявляється, що вказана гармонія – лише ілюзія, руйнування якої болісне й довготривале. Дослідник вважає, що така ситуація є достатньою підставою для введення в наукознавство такої категорії, як „мисленневий колектив”.

Зі сказаного можна зробити висновок, що *проблему комунікації в науковому дискурсі потрібно розглядати не лише в методологічному аспекті (як це притаманно представникам герменевтики), а й враховувати низку психологічних, особистісних якостей учених та відповідний стан культури*. Адже, як відмічають філологи, поряд з класичними перепонами на шляху до комунікації сьогодні відчутним є мовний бар’єр, який викликаний інформаційним перенасиченням наукового простору, що актуалізує проблему мовних ігор як складових наукового дискурсу. В умовах інформаційного суспільства дослідник боїться не стільки залишитися не зрозумілим, скільки загубленим у вирі інформаційного хаосу. Через це мовні засоби в науковому дискурсі мають бути направлені не лише на забезпечення інформативності, а й на організації впливу на читача, що спонукатиме його до діалогу, дискусії.

Втім відзначимо, що вимога максимальної лапідарності наукових публікацій може призвести до проблем з їх адекватним сприйняттям і застосуванням наукового знання, яке стає основою інноваційного виробництва та все частіше залучається при вирішенні соціальних проблем. Тенденції щодо перетворення знання на інформацію, товар дозволяють висунути гіпотезу про домінуюче положення наукового дискурсу в інформаційному суспільстві. Обґрунтуванню даної гіпотези й буде присвячено останній розділ дисертаційного дослідження.

Висновки

Підсумовуючи дослідження генезису наукового дискурсу, виявлення методологічних і соціокультурних засад трансформації функцій науки, які обумовлюють необхідність осмислення її як виду суспільного дискурсу, а також ролі й значення мовних ігор у діяльності наукового співтовариства, зробимо такі висновки:

1. Орієнтація на діалог, взаєморозуміння, плюралізм думок та інші тенденції розвитку постнекласичної науки дозволяють стверджувати, що наукова діяльність набуває ігрового характеру. Найбільш яскраво це проявляється в трансформаціях мовних засобів вираження наукових ідей, гіпотез, теорій, а також при організації комунікативного поля науки. Звернення до концепції „мовних ігор” засвідчило, що її можна розглядати як засіб оновлення та розгортання наукового дискурсу. Показано, що метод мовних ігор є ефективним при аналізі перетворень понятійно-категоріальної матриці науки, а також забезпечує міждисциплінарну взаємодію наукових колективів, що особливо важливо в умовах інформатизації суспільства.

2. Вивчення методологічних і соціокультурних засад трансформацій функцій науки та набуття останньою ознак дискурсу дозволяє зробити висновок, що вони обумовлені низкою факторів. Зокрема, посиленням значення і ролі наукового співтовариства, яке в науковому дискурсі виступає суб’єктом традицій та інновацій; застосуванням інструментарію мовних ігор у процесі наукових комунікацій; переосмисленням норм і цінностей наукового пізнання відповідно до запитів соціуму; уніфікацією форм накопичення, обробки, передачі й використання наукової інформації; набуттям наукою функцій безпосередньої продуктивної сили, вторгненням її в різноманітні соціальні практики.

3. Аналіз співвідношення науки і наукового дискурсу показав їх суттєву відмінність і разом з тим нерозривний зв’язок. Виявлена в ході дослідження неоднозначність у визначенні феномена науки доводить, що введення в науковий обіг терміна „науковий дискурс” є вимогою часу. Науковий дискурс визначено як наукову сферу, взяту в усій багатоманітності її проявів і впливів на суспільні процеси разом з мережею комунікацій та системою контролю за діяльністю наукового співтовариства. Репрезентуючи себе як вид суспільного дискурсу, він знімає протистояння між науковими та нарративними когнітивними практиками, пропонуючи їм спільне комунікативне поле.

РОЗДІЛ 3

НАУКОВИЙ ДИСКУРС

ЯК ОСНОВА ІНФОРМАЦІЙНОГО СУСПІЛЬСТВА

3.1. Кореляція теоретичного, прагматичного і соціокультурного в науковому дискурсі

Як показано в попередніх розділах, генезис наукового дискурсу був історично обумовлений низкою процесів методологічного й соціокультурного характеру. До них віднесемо: 1) математизацію наукового знання; 2) перетворення науки на суспільну продуктивну силу; 3) посилення впливу комунікаційної складової в структурі наукової діяльності; 4) трансформації методологічної свідомості неklasичної та постнеklasичної науки; 5) зміну статусу наукового знання в умовах техногенної цивілізації, а також переосмислення його норм і цінностей. Ці та інші фактори призвели до розуміння науки як самоорганізованої соціокультурної системи, яка займає домінуюче положення в сучасній цивілізації.

Проте з другої половини ХХ ст. ситуація дещо змінюється. Бурхливий розвиток техніки, комп'ютерної індустрії, покращення засобів комунікації, пошуки штучного інтелекту, зміна стратифікації працездатного населення, ріст демократичних свобод змусили філософів і соціологів говорити про прихід інформаційного суспільства. Відомими стали теорії Д. Белла, Е. Гідденса, В. Дайзарда, М. Кастельса, Дж. Мартіна, І. Масуди, Д. Мура, М. Пората, Е. Тоффлера, А. Турена та інших. Ці мислителі заклали основи соціально-філософського вчення, в якому аналізувалися різні сторони нової ери людської цивілізації. Відтоді коло проблем, піднятих у зв'язку з процесами інформатизації, значно розширилося. Сьогодні існує значна кількість наукових статей, інтернет-сайтів, монографій, підручників, в яких досліджуються перспективи становлення інформаційного суспільства як у світі загалом, так і в Україні.

Виходячи із задач даного дисертаційного дослідження, виділимо ті аспекти, які є важливими для розуміння ролі наукового дискурсу в інформаційному суспільстві. Зокрема, розглянемо такі питання: 1) у чому полягає сутність процесів комп'ютеризації й інформатизації суспільства, та як вони впливають на прагматику теоретичного знання?; 2) яке місце відводиться науці в теоріях інформаційного суспільства та як у них тлумачиться співвідношення знання й інформації? 3) що таке інформатизація науки і як вона пов'язана з трансформацією наукової методології? 4) як соціокультурна обумовленість наукового знання впливає на легітимацію сучасного наукового дискурсу та в який спосіб у його структурі взаємозв'язане теоретичне, соціокультурне та прагматичне? 5) яка специфіка інноваційної складової наукового дискурсу в інформаційному суспільстві?

В контексті окреслених завдань вважаємо за доречне розпочати з аналізу промови екс-прем'єр-міністра Великої Британії Т. Блера *„Про значимість науки”*, адже саме політика держав Європейського союзу щодо даного питання дає можливість найкраще зрозуміти перспективи розвитку інформаційного суспільства, а також виявити напрями трансформації науки, освіти і виховання. Виходячи з того, що сучасна наука набуває рис глобальності й усе більше впливає на життя людей, у доповіді констатується: саме вона є ключовою умовою процвітання європейських країн. Однак наука – це лише знання, яке не заміняє собою суджень моралі. Тому, на думку Т. Блера, необхідно відновити діалог та довіру між суспільством і співтовариством учених, оскільки „Наука – це центральна, а не окрема частина нашої загальної культури” [31]. Даний висновок виражає реалії нашого часу, адже будь-яка діяльність, у тому числі й наукова, направлена на задоволення практичних потреб. Разом з тим в наш час наукове знання не тільки спрямоване на вирішення запитів суспільства, а й безпосередньо причетне до їх формування у вигляді інновацій.

Справді, виробництво, техніка, технології, інженерія визначають обличчя новітньої епохи, забезпечують людей продуктами харчування, робочими місцями, медичним обслуговуванням, транспортом, покращують якість життя, реалізують

просвітницьку мрію про доступність освіти та знань. Особливої ваги вони набувають в умовах інформаційного суспільства, оскільки сьогодні нерідко з боку певних соціальних груп висловлюється недовіра до науки, нівелюються її норми, цінності, ідеали, критерії раціональності, що неминує викличе колапс технократичної цивілізації. Через це важливо зупинити антисциєнтистські настрої серед молоді, яка народилась і сформувалась не лише в колі людей, але й в оточенні машин. Свого часу Дж. Мартін написав: „Відмовитись від технології чи зупинити її подальший розвиток – означає приректи світ на небачені труднощі” [141, с. 372]. І якщо ще 30-40 років тому ця теза сприймалась як виклик, провокувала гарячі дискусії, то нове покоління сприймає її як норму життя, прекрасно усвідомлюючи, що подолання голоду, війн і хвороб неможливе за межами науково-технічного прогресу. В цьому випадку наука не повинна розглядатися винятково як сфера з виробництва знання, яка відокремлена від соціальної системи суспільства.

Тому теоретичне, прагматичне і соціокультурне у функціонуванні науки сьогодні не варто розглядати окремо. В той же час реальні соціальні процеси рухаються в зворотному напрямку. Це призводить до виникнення двох аксіологічно протилежних дискурсів про науку – політичного й філософського, що ускладнює визначення статусу науки в інформаційному суспільстві. Через це її часто не сприймають як продуктивну силу, як форму суспільної свідомості, підмінюючи міфотворчістю та різними видами наративів.

Ці проблеми стосуються й України, де на фоні суспільно-політичних та економічних баталій значно знизився інтерес до природничих і точних наук. В умовах інформаційної глобалізації така ситуація повинна розглядатися як загроза національній безпеці, адже недостатній розвиток високотехнологічного виробництва, інтелектуального потенціалу та цілеспрямованої політики щодо стимулювання наукової діяльності знижує шанси стати рівноправним членом глобалізованого світу. В цих реаліях наука не лише виконує замовлення на виробництво нових технологій, зброї, супутників, радарів і т.п., а й сама стає безпосереднім джерелом та основою політико-економічної еліти.

Наприклад, правлячі кола таких країн як США, Англія, Індія, Китай повністю підкорили собі наукову інфраструктуру й використовують відповідні розробки як владний інструмент. У такий спосіб не прагматика наукового знання стає предметом громадських слухань і дискусій, а прагматика мотивів, за якими застосовується та чи інша технологія або техніка.

Через це, на думку Г. Шиллера, наука в інформаційному суспільстві перетворюється на елемент влади, а потік інформації завжди відбувається від центру до периферії, на кожному етапі втрачаючи рівень ефективності, надійності та об'єктивності. Залучаючи провідних спеціалістів із різних країн, великі компанії акумулюють найбільш цінні дані, які потім перетворюються на товар. Але „щоб забезпечити стійкі ринки збуту й максимальні прибутки, транснаціональні корпорації прагнуть... встановити панування в сфері культури та інформації” [230]. Результатом їх дій є культурне захоплення суспільства з підкоренням і нівелюванням національних наукових програм, систем освіти, виховання, моральних та ціннісних особливостей регіону.

Розглядаючи дану теорію, Ф. Уебстер відмітив, що значна кількість західних дослідників, зокрема П. Голдінг, Г. Мердок, С. Хамелінк, С. Івен та інші, використовуючи марксистську методологію, „пропонують розумний і систематичний підхід до аналізу сучасного капіталізму й ролі інформації та інформаційних технологій” [206, с. 166]. Ці вчені розглядають інформаційне суспільство як середовище, яке є найбільш сприятливим для розвитку великих наднаціональних компаній. Тому перетворення інформації, особливо наукової, на товар стає аксіомою. Як наслідок – домінування прагматичної складової наукового дискурсу над соціокультурною.

Схожу позицію займає В.А. Беляєв, який переконує, що реальна наукова інформація прихована від широких мас, бо поступає до них у вигляді комплексних технологій (реклама, стандарти, уніфікація послуг, мода тощо). Отже, „техніка – це закономірний результат компромісу між свідомістю наукового співтовариства й масовою свідомістю” [30, с. 122]. Але продукування все більшої кількості технічних і технологічних новацій призводить до

суперечностей між елітою суспільства та іншими людьми, оскільки науково-технічний прогрес є генератором „повстання мас” (Ортега-і-Гассет), що сприяє утвердженню ліберально-демократичного устрою.

Розглянуті позиції, безумовно, викликають амбівалентне ставлення. Але визнати абсурдність наведених аргументів неможливо, оскільки наслідки світової гегемонії сильних держав відчутні вже сьогодні. Відповідно, першочерговим завданням кожної держави є створення доступного і розгалуженого інформаційного простору з надійними, незалежними комунікативними мережами, відкриття наукових центрів, сприяння інтеграції вітчизняної науки в світове наукове співтовариство. Окрім цього слід гарантувати збереження національних традицій в освіті й вихованні, розвивати мистецтво, літературу, надавати важливого значення вивченню іноземних та рідної мов, збагачувати семантичне поле останньої. Тому ідеї Г. Шиллера та його прихильників, на нашу думку, є плідними для розуміння сутності сучасної епохи, адже вони викривають важливі аспекти соціально-філософського осмислення інформаційного суспільства загалом та наукового дискурсу як його складової, зокрема.

Ці перестороги стосуються й розуміння ролі науки в теоріях інформаційного суспільства, в яких досить часто зустрічається поверховий погляд на її сутність, специфіку, структуру та методологію. Більшість соціологів, які першими означили нову цивілізаційну епоху, не ставили завдання розрізнити теоретичне, фундаментальне й прикладне знання та інформацію як повідомлення, потік символів, даних. Через це відбувається взаємне заміщення таких феноменів як „знання” та „інформація”. Їх розглядають синонімічно, через що способи отримання, накопичення, переробки, розповсюдження й захисту інформації нерідко сприймають як наукові методи та механізми зростання знання.

В даних умовах *інформатизація науки тлумачиться винятково як комп'ютеризація*. Тут заміна інструментарію вченого сприймається як трансформація його методологічної свідомості. І хоча М. Маклюен справедливо зауважив, що „засіб нашого часу – електронна техніка – надає нову форму і перебудовує схеми соціальної взаємозалежності, а також кожен аспект нашого

особистого життя” [135, с. 341], все ж у застосуванні до наукового дискурсу ці зміни носять значно глибший характер. Зважаючи на вищесказане, здійснимо аналіз цих процесів, оскільки вони, на наш погляд, є принципово різними формами організації наукової діяльності, а тому по-різному впливають на характер інновацій, критерії істинності та раціональності. Їх розмежування дасть змогу не лише виявити місце наукового дискурсу в соціальній системі, а й з'ясувати ступінь інтеграції вітчизняної науки в світовий науковий простір.

Як відомо, пік комп'ютеризації припав на 90-ті роки минулого століття, чому передували три ключових винаходи: 1) транзистор; 2) впровадження цифрових технологій у процес обробки інформаційних даних та 3) нові комунікаційні системи, що дозволяли миттєво передавати значні потоки інформації. Ці технології, на думку О. ван Поведської, не менш важливі, ніж освоєння космічного простору [226, с. 19]. Поступово стало зрозуміло, що кількісне збільшення чіпів на платі за синергетичним принципом має призвести до якісних перетворень у структурі електронних пристроїв. Дійсно, в наш час ведуться активні розробки нано-квантових та молекулярних комп'ютерів, які перевершать існуючі системи не тільки за параметрами пам'яті, швидкодії, оперативності, а й матимуть в основі багатозначну логіку. Розробка цих комплексів дозволить впровадити варіативні алгоритми та моделювати ментальні стани людини.

Але вже зараз, перетворюючись на помічника, що бере на себе значний обсяг рутинної роботи з накопичення, збереження, аналізу, розповсюдження інформації, комп'ютер перестає бути загадковим пристроєм. Покращення програмного й апаратного забезпечення, їх орієнтація на інтуїтивний інтерфейс, поширення мов програмування призвели до масового залучення комп'ютерної техніки як у промисловому, так і в громадському секторах економіки.

Внаслідок цього знання все частіше *сприймають як інформацію*. З'явилась ілюзія приходу інформаційного суспільства, що досить швидко перетворилася на реальність інформаційної кризи, коли експоненціальний ріст інформації почав не відповідати ефективності способів її обробки. Загалом погодимося з думкою Д.В. Іванова, що „сьогодні інтелектуальної продукції або знання створюється не

більше, ніж в Античності чи Середньовіччі” [85, с. 359]. Інформаційне суспільство не змінює кількість знання, воно трансформує способи його отримання, існування та впровадження. Одне і те ж знання може бути по-різному втілене в різних технічних винаходах. Тому не правомірно ототожнювати знання й інформацію, оскільки остання – це лише комунікація, трансляція символів, які породжують певну дію. В даному аспекті *комунікація постає як своєрідний вид мовної гри*, навколо якої концентрується наукова діяльність.

У попередньому розділі були вивчені функції мовних ігор у науковому дискурсі, які в умовах комп'ютеризації набувають принципово іншого спрямування. Якщо раніше ігровий характер пізнавальної діяльності був орієнтований на зіткнення думок, методологій, принципів, епістемологічних схем, вів до конвенції, діалогу, то в інформаційному суспільстві він зосереджується на побудові, презентації і маніпулюванні моделей, проектів, образів. Іншими словами, комп'ютеризація науки перетворює „конфлікт інтерпретацій” (П. Рікьор) на їх конкуренцію, в ході якої фантазія, алогічність, непослідовність, неструктурованість виступають складовими інструментарію вченого.

Ці суперечності найточніше підмітив та виразив Ф. Уебстер, який написав: „Це якась магія розповсюдження інформації, її фантастичної експансії, в результаті якої інформація втрачає семантичну основу. Символи... взагалі перестають щонебудь означати” [206, с. 36]. Відтоді в Європейських країнах, США та Японії задачі комп'ютеризації були доповнені проблемами формування *інформаційної культури* як вагомій характеристики розвиненого інформаційного суспільства. З кінця 80-х років ХХ ст. у школах цих країн з початкових класів викладають комплексну міждисциплінарну науку – інформатику, яка мала формувати новий, нетрадиційний, алгоритмічно-варіативний стиль мислення. За задумом, це дозволило б перевести діалог між людиною й ЕОМ на якісно новий рівень. Машина мала доповнити здібності людини, яка, в свою чергу, розширювала можливості комп'ютера за рахунок інтуїції, творчості, фантазії тощо. Справді, програмні комплекси сьогодні інтуїтивно зрозумілі, психологічно адаптовані, спрямовані на постійну допомогу користувачеві, а також звільняють його від

рутинних операцій. Наприклад, якщо вченому необхідно обрахувати інтеграл або розв'язати систему диференціальних рівнянь, то, перш за все, він скористається математичним редактором, за допомогою якого з'ясує, чи існує скінчений розв'язок в аналітичній формі.

Проблема необхідності розвитку інформаційної культури суспільства ставилась і вітчизняними дослідниками. Так, видатний спеціаліст у галузі теорії та автоматизації програмування А.П. Єршов неодноразово писав про необхідність формування інформаційної культури людини. Важливими факторами успіху в цій справі вчений вважав реформу системи освіти, розширення інформаційної інфраструктури, демократизацію суспільства, розвиток економіки [75]. Розгляд цього питання, очевидно, був викликаний усвідомленням того, що насичення комп'ютерною технікою та засвоєння основ комп'ютерної грамотності ще не гарантує перехід до інформаційного суспільства, яке потребує не стільки кількісних, скільки якісних перетворень у суспільній свідомості. Разом з тим, як зазначив у 1997 р. заступник голови Національного агентства з питань інформатизації О. Баранов, народження інформаційного суспільства дає фантастичні можливості для відстаючих країн наздогнати держави-гіганти [25]. Але реалізація цього завдання вимагає вільної, де в чому стихійної, проте строго координованої діяльності всіх членів соціуму, особливо науковців.

У даному контексті погодимося з тлумаченням інформатизації, яке дає В.І. Онопрієнко. На його думку, це „не одна з багатьох тимчасових соціальних програм, а інфраструктура сучасного суспільства, на якій можливо будувати різні освітні, наукові, соціальні проекти” [163, с. 206]. Втім якісного діалектичного стрибка в пострадянських країнах поки що не відбувається. Ми схильні пояснювати це низьким рівнем інформаційної культури та недостатнім опануванням сучасних програмних комплексів. *Інноваційні технології стають залежними від системи морально віджилих методів*, через що не здатні розкрити закладений у них потенціал. В такій ситуації варто не тільки покращувати технічне озброєння, а й змінювати тип культури, стиль мислення, переосмислювати адекватність існуючих методів і підходів тощо.

Тому інформатизація та комплекс пов'язаних з нею проблем традиційно стають предметом гострих дискусій у вітчизняній науковій і філософській літературі, адже одна із перших комп'ютерних систем (Мала електронна машина, 1951 р.) була побудована в Інституті кібернетики НАН України, який тривалий час очолював академік В.М. Глушков. Під його керівництвом велися розробки щодо застосування комп'ютерної техніки на виробництві та ефективної організації життя соціуму. Саме В.М. Глушков і С.О. Лебедев вперше на *теоретичному рівні* розглянули проблеми штучного інтелекту, самоорганізованих систем, заснували нові підходи до розробки багатопроцесорних ЕОМ, ввели поняття електронних грошей, автоматизованих систем управління тощо [82].

Такі здобутки викликали цілу низку публікацій, в яких аналізувалися можливі наслідки інформатизації як для суспільства загалом, так і для наукової діяльності, зокрема. При цьому деякі філософи не оминули пафосу, який був притаманний 60-80-м рокам ХХ ст. і був породжений „комп'ютерною революцією”. Наприклад, А.І. Ракітов і Т.В. Андріанова, виходячи з того, що інформатика й інформованість стають основою технічного та соціально-історичного прогресу, приходять до наступного висновку: „Філософія... спускається завдяки сучасній комп'ютерній революції зі своїх академічних висот і виявляється втягнутою в стрімкий вир сучасної науково-технологічної революції як його безпосередня учасниця” [179, с. 81]. Це призвело до розширення традиційної категоріальної бази гносеології та філософії. Так, В.А. Звєгінцев пише, що впровадження методів інформатики в сферу наукової діяльності надало знанню автономного, відірваного від людини, закритого характеру [81, с. 94]. В такий спосіб народжується *інформація*, яку філософ визначив як *знання мінус людина*.

Проте з такою дефініцією важко погодитися. Значна частина прогнозів щодо інформаційного прориву в сфері створення штучного інтелекту та експертних систем поки що не справдилися. Більшість сприймає комп'ютер винятково як інструмент, що звільняє від монотонної роботи, але не здатен повністю замінити людину. Разом з тим неможливо прийняти позицію, відповідно до якої, все, що стосується „машинного” мислення, комп'ютерних систем і розробки програмного

забезпечення, вважається наступом на сферу людського. Наприклад, деякі мислителі дотримуються думки, що застосування формально-логічного методу доречно лише для описання замкнено-циклічних, монотонних процесів [170, с. 86]. Таке деструктивне заперечення суттєвого впливу інноваційних технологій на трансформацію соціокультурної системи та суспільної свідомості, зокрема, на науку і наукову діяльність, на наш погляд, збіднює сучасну філософію.

Тут доречно згадати роботу Х. Патнема „*Філософія свідомості*”, в якій робиться спроба зіставити людський і „машинний” мозок у лінгвістичному, фізіологічному та методологічному аспектах. Аналізуючи логіку побудови алгоритмів, вчений зазначає, що машина, яка здатна розпізнавати хоча б частину своїх структурних станів, ментально подібна до людини, яка теж з достовірністю фіксує лише незначну кількість дисфункцій власного організму [168, с. 36]. Відповідно функціональну організацію людини й машини, як і мислення, можна описувати без врахування природи їх „фізичної реалізації”.

В застосуванні до методології науки це означає, що існує принципова можливість передати електронній машині частину функцій людського мозку без втрати послідовності, об'єктивності, істинності отриманого в такий спосіб знання. Кінець-кінцем кожне наукове поняття та теорія мають чітку логічну структуру, а тому можуть бути алгоритмізовані. Тобто *зміни в методології науки та наукової діяльності в першу чергу пов'язані із залученням інформаційних технологій. Вони модифікують способи існування наукового знання, механізми його зростання, а також впливають на характер інновацій та їх взаємозв'язку з традиціями*.

Як неодноразово відмічали провідні методологи, неокласична, а тим паче постнеокласична наука, орієнтуються на вивчення об'єктів, безпосередній контакт і спостереження за якими неможливі. Справді, важко уявити науковий експеримент з дослідження еволюції Всесвіту чи механізму дії вірусу на здорову людину. В цих випадках допомагає техніка, зокрема комп'ютерна. Розробивши необхідну технологію, дослідник забезпечує себе комплексом „інструментів”, які дозволяють сповільнювати або прискорювати час, прослідкувати альтернативні шляхи розгортання подій, збільшити границі вимірювання, точності, змінити

масштаб тощо. Це не тільки озброює вченого незвичними засобами досліджень, а й якісно змінює його розуміння особливостей наукової діяльності, її методології.

Але в поясненні процесів, які визначають специфіку сучасного наукового дискурсу, потрібно виходити не лише із внутрішніх перетворень наукової методології, а й враховувати соціокультурні наслідки „комп’ютерної революції”. *Адже інформаційні технології, на наш погляд, необхідно тлумачити як спосіб буття людського суспільства в умовах його інформатизації.* Підтвердження цього твердження знаходимо в численних роботах зарубіжних та вітчизняних дослідників. Так, В.М. Розін пише: „Ніхто не сумнівається, що персональні комп’ютери та Інтернет впливають на свідомість людини і сучасну культуру” [185, с. 87], але нез’ясованим залишається механізм цього впливу. Вивчаючи дане питання, вчений аналізує поняття віртуальної реальності, яка тлумачиться ним як специфічне символічне середовище, створене на основі комп’ютерної, а також некомп’ютерної техніки. Основна властивість таких просторів – забезпечення зворотного зв’язку, що створює ефект присутності. Тому віртуальна система може виступити своєрідним заміником реальності. Не дивно, що все більше людей прагне розширити межі власного буття, перенісши значну його частину за межі традиційних просторово-часових координат.

І якщо С.Л. Катречко досить обережно говорить про феномен „віртуальної людини” як вічного мандрівника, космополіта, для якого характерний стан перманентних змін [97, с. 68-69], то А.Г. Ваганов осмислює шляхи переходу в електронне буття після фізичного небуття. За його свідченням, у провідних лабораторіях світу ведуться активні розробки в галузі оцифрування зовнішнього світу, запахів, звуків, психічних і ментальних станів. Вже нинішнє покоління є свідком того, що „людина із суб’єкта розвитку перетворюється на компонент людино-машинної цивілізації” [36, с. 103]. Цілком імовірно, що в недалекому майбутньому ми спостерігатимемо народження „постлюдини”, яка тільки частково відповідатиме сучасним уявленням про *homo sapiens*.

Вельми цікавими в даному відношенні є дослідження Ф. Фукуями, в якому аналізуються можливі наслідки вторгнення новітніх технологій в область

людської культури [215]. Будучи прибічником ліберальної ідеології, вчений змушує замислитися над політичним дисонансом, який викликають спроби коригувати інтелектуальні здібності, тривалість життя, тип темпераменту і т.п. Не менш захоплюючі картини розвитку людської цивілізації змальовують у своїх працях А. Азімов, Е. Тоффлер, Ст. Лем та інші футурологи.

Окреслені ними прогнози, на наш погляд, не є фантастичними чи загрозливими, адже людина, в теперішньому розумінні, рано чи пізно припинить своє існування, продовживши власну еволюцію. Про це писав ще В.І. Вернадський. Відповідаючи на питання, для чого створена така складна жива істота як людина, він відповідав – для нової гілки еволюції. І хоча “маса всього людства нищівна порівняно з масою живої речовини... розум усе змінює” [39, с. 303]. Отже, рух цивілізації завжди спрямований як на зміну навколишньої природи, так і своєї власної. „Гола” природа приваблює хіба що митців та екологів, але абсолютно не цікава технократичній цивілізації, яка свідомо обрала такий шлях розвитку і на даному етапі не бажає відмовлятися від нього. В таких умовах традиційній людині немає місця; вона видозміниться, відійде в минуле, як колись канули в небуття античні герої, лицарі, благородні мандруючі філософи та безкорисливі просвітителі. Але якщо раніше такі перетворення вимагали століть, то сьогодні соціальний час прискорений, соціальний простір вміщується на екрані комп’ютера, а винаходи робляться на „кінчику миші”. Як наслідок, звужуються можливості адаптації людини до нових умов, що тягне за собою зміну типу культури.

Існують й протилежні погляди на взаємовідношення наукового дискурсу, культури та інформаційного суспільства, а, відповідно, й на майбутнє людства. Як вважає В.А. Беляєв, наука зародилась у боротьбі з віртуальними реальностями: міфологічними, релігійними, метафізичними, моральними [30, с. 126]. Але побудована на її основі інформаційна цивілізація ще більше розширює об’єми таких просторів, у чому виявляється її парадоксальність.

Намагаючись узгодити тотальність інноваційних технологій з традиційними уявленнями про людину та суспільство, деякі дослідники, зокрема І.Ю. Алексєєва, С.Б. Кримський, І.Б. Новік, М.Ю. Опенков, Г.С. Поспєлов,

Ю.А. Шрейдер, І.І. Юзвішин та інші, пишуть про так звані людино-машинні системи, в яких відбувається поєднання інтелектуальних здібностей творчих особистостей і феноменальної пам'яті й швидкодії мікропроцесорів. Фактично в таких комплексах реалізується принцип доповняльності.

Як відомо П.В. Копнін ще в 60-х роках ХХ ст. оперував поняттям „машинне мислення” як моделлю людського. Але навіть наявні очевидні переваги електронно-обчислювальних комплексів не дозволили філософу заперечити провідну роль людського розуму, адже тільки останньому доступне „усвідомлене оперування поняттями, дослідження їх природи, творчо активне, цілеспрямоване відображення дійсності, що передбачає синтез знань” [111, с. 43]. Зі свого боку Ю.В. Сачков, вступаючи в дискусію з приводу місця комп'ютерних систем у пізнавальній діяльності, пише: „Комп'ютери забезпечують науковий прогрес не самі по собі, а в союзі з різними науковими дисциплінами, які породжують змістовні ідеї й уявлення” [195, с. 75]. Цей висновок підтверджує й Ф. Фукуяма, який пише: „Проект „Геном людини” не став би можливим без паралельного прогресу інформаційних технологій, необхідних для реєстрації, каталогізації, пошуку й аналізу... Злиття біології та інформаційної технології призвело до виникнення нової науки, відомої як біоінформатика” [215, с. 110]. До сказаного додамо, що в розвиненому інформаційному суспільстві необхідною ланкою такої взаємодії виступає людина, яка керує ходом наукового дослідження, визначає його напрямки, з'ясовуючи моральні й ціннісні потенції отриманого знання.

Схожі перебудови методологічної свідомості неодноразово відбувалися в історії науки. Винахід телескопа, мікроскопа, компаса, рентгівського випромінювання, покращення засобів вимірювання, реєстрації даних, розвиток експериментального природознавства свого часу викликали не менші дискусії. Втім саме ці, на перший погляд суто технічні, інструменти раз і назавжди змінювали уявлення про сутність наукової діяльності, сприяли утвердженню соціокультурного статусу науки, трансформували її методологію та критерії раціональності. З тих часів у науковій літературі прийнято писати про науково-технічний прогрес.

Його сутність, а також вплив на зміну культури, побуту й наукової діяльності досить вдало схопили й описали представники природничого напрямку космізму, зокрема В.І. Вернадський, М.О. Умов, М.Г. Холодний, О.Л. Чижевський, К.Е. Ціолковський. У своїх концепціях вони поєднували соціокультурний, прагматичний та методологічний аспекти науки. Це дозволяє вважати їх роботи історично першими, в яких наука тлумачиться як дискурс.

Перш за все звернемося до основного поняття науково-філософської спадщини В.І. Вернадського – поняття ноосфери, яке було застосоване до означення етапу еволюції природи, який характеризується активним впливом розумно організованої діяльності на всі природні процеси. Такі міркування привели вченого до думки щодо визначної ролі науки і наукової думки як рушійної всепланетарної геологічної сили людства [40, с. 20-21]. Проте В.І. Вернадський не розглядав науку як спосіб чи право володарювання над природою, рішуче відкидаючи висловлювання Ф. Бекона про тотожність науки і сили. Натомість, він зазначав, що наукове знання, створюючи ноосферу (яка руйнує гармонію біосфери), не повинно вступати в суперечність з існуючими геологічними, космічними та соціальними процесами. Тому відповідальність за долю Землі, природи, людства перекладається на саму ж людину, яка, взявшись перетворювати біосферу силою наукової думки, не спроможна зупинити чи сповільнити цей процес. Як бачимо, В.І. Вернадський досить широко тлумачив феномен науки та вважав, що саме вона дозволяє усвідомити єдність усіх аспектів суспільного буття, комплементарність різних видів пізнавальної діяльності.

Схожі думки щодо визначальної ролі наукової думки та її безпосереднього зв'язку з майбутнім людства висловлювали й інші філософи-космісти. Проте їм притаманне висвітлення дещо інших аспектів цього питання. У них переважно домінує гіпотеза щодо єдності людини й космосу, їх взаєморозвитку. Тому дослідження зосереджувалися на обґрунтуванні космологічного характеру наукової думки. Так, М.Г. Холодний намагається досягнути силу людського розуму та схиляється до думки про її космічне походження. На його думку, переконливим аргументом „органічного зв'язку розуму з усім космосом може

бути гідна подиву результативність застосування методів математичного аналізу до точного опису, пояснення і передбачення явищ природи” [222, с. 146], що свідчить про спільне походження та коєволюцію людини й космосу.

Свого часу цю позицію підтримував і О.Л. Чижевський, який, як відомо, вивчаючи впливи активності Сонця на земні процеси, активно послуговувався астрологічними прийомами і знаннями. Тому в низці своїх праць він переконував, що життя є потоком космічної енергії, проявом космічних сил. Очевидно, тут звучить заклик залучати максимально широкий пласт людської культури і досвіду під час обговорення наукових проблем, адже тільки так вдається досягти найскладніші закономірності, досягти порозуміння і „комунікативної зрілості” (Ю. Габермас).

Загалом думки, висловлені вищезгаданими мислителями, перегукуються із сучасними уявленнями про сутність наукового дискурсу як наступного етапу розвитку наукової думки. Підтвердження цієї тези знаходимо в монографічних дослідженнях, у яких здійснюються спроби поєднати ключові ідеї філософії космізму з методологією постнекласичної науки та її соціокультурним оточенням. Так, В.С. Стьопін і Л.Ф. Кузнецова зазначають, що свого часу філософія космізму не отримала гідного поширення. Але сьогодні відбувається повернення до вивчення й аналізу творів космістів. Причина цього криється в збігові базових принципів філософії космізму і багатьох фундаментальних ідей наукової картини світу та її світоглядних висновків. Космізм повертає нас до цілісного бачення світу як єдності людини й космосу [199, с. 226-250]. Зі свого боку Л.Г. Дротянко відзначає, що мислителі цього напрямку вже на початку ХХ ст. залучали термінологію сучасної науки, що сприяло відкриттю раніше невідомих закономірностей [71, с. 185] та формуванню нової міждисциплінарної науки – синергетики, яка постає як система методологічних принципів наукового дискурсу. Отже, новітні дослідження, присвячені вивченню основних засад і закономірностей становлення наукового дискурсу показують їх безпосередній взаємозв’язок з основними положеннями концепцій вчених-космістів. Різниця полягає лише в рівні теоретичної розробленості піднятих ними проблем.

Сьогодні, коли темпи розвитку ноосфери визначаються ростом наукового, науково-технічного та технологічного знання, відбувається чергова реконструкція науки, перетворення її на науковий дискурс, що супроводжується бурхливим розвитком комунікаційних мереж. Цей процес називають науково-технологічною або інформаційною революцією. Але якщо в традиційних суспільствах зміна принципів розбудови людського життя була ледь помітною, то в наш час, коли моральне старіння техніки вимірюється терміном у 5-7 років, перебудова суспільних відносин відбувається кілька разів на очах одного покоління. Окрім цього різним країнам притаманний власний рівень інтеграції інформаційно-комунікаційних технологій у сферу суспільного життя, внаслідок чого світ стає гетерогенним як за якістю життя, так і за світосприйняттям.

Отже, інформаційно-технологічна революція, яка розпочалася в останній третині ХХ ст. й продовжується сьогодні, носить тотальний характер для всіх сфер суспільного буття. Вона трансформує існуючий тип культури, яку все ж варто тлумачити як цілісну самоорганізовану систему з внутрішньою ієрархією цінностей, норм, моральних принципів і пріоритетів.

Спробуємо визначити, як у такій системі цінностей тлумачиться наукове знання та як воно співвідноситься з інформацією, яка, за визначенням багатьох дослідників, виступає ключовою цінністю інформаційного суспільства. Наша зацікавленість даними питаннями зумовлена завданням дисертаційного дослідження щодо виявлення єдності теоретичного, прагматичного та соціокультурного аспектів сучасного наукового знання.

Через бурхливе накопичення і впровадження комп’ютерної техніки на виробництві, в побуті й інших сферах частина дослідників ототожнили такі поняття як „інформація” та „знання”. До деякої міри це виправдано, адже суспільство завжди вимагало від науки швидких, раціональних і надійних шляхів вирішення існуючих проблем. Трансформація знання в інформацію відкрила перед наукою нові можливості її інтеграції з промисловим виробництвом. За цих умов вона зосередилася не лише на пошуку нового знання, а й запропонувала автоматизовані експертні системи, які значно полегшували його адаптацію до

реальних суспільно-економічних потреб. Але, перетворившись на різні види інформації, наукове знання стало відірваним від способів і методів його отримання, від творчості вченого, процесів освіти й виховання.

По мірі входження суспільства в інформаційну еру ця тенденція поглиблюється. *Перетворення знання на інформацію формалізує наукову діяльність, вихолощує з неї індивідуальність ученого, його філософську ерудицію, знижує рівень етичної та професійної відповідальності, віддаляє дослідників від побудови цілісної наукової картини світу.* Це підтверджують і матеріали симпозіуму „*Фундаментальні дослідження в сучасному інноваційному процесі*”, який проходив під егідою ЮНЕСКО в Києві. Його учасники зазначили: „Ми спостерігаємо явну тенденцію до трансформації функцій фундаментальної науки – від виконання ролі лише підготовчої ланки для подальшого розвитку технологій до створення наукової бази і забезпечення новим знанням та методами всіх ланок інноваційного циклу. Саме ця нова функція... є одним із головних факторів, які сприяють побудові суспільства, заснованого на знаннях” [216, с. 514]. У такий спосіб робиться спроба підняти рівень, престиж і значення фундаментальної науки в суспільстві, яке потребує лише технологій. Сьогодні від науки вимагають одного – гарантування прибутковості. Все, що не може бути виражено грошовим еквівалентом сприймається як непотріб і порожня трата часу.

В цьому контексті стає зрозумілим, чому Ж.-Ф. Ліотар у праці „*Стан постмодерну*” пише, що меркантилізація знання трансформувала питання про істину в питання про ефективність, доцільність, прибутковість [128, с. 124]. Розуміння науки як засобу досягнення практичної мети, елімінує з неї філософсько-пізнавальну, аксіологічну та етичну проблематику. Виробляючи власні закономірності функціонування в суспільстві, вона постає у вигляді техно-проекту, що неминує призводить до тотальної несприйнятливості чи (в кращому випадку) до флегматично-толерантних відносин між представниками „наук про природу” і „наук про дух”.

Зі свого боку Л.Г. Дротянко доводить, що основним критерієм їх диференціації є „не стільки віддаленість від практики, скільки прагматична і соціокультурна

інтенція” [71, с. 91]. Тобто, незважаючи на те, що наука завжди спрямована на вирішення практичних завдань, це не повинно бути її самоціллю. Завжди мають існувати настанови, що не передбачають безпосереднього застосування теоретичних результатів. Тільки так вдалося зберегти неевклідові геометрії, теорію комплексних чисел, варіаційного числення, не говорячи вже про низку філософських та культурологічних концепцій. Натомість, звуження поняття „практика” до інноваційного розвитку, в основі якого лежить фінансово-економічний проект, спотворює цей критерій, редукує практичну мету до побутової площини. В такому випадку фундаментальність науки втрачається, відчужуючись від масштабних проблем суспільства.

Як було показано в попередньому розділі, на виробництво проекту наука почала орієнтуватися з середини ХХ ст. Поступово замкнені науково-виробничі комплекси стали основою як для фундаментальних, так і для прикладних досліджень. Але якщо спочатку науковий дискурс виконував праксеологічну функцію, то в наш час його ознаки видозмінюються. Це викликано трансформаціями способу організації висловлювань відповідної дискурсивної формації. Іншими словами, наука, прагнучи зберегти предметне поле й методологічну базу, намагається виразити свої результати в невластивій, нетрадиційній формі – у вигляді інформації, яка може бути включена до загального інформаційного простору. Звідси беруть початок дискусії, що активно ведуться на сторінках наукових журналів, конференціях з приводу осмислення статусу науки в сучасній культурі, критеріїв її раціональності та взаємозв'язків з ненауковими й позанауковими когнітивними практиками.

Тому в новітніх філософських енциклопедіях і словниках інформація тлумачиться як загальнонаукове поняття, а не як термін кібернетики. Визначення цього поняття подається в контексті тієї діяльності, яка її породжує та використовує. Так В.І. Кашперський пише, що з 50-60-х років ХХ ст. ведуться активні спроби виявити місце інформації в структурі буття, співвіднести її зі змістом і формою знання, виразити кількісно-математичні сторони інформаційних процесів тощо. Це дало змогу зрозуміти, що „роботи Фішера, Найквіста, Хартлі та

Шеннона, в яких проводилася кількісна експлікації якісного поняття інформації як відомостей, повідомлень, не дають відповідей на питання, про кількість якої якості йдеться” [192, с. 287]. Відповідно, відображення образного, понятійного, інтуїтивного мислення людини дискретними множинами (інформаційний потік) завжди буде обмеженим і неповним, через що слід шукати принципово інші способи їх представлення в електронних пристроях.

Схожу думку висловлюють й укладачі „*Нової філософської енциклопедії*”. Так, Г.Л. Смолян відмічає, що існували й існують суто формальні методи визначення кількості інформації. Але всі „спроби розглядати інформацію як інваріантну відносно видів людської діяльності форму відтворення ідеального об’єкта... і використовувати поняття, принципи й формальний апарат теорії інформації в широкому культурному, мовному чи наукознавчому контекстах... не привели до більш-менш значних успіхів” [152, с. 141-142].

Зважаючи на ці твердження, ми не можемо повністю погодитись з висновками, які отримує В.О. Даніль’ян. Спираючись на праці західних філософів і соціологів 60-80-х років ХХ ст., для яких була характерна підвищена увага до процесів інформатизації та інформаційно-комунікаційних технологій, ним обстоюється позиція, згідно з якою основною економічною й інтелектуальною цінністю сьогодні слід вважати інформацію [62]. На нашу думку, *справжньою інтелектуальною цінністю інформаційного суспільства є наукове знання як продукт наукового дискурсу, а інформація може набувати аксіологічного статусу лише тоді, коли вона актуалізується як потреба.*

Це означає, що інформація, значущість якої встановлюється лише в контексті суспільних процесів, не може замінити собою теоретичне знання, адже саме його людина використовує в процесі практично-перетворюючої діяльності. Але в теоріях інформаційного суспільства, на противагу концепціям культури постмодерну, переважно фігурує роль і кількість інформації й комунікаційних технологій [69, с. 12]. Тому ціннісний потенціал знання має ґрунтуватися на потенціалістичному підході, відповідно до якого „головний акцент у пізнанні аксіологічної проблематики науки ставиться не стільки на залежності...

наукового знання від існуючої системи цінностей або, навпаки, системи цінностей – від культурно-історичних особливостей пізнавальної діяльності, скільки на взаємозалежності зазначених явищ, на взаємоактуалізації споріднено-протилежних потенцій” [142, с. 88]. У той же час М.Б. Туровський прямо вказує на те, що в сучасній науці, яка поставлена на службу виробництву й суспільству, „аксіологічні і моральні оцінки неминуче вторгаються в процес наукового дослідження, і до того ж з претензією на роль критерію” [205, с. 114], який постає поряд з критерієм істинності. Зрозуміло, що жодна комп’ютерна технологія, яка працює за наперед складеним і завжди прогнозованим алгоритмом, не здатна повною мірою реалізувати це завдання, навіть якщо їй буде доступна вся потрібна інформація. Адже, як слідує з висновків нелінійної алгебри, побудувати алгоритм, що виступав би універсальним інструментом розв’язання задач, неможливо.

Враховуючи сказане, аналіз інформації, методів її поширення та накопичення в науковому дискурсі, на нашу думку, продуктивно розглядати в контексті діалектичної суперечності „*кількість-якість*”. Це означає, що система нагромадження наукових даних у вигляді інформації, в єдності з методами її комп’ютерної обробки, повинна бути організована науковим співтовариством так, щоб її розвиток відповідав синергетичним закономірностям. Як відмічає І.С. Добронравова, цей науковий напрям вивчає явища з точки зору процесів „переходу від неупорядкованості до порядку” [67, с. 3], а спектр сфер, де може бути з успіхом застосована його методологія, пролягає від випромінювання лазера до розповсюдження інформації в науковому співтоваристві.

Цьому сприяє й структурованість наукового дискурсу. В попередньому розділі ми обґрунтовували тезу про те, що основою традицій у ньому є наукове співтовариство, тоді як інноваційні ідеї породжують окремі вчені. Але тенденції розвитку інформаційного суспільства змушують корегувати такий висновок, особливо зважаючи на рівень інформаційного шуму та бруду, яким перенасичений науковий простір. Цікавими в даному контексті є роздуми Р.М. Говарда щодо плагіату як наслідку колективності в науці. Він переконаний у тому, що нечітке цитування в умовах глобальних комп’ютерних комунікацій стає

нормою науки, перетворює наукову діяльність на дискурсивну практику. Автором наукового тексту є не конкретний учений, а всі, хто пише чи висловлюється з певної проблематики [5, с. 789-790]. Тому для віртуальних товариств проблема авторського права втрачає свою актуальність, оскільки його члени послуговуються не стільки науковими знаннями, скільки науковою інформацією.

Отже, для наукового дискурсу важливим є не лише перетворення знання на інформацію, за допомогою якої він легітимізується та набуває соціокультурного характеру, а й зворотній процес – трансформація інформації в наукове знання, яке й повинно тлумачитись як основна цінність інформаційного суспільства. В такому контексті вислів про те, що хто володіє інформацією, той володіє світом, вказує на місце, яке займає науковий дискурс в сучасному суспільстві, сприяючи визначенню його етичних, аксіологічних, когнітивних і соціокультурних параметрів. Зрозумілими також стають і застереження Г. Шиллера, позиція якого висвітлювалася вище. Справді, в сучасних умовах інформація виступає не тільки товаром, а й способом підпорядкування, контролю, володарювання та, як наслідок, – домінування однієї культури над іншими.

Один із способів усунення чи хоча б зменшення наслідків цього негативного явища, на наш погляд, полягає у підвищенні стандартів якості освіти, залученні талановитих спеціалістів, а також збільшенні фінансування національної науки, основним завданням якої має стати розвиток фундаментальних досліджень та пошук шляхів впровадження теоретичного знання в сучасний інноваційний процес. І лише високий рівень інформаційної культури, разом з дотриманням автентичних культурних традицій, поглиблення і розширення інформаційних комунікаційних технологій, здатні не тільки зберегти за наукою статус складової соціокультурної системи (дискурсу), а й сприяти якісній перебудові її методології й прагматичної орієнтованості. Як пишуть І. Пригожин та І. Стенгерс, сьогодні „паралельно з кількісним зростанням науки відбуваються глибокі якісні зміни” [176, с. 40]. В такий спосіб науковий дискурс займає домінуюче положення в інформаційному суспільстві, а теоретичне знання стає найбільш надійним джерелом інформації. Більше того, як випливає з підсумкових тез міжнародної

наукової конференції „Роль науки в інформаційному суспільстві”, що відбулася на базі Європейської організації з ядерних досліджень, *наука не просто займає центральне місце в інформаційному суспільстві. Без неї його просто не існувало б* [10]. Через це наукове співтовариство має виробити й запропонувати до публічного обговорення чіткий план подальшої розбудови сучасного суспільства, приймаючи на себе весь тягар відповідальності за допущені помилки і недоліки.

Видозмінюючись під впливом інноваційних технологій, наука зберігає за собою особливий статус з-поміж інших феноменів культури, безпосередньо впливаючи на їх трансформацію. При цьому високий рівень її легітимності разом з науковими нормами, критеріями, ідеалами, методами має гарантувати й моральна самосвідомість вчених, їх готовність служити суспільним інтересам і потребам. Але привілейоване положення науки в умовах інформаційного суспільства вимагає ретельного аналізу та переосмислення її функцій, сфер впливу, етичних й аксіологічних складових. Адже, продуковане нею знання в даних умовах досить швидко перетворюються на інформацію, товар, економічну категорію й функціонує відірвано від традицій наукової діяльності.

Як відмітив Кофі Аннан у бюлетені ЮНЕСКО „*Наука в інформаційному суспільстві*”, „застосування наукових знань продовжує надавати потужні засоби для вирішення багатьох проблем, які постали перед людством” [149, с. 11-12]. Проте вже сьогодні досить відчутною є *цифрова нерівність*, причина якої криється в незбалансованості видатків різних країн на розвиток інформаційно-комунікаційних технологій, а також обмеженість у фінансуванні фундаментальної науки. Така ситуація, на думку экс-Генерального секретаря ООН, не тільки веде до занепаду наукової діяльності в окремих країнах, а й є пагубною для світової науки, оскільки ідея двох наукових світів суперечить її сутності як цивілізаційного й загальнокультурного феномена. Зі свого боку представник Міжамериканського банку розвитку П. Валенті пріоритетною справою вважає просування інфраструктури інформаційного суспільства в країни, що розвиваються, оскільки без їх участі реалізація цифрової революції унеможливиться [149, с. 17-18]. Мусимо погодитися з таким висновком, адже

інформаційне суспільство вимагає практичної, матеріальної глобалізації у вигляді комунікаційних та інформаційних мереж. Це вже не індустріальна стадія глобалізації, коли країни „третього світу” використовуються як сировинні придатки, на їх території розміщуються шкідливі виробництва, а населення змушене було працювати за мізерну плату.

Інформаційна глобалізація, видозмінюючи індустріальну складову виробництва, набуває принципово іншого характеру, оскільки в нових умовах неможливо чітко визначити домінуючу та підпорядковану сторону. Розповсюдженість комп'ютерного піратства, хакерства, проти яких так борються західні країни, є способом перерозподілу або нівелювання існуючих благ. Наприклад, всесвітня корпорація Microsoft, що є власником популярної операційної системи Windows та цілої низки офісних програм, надійно оберігає алгоритми, які закладені в основу цих продуктів. Навіть рішення суду США про оприлюднення частини коду програми Internet Explorer, яка монополізує ринок, не було виконано. Топ-менеджери вирішили, що значно вигіднішим є розпорошення активів компанії та надання системи знижок урядовим структурам.

Утім цілком зрозуміло, що та модель інформаційного суспільства, яку прагнуть відтворити західні держави, передбачає реалізацію якісно інших принципів організації життєдіяльності, головним з яких є відкритий, але цивілізований (авторизований) доступ до новітніх наукових і технічних знань, програмних комплексів і засобів створення алгоритмів. Тому, виражає впевненість Абдул Вахід Хан, ми мусимо працювати над створенням „суспільства знань”, яке „охоплює соціальні, культурні, економічні, політичні та економіко-правові аспекти перетворень” [149, с. 23]. Враховуючи, що у формуванні такої моделі цивілізаційного розвитку наука і вчені відіграють ключову роль, слід забезпечити останнім справедливий доступ до всіх існуючих наукових знань. Реалізація цього завдання значно спрощується в умовах розвиненого інформаційного суспільства, бо дослідники мають змогу співробітничати й утворювати наукові співтовариства у віртуальних просторах. Така схема здатна виконувати й інші функції, а саме – сприяти покращенню якості освіти, медицини, сільського господарства,

технологій управління і т.п. С.Г. Кара-Мурза застерігає, що високий рівень глобалізації сучасної науки та доступність наукової інформації мають і негативні сторони. Часто потрібні дані, обладнання чи технології дешевше й простіше закупити за кордоном, аніж фінансувати вітчизняних учених. Проте пам'ятаймо, що „ззовні можна отримати необхідні плоди науки... але не всі” [92, с. 39]. Окрім цього, така ситуація неодмінно провокуватиме руйнування національних наукових центрів, лабораторій, інститутів, закладів освіти тощо.

Отже, *надмірна комерціалізація науки відграватиме негативну роль як для того, хто продукує відповідну інформацію, так і для її кінцевого споживача*, яким є студент, магістрант, аспірант. У результаті той, хто завтра визначатиме обличчя науки, сьогодні має обмежений доступ до наукової і навчальної літератури. Науковий дискурс, на нашу думку, активно сприяє руйнуванню таких тенденцій, які характерні для сучасного етапу становлення інформаційного суспільства. Так, у більшості західних країн практикується обмеження доступу до важливої інформації. Зокрема, жваво ведуться дискусії з приводу посилення відповідальності за порушення авторських прав та інших інформаційних злочинів. Такі процеси, на нашу думку, не сприяють розвитку інформаційного суспільства, скорочують ступінь його демократичності і свободи. Але якщо в економічному вимірі це виправдовується бізнес-інтересами корпорацій, то для наукового дискурсу така політика є згубною. В цих умовах потрібен такий механізм оприлюднення наукових результатів, який, з одного боку, зберігав би пріоритетність відкриття, а з іншого – сприяв би його швидкому засвоєнню.

Досить важливими в даному контексті є результати, отримані Л.В. Рижко, яка досліджує феномен наукового простору та здійснює його філософський і наукознавчий аналіз. Особливо гостро проблема створення наукофери постає в постнекласичній науці, оскільки „кінець ХХ сторіччя найбільш цінує зовсім нетрадиційний різновид ресурсу – інформацію, знання. Причому зростання інформаційної ємності, наукоємності технічного, технологічного виробу, як правило, супроводжується зниженням традиційних енергетичних витрат... Таким чином, людина, точніше її розумові здібності, стає головним знаряддям

виробництва” [183, с. 84-85]. Здавалось би, в таких умовах наука має гуманізуватися, узгоджуватися з цілями і потребами суспільства. Але, як відмічає дослідниця, ці плани починаються й завершуються на сторінках філософських видань. Реально ж домінує прагматизм, ефективність, функціоналізм. Причому таке становище історично обумовлене, бо ще в епоху Нового часу „істина й користь урівнялися, і стали атрибутом західної цивілізації” [183, с. 80].

Оцінюючи окреслені проблеми, функціонери від ЮНЕСКО пропонують наступні підходи до тлумачення ролі й місця науки в інформаційному суспільстві: 1) наука – це інвестиція в суспільний інтерес; 2) наукові досягнення базуються на повному і відкритому доступі до даних; 3) наука – це переважно спільне, а не конкуруюче підприємство; 4) інтереси власників баз даних мають бути узгоджені з потребами суспільства у вільному обміні ідеями; 5) законодавці повинні враховувати можливий вплив законів про інтелектуальну власність на дослідження і освіту [149, с. 59-61]. Отже, головною передумовою становлення інформаційного суспільства та розвитку підпорядкованих йому сфер суспільної свідомості є високий рівень інформаційної культури, яка проявляється не лише в можливості вільного доступу до будь-якої інформації, а й розуміння того, що не будь-які дані можуть бути оприлюднені. Наприклад, схема управління транспортом, принципи роботи таємних служб, графіки охорони стратегічних об’єктів і т.п., безперечно, мають бути авторизовані.

Що ж стосується наукового дискурсу, то теоретичне знання, як його основа, має бути відкритим широкому загалу. Тільки так можливе визначення його соціокультурних, етичних, аксіологічних параметрів. Разом з тим теоретичне знання, втілене в технології, має виступати об’єктом правових відносин. Але коли наука сприймається винятково як сфера з отримання інноваційної інформації, коли наукова діяльність відривається від культури, ігнорує базові категорії людського буття, коли вчений відмежовується від філософського світобачення, технологічна цивілізація стає приреченою на загибель. Вона втрачає внутрішні джерела до саморозвитку, через що неминуче перетворюється на технократію, де існування машин, механізмів, електронних пристроїв, роботів визначене не

потребами людства, а є самоціллю, з якої елімінована антропологічна та соціокультурна проблематика.

Як пише Х. Ортега-і-Гассет, „в основі техніки – знання, а знання існує до тих пір, поки воно захоплює саме по собі, в чистому вигляді, й нездатне захопити, якщо люди не захоплені сутністю культури” [165, с. 89]. Техніцизм, який є одним із атрибутів сучасності, змушує забути те, що *душа техніки – це чиста наука*. Цивілізація не здатна підтримувати сама себе, вона штучна і вимагає мистецтва та майстерності. Тому в країнах Європи громадські організації й наукові структури пропонують урядам збільшувати асигнування в сферу фундаментальних досліджень, а також розширювати тривалість державної підтримки [2, р. 49]. На думку Д. Лайона, технічний прорив – це соціальна конструкція, яка має слугувати суспільству, а не бути самоціллю й самоцінністю наукового прогресу [125]. Якщо ж ідея інформаційного суспільства залежить від технологічного детермінізму, її необхідно піддавати критиці. Схожу позицію обстоює й Н. Луман, який вважає, що техніка завжди підкорена соціальним і культурним умовам. Вона не сприяє гармонійному співіснуванню суспільства та зовнішнього світу, оскільки „примноження знань про природу може приводити лише до примноження незнання щодо впливу... технічних інтервенцій” [131, с. 133].

Втім такі висновки не повинні викликати заперечення визначальної ролі наукового дискурсу в умовах інформаційного суспільства. Як відмічають методологи, „сучасна наука справді глибоко змінилась як в теоретичному вимірі, так, мабуть, ще більше в своєму техносоціальному втіленні” [42, с. 224], що змушує переглядати базові категорії гносеології. Адже, як випливає з концепції „трьох світів” К. Поппера, дія „я знаю” завжди співвідноситься з інформованістю та комунікативною діяльністю [174, с. 108], а тому вона не може належати до галузі чистої науки, оскільки звужує її сутність до праксеологічної сфери.

Тому, як зауважує І.Ю. Алексеєва, в умовах глобалізації інформаційного простору соціокультурна та методологічна складові наукового дискурсу не менш важливі. Зокрема, останнім часом гостро постає проблема мови, яка продукує гігантський метатекст, що постійно поповнюється новими оцифрованими

даними [13, с. 28-29]. Здається, ніби Інтернет і є тим „третім світом” безсуб’єктного знання, про який писав англійський мислитель. Утім це не більше, ніж ілюзія, адже свідомість ученого виявляється підпорядкованою логіці мережі, яка не лише задовольняє інформаційні потреби, а й формує їх.

І, незважаючи на те, що в більшості праць, присвячених дослідженню специфіки сучасної науки, основний акцент зроблено на комп’ютеризації, інноваційних способах передачі знання, його збереження, обробки й аналізу, мусимо констатувати, що надмірне захоплення інформаційними технологіями є руйнівним для епістемології та гносеології. Воно розриває взаємозв’язок науки і філософії, розглядаючи їх як автономні, незалежні частини постмодерної культури. Така позиція особливо небезпечна, оскільки в умовах інформаційного суспільства спровокує позитивістську реакцію, про небезпечність якої неодноразово писали методологи науки. Так, В.В. Ільїн пише: „Прагматизація, а разом з нею спрощеність, утилітарність соціального та індивідуального буття реанімує позитивістсько-сциєнтистські концепти заперечення філософії” [89, с. 5].

Зі сказаного слідує, що аналіз науки в умовах інформаційного суспільства неможливо проводити окремо в методологічному, соціокультурному, когнітивному, прагматичному чи аксіологічному вимірі. Вони мають виступати як діалектично зв’язані, взаємообумовлені аспекти цілісного уявлення про науковий дискурс, який, у свою чергу, повинен бути узгоджений з основними параметрами культури. Наука, яку „вирвано” з культурної матриці та позбавлено філософської рефлексії щодо її історії, моральності, корисності, виступає перед суспільством у вигляді ворожої сили, що слугує інтересам лише обмеженої групи людей.

Наслідки ігнорування цього моменту досить яскраво описали М. Хоркхаймер та Т.В. Адорно. Вони визнають, що перевага людини полягає саме в знанні, але, перетворюючись на силу, воно „не знає жодних перепон, ні в поневоленні винаходу, ні в послужливості володарям світу” [225, с. 17]. В цьому контексті погодимося з висновком Т.Х. Керімова, який пише: „Прагматичний зв’язок науки й виробництва... виявляється неефективним, оскільки... посилює тенденції дегуманізації як індустрії, так і науки” [192, с. 429-430].

Тому сучасний науковий дискурс відходить від тлумачення знання винятково як тексту чи інформації; воно має сприйматись як соціокультурний феномен з чітко означеною прагматичною інтенцією. Відповідно, новітні підходи, які дають можливість подати знання як інформацію, представити його у вигляді комп’ютерних моделей, експертних баз даних, програмних комплексів тощо не тільки не розкривають, а й іноді приховують справжню природу цього явища. Знання – це позатекстова субстанція, через що його вплив на формування особистості, розвиток раціонального мислення, суспільства й культури повинне мінімально залежати від наявних способів трансляції.

Отримані вище результати, дозволяють дискутувати з позицією авторів Закону України „Про Основні засади розвитку інформаційного суспільства в Україні на 2007-2015 роки” [80]. Вони неодноразово заявляють, що основою інформаційного суспільства мають стати інформаційно-комунікаційні технології, через що першочерговим завданням є забезпечити, реалізувати, розробити, надати можливість кожній людині долучитися до інформаційних мереж. Також планується виконати оцифрування бібліотечних, музейних, національних фондів з метою їх розташування в Інтернеті. Безперечно, наміри укладачів законопроекту є гуманними й спрямованими на вирішення актуальної для нашої країни проблеми комп’ютеризації. Втім не зайвим буде нагадати, що термін „інформаційне суспільство” не тотожний термінам „інформатизація” чи „комп’ютеризація”. Те, що у більшості населення відсутній постійний доступ до інформаційних мереж, є головною, але, на жаль, не єдиною перепоною на цьому шляху. Не меншими проблемами ми вважаємо низький рівень інформаційної культури, відсутність комплексного підходу до проблеми інформатизації, а також руйнування національних освітніх традицій, які замінюються стандартами західних держав, що порівняно з Україною вже давно підготували економічну, політичну, правову, соціальну основи для приходу та розгортання інформаційного суспільства.

На нашу думку, *інформаційне суспільство – це, в першу чергу, ідеологія суспільного розвитку, принципи трансформації якого лише опосередковано залежні від рівня впровадження інформаційно-комунікаційних технологій.* Його

становлення передбачає переосмислення правових, етичних, аксіологічних детермінант та перетворення їх на норми життя. Наприклад, у вже достатньо розвиненій україномовній частині Інтернету майже відсутня науково-методична, педагогічна, навчальна література вітчизняних учених і педагогів. Так, досить непросто віднайти в мережі якісний український підручник з філософії, який би виражав національну позицію та культивував повагу до національних філософських традицій. Схожа ситуація спостерігається в багатьох дисциплінах.

Недостатня присутність у світовому інформаційному просторі унеможливорює повноцінний розвиток інформаційного суспільства в Україні. Зрозуміло, що причиною цього є не стільки брак відповідної техніки, скільки відсутність державної політики щодо формування і поширення основних принципів інформаційної культури. Це дуже відрізняє нас від більшості західних країн та Росії, де кожен дослідник, видавши монографію чи статтю, вважає своїм обов'язком опублікувати її електронний варіант. Внаслідок цього робота стає доступною, а її автор – відомим і цитованим. Через це вчені, аспіранти, студенти, які ефективно використовують засоби комунікаційних технологій, долучаються до тих інформаційних полів і культур, які максимально відкриті та доступні.

Сказане вище дозволяє зробити висновок про те, що основою розвитку інформаційного суспільства є три складові. По-перше, *інноваційні технології*, втілені в інформаційно-комунікаційних системах; по-друге, *науковий дискурс* як складова соціокультурної системи та безпосередня продуктивна сила; по-третє, *освіта*, яка сприяє поширенню економіки знань, а також формуванню інформаційної культури суспільства. З цього слідує, що аналіз феномена знання, який в теоріях інформаційного суспільства здійснюється переважно в прагматичному вимірі, є обмеженим і не виражає його справжньої сутності, створюючи ілюзію заміщення наукового знання інформацією, яка, в свою чергу, стає приватною власністю та перетворюється на об'єкт економічних відносин.

Натомість, фундаментальним ядром сучасного цивілізаційного устрою, базою інформаційної глобалізації є науковий дискурс і освіта, які є самоорганізованими системами, що використовують ресурси інформаційно-комунікаційних технологій

для вільного розповсюдження знань, інформації, даних, утвердження нового типу мислення, а також розширення меж інформаційного суспільства.

Через це ми вказуємо на обмеженості винятково епістемологічного підходу до аналізу наукового дискурсу, оскільки він звужує його функції до виробництва знань. І якщо такий спосіб дослідження дозволив у 60-70-ті роки ХХ ст. прослідкувати та означити прихід інформаційного суспільства, то сьогодні він елімінує з науки аксіологічну, етичну, соціокультурну, гносеологічну проблематику, розриває її зв'язок з культурою.

3.2. Сутність інноваційної складової наукового дискурсу в умовах інформаційного суспільства

З вище викладених положень випливає необхідність конкретизації специфіки наукового дискурсу в умовах інформаційного суспільства, а також виявлення тенденцій його подальшого розвитку. Як було показано, структура наукового знання суттєво залежить від соціальних матриць, „вона не просто включена в соціокультурну систему, її форми і способи організації виявляються ідентичними формам та способам організації соціальної системи” [158, с. 64]. Виходячи з цього, прослідкуємо ті перетворення, які є інноваційними стосовно попередніх етапів розвитку науки.

Серед інноваційних складових сучасного наукового дискурсу виділимо наступні: 1) інформатизація і комп'ютеризація науки; 2) зміна типу наукової раціональності, що пов'язано з трансформаціями методології науки й наукової діяльності; 3) втрата мовою математики статусу універсальної наукової мови; 4) суб'єктом пізнання в науці інформаційної доби є людино-машинна система; 5) в умовах інформаційного суспільства посилюється роль науки як безпосередньої продуктивної сили, а вироблені нею інноваційні технології й техніка трансформують суспільну свідомість; 6) сучасний науковий дискурс в умовах інформаційної глобалізації є елементом дискурсу влади.

Деякі з цих інновацій були обгрунтовані вище. Зміст інших спробуємо пояснити на основі отриманих у попередніх розділах висновків. Перш за все звернемося до проблеми наукової раціональності, адже саме її критерії виступають основою перебудови наукової методології. Існує багато публікацій, у яких досліджувалося це питання. Відомими є роботи В.С. Біблера, П.П. Гайдено, Б.М. Кедрова, О.І. Кедровського, А.Є. Конверського, П.В. Копніна, С.Б. Кримського, В.О. Лекторського, О.А. Мамчур, І.П. Меркулова, Р.М. Нугаєва, В.М. Поруса, Р.Я. Розова, Г.І. Рузавіна, В.С. Стьопіна, В.Л. Чуйка, В.С. Швирьова, Г.П. Щедровицького та інших. Утім навести дефініцію, яка б повністю розкривала сутність цього феномена, не так просто, адже раціональність – це поняття, для якого „немає ні загальноприйнятого визначення, ні згоди в тому, що потрібно вважати проблемою, пов'язаною з цим поняттям” [180, с. 76].

Як визнає В.М. Порус, уявлення про наукову раціональність завжди обумовлені концептуальним апаратом тієї чи іншої гносеологічної теорії [153, с. 35]. Аналіз існуючих підходів до осмислення цього питання дозволяє дати таке визначення: *наукова раціональність* – це спосіб побудови та обгрунтування наукової теорії, який спирається на відповідний науковий ідеал, методологічні принципи, норми, правила наукового дослідження. Вважаємо, що таке тлумачення є найбільш адекватним стосовно специфіки даної дисертаційної роботи. Разом з тим важливо усвідомлювати, що критерії наукової раціональності носять історичний характер, через що їх трансформацію деякі філософи і методологи науки розглядають в контексті розвитку наукового пізнання.

Уже традиційним та вельми популярним у цьому відношенні став підхід, запропонований В.С. Стьопіним, який у низці праць доводить, що раціональність є сукупністю як загальних інваріантних, так й особливих рис у змісті пізнавальних ідеалів і норм. Цей підхід дозволив вченому виокремити класичний, некласичний та постнекласичний типи наукової раціональності [197].

Проте, зважаючи на реалії розвитку сучасної науки, нам більше імпонує позиція В.С. Швирьова, який, вводячи поняття „відкритої” та „закритої” раціональності, застерігає: „В жодному випадку не можна постулювати деякий

остаточний критерій раціональності, зокрема раціональності наукової” [229, с. 55]. Вчений пояснює це діалектикою пізнавального процесу, адже факт або гіпотеза, які сьогодні не вписуються в існуючу наукову картину світу, завтра можуть бути осмислені на якісно інших принципах.

Такий підхід, на нашу думку, дає можливість вийти за вузькі межі методології природничих і точних наук, поширити поняття наукової раціональності на сферу гуманітарних та соціальних дисциплін. Це легітимізує мовні ігри та комунікативну дію як складові наукового дискурсу, перетворює їх на елементи постнекласичної методології. Досліджуючи вище це питання, ми зазначили, що запропонована Ю. Габермасом концепція комунікативної раціональності потребувала введення такого поняття як дискурс. Враховуючи, що дискурс – це спосіб організації висловлювань, характерний для деякого виду діяльності, раціональність може бути визначена як процедура із забезпечення ефективності залучених для розв'язання того чи іншого завдання ресурсів. Очевидно, тут до методологічної додається ще й соціокультурна складова раціональності, яку доречно поширити на усе поле наукового дискурсу.

Справді, за умов, коли комп'ютеризація та інформатизація впливають на зміну типу культури, перебудовують усталені форми життєдіяльності, наука як безпосередня продуктивна сила інформаційного суспільства, може якісно розвиватися тільки в тісній взаємодії з філософією, мистецтвом, релігією, мораллю, правом тощо. Через це П. Козловські, визнаючи тотальний вплив технократичного мислення на уклад життя й самосвідомість сучасного суспільства, наполягає на тому, що „основою розуміння культури... є думка про те, що ми маємо враховувати культурно та з найбільшою делікатністю принагідний вплив нашого знання і діяльності, а також взаємний зв'язок між нашими намірами й об'єктами цих намірів” [107, с. 220]. У контексті сказаного погодимося з точкою зору В.А. Рижка, який зауважує: “Філософська думка дедалі більше схиляється до того, щоб розглядати розвиток наукового знання загалом... як комплексну проблему, котра враховує взаємодію соціальних, культурних, гносеологічних та світоглядних чинників” [182, с. 92].

Разом з тим поглиблення інформатизації науки та комп'ютеризація суспільних відносин змушують переглянути існуючі підходи до проблеми наукової раціональності, оскільки імовірнісні й наближені методи числення, варіаційного аналізу, інформаційного моделювання по-новому піднімають проблему застосовності її критеріїв. Наприклад, складений алгоритм, програма сьогодні нарівні з ученим виступають інтелектуальною частиною дослідницької установки, виконуючи обробку даних, розподіл потоків енергії, контроль ключових змінних та інше. За таких умов *раціональність асоціюється як з істинністю, так і з доцільністю та швидкістю отримання результату.*

На думку дослідників, ці та інші фактори дозволяють говорити про „комп'ютерну” теорію пізнання, а в загальному випадку – про постнекласичну гносеологію [72, с. 185]. Цей висновок підтверджує й А. Ендрю. Він вважає, що ускладнення програмних і апаратних засобів техніки, які застосовуються в пізнавальному процесі, може викликати незвичну поведінку ЕОМ [234, с. 23]. Тому вже зараз не буде зайвим сприймати машину як пристрій, принципово здатний до продукування інновацій. Але їх сутність, очевидно, має відрізнятися від усталених уявлень. Так, у попередньому розділі при аналізі співвідношення традицій та інновацій ми прагнули відобразити складний процес набуття наукою властивостей дискурсу. Натомість, в інформаційному суспільстві інноваційність носить принципово інший характер, оскільки впливає не тільки на структуру знання та його зростання, а й стає частиною методології наукової діяльності.

Комп'ютер виступає не тільки засобом для обчислень чи обробки даних, а й арбітром у наукових суперечках, у яких аналітичні перетворення стають неефективними та породжують значну кількість помилок. Більше того, процеси, які вивчає сучасна наука, настільки складні, що залучення засобів класичного аналізу виявляється обмеженим. У такий спосіб *мовою науки поступово стає мова дискретної математики, теорії ймовірностей, теорії алгоритмів, когнітивної та комп'ютерної лінгвістики*, оскільки вони дозволяють працювати з перервними, недиференційованими, імовірнісними функціями, описувати складні нерівноважні процеси і системи.

Безперечно, на даному етапі розвитку техніки, можливості її залучення викликають палкі дискусії як у суспільстві, так і серед науковців. Існує значна кількість задач, з якими людський мозок справляється значно краще. Як відмічає М.М. Моїсєєв, комп'ютер – це лише електронно-обчислювальна машина, яка виконує певні соціальні функції, а тому тільки тоді, коли „існує чітко поставлена ціль і алгоритм прийняття рішень, повністю розкриваються знання, цінність та сенс інформації” [146, с. 105]. Разом з тим не можна не помічати, що комп'ютерні й інформаційні технології безпосередньо впливають на зміну методологічних принципів, трансформують форми і способи ведення наукової діяльності.

Наприклад, більше двох тисяч років математики намагалися розв'язати задачу про квадратуру круга. Її сутність зводилась до розробки послідовності дій (алгоритму), яка б дозволила з допомогою циркуля й лінійки побудувати квадрат із площею, що дорівнює площі заданого круга. І лише в ХХ ст. В.М. Глушков, Н. Вінер, К. Шеннон, використовуючи рекурсивні функції й комп'ютерний аналіз, показали неможливість розв'язання цієї задачі при заданих умовах. А тепер уявімо сучасні дослідження, в яких, як правило, невідомими є навіть точні значення початкових величин, не кажучи вже про ознаки істинності результату. До того ж вчений має бути впевненим, що отримані значення відповідають справжньому стану речей. У цьому випадку *шлях до істини* пролягає не тільки через аналітичні перетворення формул та їх обрахунок, а й безпосередньо *залежить від складеної програми*, її ефективності й формальної правильності.

А оскільки „інформаційні технології ґрунтуються на використанні формалізованих штучних мов” [71, с. 297], то питання їх обґрунтування і розробки критеріїв відбору адекватних моделей є одними із головних завдань сучасної дослідницької роботи. При цьому таке розуміння інформатизації стосується як природничих, так і гуманітарних дисциплін, тобто воно є однією з характеристик наукового дискурсу в умовах інформаційного суспільства. Сказане й дозволяє висунути гіпотезу про *формування особливого типу наукової раціональності – інформаційного*, який має стати відображенням методологічних зрушень, викликаних інформатизацією науки кінця ХХ – початку ХХІ століть.

Тому деякі вчені, що спеціалізуються на дослідженні філософських проблема математики, останнім часом досить чітко вказують на обмеженості та небезпеці тотальної математизації наукового знання, що було характерно для класичної науки та вихолощувало гуманітарну й соціальну складові зі структури наукового дискурсу. Це влучно виразив С.Б. Кримський, який пише: „Наука сповідує віру в математику. А остання має кордони...” [115, с. 157]. Окрім цього в другій половині ХХ ст. математика значно ускладнилась, а її апарат наскільки відірвався від реальних процесів, зокрема суспільних, що ступінь легітимності її прогнозів порівнялася з довірою до інтерпретації та моделювання. Враховуючи це, деякі автори дають негативні оцінки *математизації знання*, вважаючи, що цей процес не є внутрішньонауковим, а таким, що репрезентує „особливе стратегічне ставлення європейця до навколишнього Всесвіту” [129, с. 35]. Прагнення до систематизації є не чим іншим як архаїчним уявленням про науку, оскільки націлює людину на таке перетворення навколишньої дійсності, при якому будь-які її прояви піддаватимуться контролю і передбаченню. Безперечно, постмодерністська позиція, висловлена в цих словах, має право на існування і за певних умов може бути застосована до характеристики класичної науки.

Але загалом дозволимо собі не погодитися з таким розумінням процесу математизації наукового знання, бо саме він сприяв виходу науки з тенет міфів, релігії та інших позанаукових форм освоєння дійсності. Відсутність цієї стадії генезису науки негативно позначилася б на цивілізаційному поступі людства, оскільки „розвиток математики дуже тісно пов'язаний з розвитком і вдосконаленням суспільного виробництва” [32, с. 114]. Окрім цього математизація забезпечила поєднання науки й виробництва, а відтак сприяла утвердженню ключової для аналізу сучасного наукового дискурсу лінії *наука-виробництво-суспільство*. В такому контексті науковий дискурс знімає протиріччя між *наукою* (як сферою здобуття теоретичних знань) *виробництвом* (практичне втілення знань, безвідносно до їх ціннісного потенціалу) та *суспільством* (цілі, цінності, ідеали, моральні й релігійні норми якого відтепер є складовими дискурсу про науку).

Але сьогодні колишній пафос стосовно ролі математики та її мови в науковому пізнанні нерідко замінюють скепсисом, критикою й сумнівами. На наш погляд, це пояснюється наступними причинами: 1) вивченням складних, нерівноважних, динамічних систем, що часто приводить до розробки суперечливих математичних моделей; 2) розвитком методології гуманітарних і соціальних наук, що використовують математику винятково для виявлення кількісних параметрів; 3) зміною статусу науки в сучасному суспільстві, надання їй етичного та ціннісного виміру; 4) підвищенням впливу гуманітарної експертизи на науково-дослідні розробки і технології; 5) загостренням протистояння „наук про дух” і „наук про природу”; 6) поглибленням диференціації наукового знання, внаслідок чого розмивається його цілісність.

Можливо саме тому, здійснивши філософський аналіз математизації класичної і неklasичної науки, А.О. Абрамян, В.Г. Болтянський, Г. Вейль, О.І. Кедровский, М. Клайн, М.В. Попович, В.С. Ратніков, А. Уайтхед, А.Д. Урсул та інші дослідники ще в 70-80-х роках минулого століття неодноразово вказували на обмеженості цього процесу. Їхні аргументи зводяться до того, що все частіше для науки важлива не однозначна кількісна характеристика процесів, а ціле поле різних інтерпретацій, комп'ютерних моделей і т.п. [100] Для повної реалізації цього завдання потрібне зріле комунікативне співтовариство (Ю. Габермас), учасники якого будуть мати спільні засоби вираження думок.

Через це при дослідженні сутності мовних ігор в науці було відмічено, що особливого значення в науковому дискурсі набувають когнітивні можливості природної мови. Зважаючи ж на поставлені в дисертації завдання, визнаємо, що сьогодні ні математична, ні повсякденна мова самостійно не здатні задовольнити потреби наукового й освітнього співтовариства в організації ефективного міжнаціонального глобалізованого комунікативного середовища.

Такий стан можна пояснити різними причинами, проте однією з головних є зміна характеру та джерел інновацій. Більшість дослідників пов'язують це з *інформатизацією науки*, під якою переважно розуміється впровадження комп'ютерної техніки в пізнавальний процес. На наш погляд, така точка зору не

повністю відображає сутність революційних змін, які несе інформатизація. Не меншу роль у цьому прориві відіграє *розробка програмного забезпечення*, яке відкрило простір віртуальної реальності, комп'ютерного моделювання, ігор, математичних редакторів, віртуальних лабораторій, університетів, бібліотек тощо. Саме успіхи в програмуванні, а не інноваційна техніка, змінює спосіб отримання нового знання, впливає на перебудову організації наукових досліджень.

Втім кожна програма функціонує за чітко складеним алгоритмом, кожен із яких, навіть у найскладнішій формі, кінець-кінцем спирається на формально-логічні структури, що були описані ще Арістотелем. Це зв'язано з існуючим рівнем технологій. На даному етапі робота мікропроцесора відповідає двозначній логіці. Проте не можна відкидати припущення, що з часом техніка вийде за вказані обмеження, перевершивши за потенційними можливостями свого творця.

Вже в наш час програмні комплекси якісно змінюють характер інновацій, форми існування та зростання наукового знання. Цьому існує кілька пояснень. *По-перше*, інноваційні технології суттєво *прискорюють „соціальний час”* та *звужують „соціальний простір”*. Сучасний вчений, залучаючи функціональні можливості комп'ютерних фільтрів, баз даних, систем глобального пошуку, експертних програм, все менше часу витрачає на пошук і обробку інформації. Інтернет-конференції, відкриті мультимедійні лекції, круглі столи, бібліотеки з вільним доступом до електронних архівів дають змогу бути присутнім у кількох місцях одночасно. Тому з „одномірної” (Г. Маркузе) людина перетворюється на багатомірну не тільки в інтелектуальному, а й у фізичному відношенні.

По-друге, спостерігається *розширення розумових можливостей* і здібностей дослідника. Як відомо, І. Кеплер витрачав місяці для обрахунку траєкторії руху небесних тіл. Сьогодні математичний редактор виконає аналогічні процедури за лічені секунди. Це означає, що засобів класичного математичного аналізу виявляється недостатньо. Тому аналітичні перетворення, які раніше були єдиним шляхом до істинного результату, замінюються наближеними обчисленнями. І хоча відповідна методологія була розроблена ще в XVIII ст., тільки з появою відповідної техніки фундаментальний метод перетворилася на прикладний.

По-третьє, впроваджуючи персональні комп'ютери, дослідники прагнуть *передати частину інтелектуальних можливостей людини електронному мозку*. Вже в кінці XX ст. електронна машина справлялася з задачами, які ще 50-100 років тому вважалися винятковою прерогативою *homo sapiens*. У наш час комп'ютерні програми керують рухом транспорту, потоками фінансової інформації, діагностують хвороби (чим сприяють зменшенню лікарських помилок і зниженню рівня смертності), ведуть моніторинг змін клімату, обраховують економічні ризики, прогнозують техногенні та природні катастрофи і т.п.

Запровадження новітніх інформаційних технологій, розвиток комп'ютерних експертних систем, мереж, робочих комплексів, уніфікація різних галузей практики під вимоги електронного стандарту набули глобального характеру. Його необхідно сприймати не лише в географічному вимірі, а й з точки зору незворотних змін усіх сфер суспільного буття. Мірою входження суспільства в інформаційну еру стало зрозуміло, що „сучасні уявлення про розвиток знання вже не вкладаються в рамки схем його прогресивного накопичення чи екстенсивного росту... Нове знання є результатом певних змін в організації наукової свідомості” [178, с. 29]. Сьогодні наука у вигляді інноваційно-інформаційних технологій, проектів, експертиз все більше проникає в побутове життя людей. Фіксуючи такі трансформації, В.С.Стьопін приходять до висновку, що „становлення природознавства епохи НТР... супроводжується включенням у систему його філософсько-методологічних основ уявлень про соціальну обумовленість науки і осмислення соціальних наслідків її досягнень” [196, с. 53]. За цих умов, на наш погляд, посилюється роль науки як безпосередньої продуктивної сили, зростає рівень її відповідальності, легітимності, впливу, що змушує репрезентувати її як вид суспільного дискурсу.

Час одинаків у науці скінчився; нині вона постає у вигляді *техно-проекту*, в якому наукове знання переплітається з іншими феноменами культури. Інновація стає товаром, фундаментальне знання відтворюється у прикладному. Загалом, „в умовах інноваційного розвитку науки... стає все важче розрізнити фундаментальні та прикладні дослідження. З розвитком науки і технологій умовність такого

поділу стає все більш очевидною” [74, с. 27]. Це висуває значну кількість проблем, які є предметом дискусій між ученими.

Цілком очевидно, що подальший розвиток науки неможливий у класичній формі; наука вже не спроможна ігнорувати етичні, аксіологічні, соціокультурні виміри пізнавального процесу, залишаючись індивідуальною до викликів, перед якими опинилася інформаційна цивілізація. З цього приводу В.І. Онопрієнко зауважує: „Уявлення про світову науку вже не є метафорою... Розвиток суспільства все більше залежить від соціальних, інформаційних, культурних, політичних технологій та інновацій. Наука постає в центрі сфери політичного регулювання суспільних процесів” [177, с. 142]. Інакше кажучи, вона набуває ознак суспільного дискурсу.

Але якщо людство й надалі бажає спиратися на авторитет науки та вироблене нею теоретичне знання, воно має критично переосмислити наукові норми, цінності, критерії та ідеали, розглянувши їх як елементи культури. В іншому випадку „розчинення раціональності в розкутому дискурсі” [95, с. 13] неминуче призведе до винятково культурологічного підходу до осмислення феномена науки, що нівелюватиме її особливості стосовно інших когнітивних практик.

Найбільш виразно ці тенденції розвитку сучасного наукового дискурсу відображаються у *взаємовідношенні між наукою і освітою*. Спробуємо показати, що гармонізація цих сфер суспільної діяльності сприятиме розбудові інформаційного суспільства. Перш за все відмітимо, що в умовах комп’ютеризації інформаційні потоки даних, які розповсюджуються через комунікаційні мережі, не мають чітко визначеного споживача, через що є доступними для широкого загалу. Виявляється, що інформаційні поля, в яких функціонують наука й освіта, збігаються за змістом та обсягом.

Тому узгодження задач, цілей, спрямованості цих сфер є неминучим наслідком розвитку сучасного суспільства, яке все швидше набуває ознак інформаційного. До основних цінностей інформаційного суспільства, за версіями багатьох дослідників, відносяться теоретичне знання, інформація, технології. Соціальна стратифікація населення, на зміну якої свого часу звернув увагу Д. Белл, буде

зосереджена навколо цих складових, а тому „тільки підготовлена до освоєння інформації, нових знань людина має всі шанси на кар’єрний ріст, на отримання переваг в життєвій конкуренції” [54, с. 92]. Суттєву роль тут має відігравати освоєння новітніх наукових знань.

Аналіз педагогічної та дидактичної літератури показує, що освіта ніколи не була відірваною від науки, завжди узгоджувала свій обсяг і структуру з відповідним їй типом наукової раціональності. Саме навколо нього й склався зміст навчальних курсів та дисциплін. Університети від самого початку їх виникнення сприяли репрезентації науки як дискурсу, складової соціокультурної системи. Але „ситуація істотно змінилася, коли виявилось, що по низці напрямків досліджень потрібні значно більші інвестиції та необхідність залучення великої кількості учасників... з різномірних сфер наукової діяльності” [34, с. 22]. Через це система вищої освіти позбулася монополії на фундаментальну науку, знизивши рівень її легітимності, темпи соціальної й культурної адаптації.

Внаслідок цього наука, наукова діяльність, інноваційні технології перебувають ніби над культурою та поза освітою, які, в свою чергу, не спроможні адекватно осмислити їх, надати їм відповідного аксіологічного, морального, гуманістичного тлумачення. Зокрема, для сучасної філософії постмодернізму, екзистенціалізму характерним є заперечення позитивної ролі науково-технічного прогресу, описання його як деструктивного, небезпечного явища, що знищує справжню сутність людини й суспільства. Така позиція не може вважатися конструктивною, діалогічно спрямованою. В попередньому підрозділі ми посилалися на роботи Н. Лумана, Х. Ортеги-і-Гассета, Д. Лайона та інших, які доходять висновку, що техніка, технології, інформаційні й комунікаційні мережі стали атрибутом, невід’ємною частиною суспільного буття.

Один із способів соціокультурної адаптації сучасних науки, техніки, технологій полягає в цілеспрямованому навчанні, вихованні, долученні молоді до вимог, норм, ідеалів інформаційного суспільства. Вважається, що вирішення цього завдання зв’язане з *інформатизацією освіти*, завдяки якій вдасться реалізувати принципово новий спосіб організації освітнього процесу, прискорити співпрацю

освітян і вчених. Проте часто в науковій літературі під впровадженням інноваційних засобів навчання розуміється перебудова методики. Разом з тим зберігається класична методологія, цінності, задачі освіти, що стають перешкодою для утвердження постнекласичного типу наукової раціональності як основи сучасного навчального процесу.

Досить виразно ці колізії виразив В.І. Онопрієнко, на думку якого система освіти значно відстає від трансформацій, які характерні для сучасної науки. Це може „негативно вплинути і на подальший розвиток науки, адже прорив до постнекласичної культури... може бути здійснений лише і виключно засобами освіти” [163, с. 204]. Стандарти нинішньої освіти на теренах СНД залишаються застиглими на рівні XVIII-XIX ст.ст., а студентам викладається цикл дисциплін, які не відображають сутності та специфіки новітніх наукових досліджень.

У таких реаліях інформатизація перетворюється на комп’ютеризацію, а тому не доводиться говорити про якісну перебудову освіти та механізмів її взаємозв’язку з суспільством, культурою і науковим простором. Звідси *стратегічною метою інформатизації освіти є раціоналізація інтелектуальної діяльності*, підвищення ефективності й якості підготовки фахівців з новим типом мислення, що відповідатиме вимогам постіндустріального суспільства [163, с. 206]. На нашу думку, традиційні уявлення про дидактику і методику навчання необхідно розширити відповідно до реалій часу, оскільки інтеграція освітнього простору в наукове інформаційне поле стає умовою існування освіти.

Як відмічав М. Фуко, „одного разу виникнувши, наука більше не здійснює... всього того, що організувало дискурсивну практику... вона не розпорошує знання, що її оточує” [212, с. 183]. Ці функції в сучасному суспільстві має виконувати освіта, що відповідає домінуючому типу наукової раціональності.

Це підтверджує висловлену вище думку, що основою, ядром інформаційного суспільства є три складові: *інформаційно-комунікаційні технології, освіта і науковий дискурс*, в структурі якого теоретичний, прагматичний та соціокультурний аспекти взаємообумовлені й діалектично зв’язані. Відповідно, шлях від наукового знання до інформації, технологій, інноваційного продукту

пролягає через освіту. А отже, *гармонізація науки й освіти*, яка, на переконання автора дисертації, все ж буде досягнута, *виступає однією з ключових ознак наукового дискурсу інформаційної доби*.

Для обґрунтування справедливості зазначеної гіпотези спробуємо: 1) дослідити рівень залучення в навчальний процес інноваційних технологій і ступінь взаємозв’язку науки й освіти в західних та пострадянських країнах; 2) обґрунтувати, що подальший розвиток наукового дискурсу неможливий поза його інтеграцією з освітою і навпаки; 3) виявити причини, які поглиблюють розрив між наукою та освітою, а також встановити шляхи їх усунення.

Для вирішення поставлених завдань розглянемо сутність і мету нової моделі освіти, яку пропонують ідеологи інформаційного суспільства, та зіставимо її з класичними вимогами. Як відомо, структура сучасного університету була запропонована Ф. Шлейєрмахером і В. фон Гумбольдтом. Їх ідея полягала в тому, що вуз мав виконувати не лише освітні функції, а й бути складовою наукової інфраструктури. В університетських стінах молоді люди повинні долучатися до наукової діяльності, зрозуміти її особливості, завдання, методи. Така схема виправдала себе, оскільки сприяла якісному покращенню вищої освіти, а також „народженню нових поколінь вчених, які зробили суттєвий внесок до світової скарбниці науки” [71, с. 374]. Але сьогодні, на думку дослідників, спостерігається розрив між наукою й освітою, що пояснюється кількома причинами. *По-перше*, відсутній або недостатній рівень матеріально-технічної бази, який би дозволяв викладачам вузів проводити самостійні наукові дослідження. *По-друге*, вчені академічних інститутів майже не задіяні в навчальному процесі, через що не мають змоги обговорювати зі студентською аудиторією актуальні питання сучасної науки. Це принципово відрізняє країни пострадянського простору від політики університетів Західної Європи, США, Японії, Китаю.

Разом з тим існуючі освітні норми і стандарти, неефективність механізмів впровадження Болонської угоди, неадекватне тлумачення людиновимірності освіти теж створюють перешкоди. Так, якщо в провідних університетах світу домінує гасло „*Студент вчиться*”, то у нас воно перетворилося на інше –

„Студента вчать”. Власне, такий мотив супроводжував діяльність педагогів в усі часи: від софістів до просвітників. Як вважає В.В. Кізіма, цю схему слід вважати класичною, адже вона в першу чергу зорієнтована на „накопичення і складування певного обсягу інформації, яку повинна була засвоїти людина, щоб вважатися освіченою” [105, с.206]. Тут система знань панує над викладачем і учнем, внаслідок чого молодь не вважає освіту елементом успішної кар’єри, адже студенти не впевнені, що їх освіченість в подальшому їм щось дасть [156].

Здавалось би, комп’ютеризація та інформатизація повинні усунути ці недоліки освіти. Мультимедійні лабораторії, інтернет-конференції, віртуальні лекції, електронні бібліотеки і бази даних надають усім охочим широкі можливості для задоволення власних інтересів, здобуття освіти, необхідного фаху й спеціалізації. Як відмітив Е. Тоффлер, „освіта із застосуванням комп’ютера, програмних інструкцій і тому подібній техніці... кардинально збільшують можливість різнобарв’я. Технічні засоби дозволяють кожному студенту просуватися вперед у власному індивідуальному темпі” [204, с. 299]. Це дасть змогу вирішити проблему завантаженості навчальних закладів, з якою сьогодні зіштовхнулися більшість вузів, що не тільки дозволить підняти якість освіти, а й забезпечить природну конкуренцію між освітніми закладами, визначить їх пріоритети, ступінь співробітництва з академічними установами, а також напрямки професіоналізації.

Насправді, брак програмного забезпечення, нерозвиненість інформаційної культури й комунікаційних мереж, слабка ефективність роботи з інформацією, поданою в електронному вигляді, змушує зберігати старі способи організації діяльності в освітній сфері, надавши їм зовні інноваційної форми. Як зауважує М. Маклюен, „наше „століття тривоги” є значною мірою результатом спроби виконувати сьогоднішні обов’язки за допомогою вчорашніх знарядь – вчорашніх концепцій” [135, с. 342]. Виникає парадоксальна ситуація, коли наявність комп’ютерної техніки не покращує, а погіршує якість надання та отримання освітніх послуг, руйнує діалог викладача і студента. Здається, що студенти, які, як правило, є більш вільними у використанні комп’ютерної техніки та Інтернет-ресурсів, здатні вивчити значно більше, ніж раніше. Нерідко навчальні програми

зорієнтовані на опанування значних обсягів інформації за досить короткий проміжок часу. Але, як підмічає С.Б. Кримський, хоча на людину й обрушується інформаційне навантаження в мільйон біт щохвилини, якісній обробці піддається тільки 50 тисяч біт [115, с.26-27]. Тому сприйняття дійсності відбувається селективно й не обов’язково усвідомлено та цілеспрямовано.

Порушення в розподілі навчального навантаження та його невідповідність аудиторним годинам підтверджують і дані статистики. Виявляється, що в пострадянських країнах відношення кількості студентів до кількості викладачів є одним із найнижчих у світі. Цікаво, що з 1980 р. воно зменшилося з 13 до 11 студентів на одного викладача, тоді як у Північній Америці, Європі та Арабських країнах даний показник за вказаний період збільшувався від 12-18 до 13-19. Звідси, на думку І.І. Борисова та С.А. Запрягаєва, слідує, що в наших вузах наявне перенавантаження навчального процесу великою кількістю спецкурсів [34, с. 19], які незначним чином впливають на якість освіти. Така дисгармонія між інноваційними освітніми технологіями та існуючими в цій сфері традиціями, нерозуміння принципів діалектичного взаємозв’язку нової форми й існуючого змісту стає однією з головних причин, які гальмують приведення стандартів сучасної освіти до норм інформаційного суспільства.

Окрім окреслених внутрішніх проблем освітнього процесу існують більш значні зрушення в економіці, політиці, культурі, що суттєво утруднюють співпрацю науки й освіти. Як зазначалося в попередньому підрозділі, інформаційне суспільство – це не тільки сукупність комп’ютерної чи будь-якої іншої електронної техніки, але й своєрідна перебудова суспільного буття. Визнаємо, що зростає не кількість знань, яку людина може досягнути за 5-6 років навчання, а обсяг інформації, до якого вона має долучитися, обробити й застосувати. Успіхи в освоєнні сучасної обчислювальної техніки змушують переглянути сутність свідомості, яка вже не просто копіює, відображає оточуючий світ, а й будує динамічні моделі природного і соціального оточення, висуває імовірні прогнози розвитку подій [76, с. 104]. Основне завдання філософії в цьому аспекті якраз і полягає у виявленні та дослідженні тих незворотних

процесів, які відбуваються в свідомості людей, культурі, мистецтві, науці, освіті моралі під впливом інформаційно-комунікаційних технологій.

„Опредметнення” і „розпредметнення” технічних засобів отримання, фільтрації, передачі інформації стають неодмінним атрибутом сучасного вченого, аспіранта, студента, а також критерієм їх професійної придатності, умовою успішної наукової та соціальної діяльності. З цього приводу І.М. Тимофеев пише, що якщо в минулому бути освіченим означало вміти читати й писати, то сьогодні основне мірило освіченості – ступінь володіння комп’ютером [201, с. 178]. Навіть добре укладений підручник у формі класичного тексту звернений у минуле. Застарілою стає форма подачі матеріалу, вона неадекватна новим можливостям, які повинні націлювати на освоєння нових форм роботи з даними.

Втім спроби інтегрувати інформаційно-комунікаційні технології в методологію і методику навчання зустрічають активний супротив з боку деяких соціальних груп. Світ культури, який з дитинства оточує людину, впродовж останніх років якісно змінився. Нерозуміння та ігнорування тенденцій розвитку суспільства, в якому ми вже живемо і будуть жити наступні покоління, не звільняє нас від відповідальності за допущені сьогодні помилки. На думку С. Табоада Арес, у сфері освіти це загрожує кризами навчальних програм, ролі вчителя і учня, цінностей та систем соціалізації, управління освітнім процесом [226, с. 148]. Аналіз кожної з названих криз приводить до висновку, що їх вирішення кінцем трансформує весь навчально-виховний комплекс, наблизивши його до вимог швидкоплинного, полікультурного глобалізованого світу. Втім, як показує практика, найтяжче реформувати ту сферу, в якій зіштовхуються цілі, цінності груп людей, економічні, політичні, правові інтереси. Тому *найактуальнішим і найскладнішим завданням, на наш погляд, є перебудова відношення між суб’єктами навчального процесу, а саме – викладачем і учнем.*

Спробуємо проаналізувати ці проблеми. Якщо коротко описати усереднену постать викладача та студента сучасного університету, то можна виділити так їх основні риси. Викладач – це людина, яка надає перевагу живому спілкуванню, а не тестам, книзі, а не електронним виданням; наявність у студента міцних,

систематизованих знань сприймається ним як основна складова успіху в житті. Студент – молода людина, яка не усвідомлює життя без Інтернету, комп’ютера, мобільного телефону і т.п.; освіта сприймається як перепустка в доросле життя, шлях до самостійності, економічної незалежності; знання – це лише інструмент, а тому воно повинно бути стисло і динамічно подано. Такі протилежні позиції суб’єктів освітнього процесів унеможливають вирішення його ключового завдання – формування цілісної, духовно багатой, творчо розвиненої особистості, що здатна стати гідною зміною сучасним вченим, політикам, митцям тощо.

З іншого боку важливо усвідомлювати, що нині світ змінюється щодня; інноваційні технології перетворили його на динамічну, нестійку систему, стабілізація якої навіть не ставиться за мету. А тому ті, хто сьогодні причетний до викладання і виховання нового покоління, повинні не відсторонюватися від новітніх технологій, а залучати їх як у формі методичних засобів, так і методологічних принципів сучасної вищої освіти. Викладач у даному випадку виконуватиме роль провідника, радника, наставника, дослідника, який виявляє та спрямовує здібності кожного конкретного студента. Тому рівень підготовленості науково-педагогічного складу має невинно зростати. Участь у наукових конференціях, відвідування лекцій відомих учених, знайомство з новою науковою літературою, інноваційними розробками та інше мають стати головними завданнями викладацького складу. Студенти ж повинні сприймати інноваційні технології як спосіб забезпечення рівних можливостей щодо здобуття якісної освіти, який надає їм автономності, свободи, дозволяє сформувати індивідуальний графік, темп і обсяг вивчення дисциплін. Тільки так, на нашу думку, вдасться *перейти від трансляції наукових знань до цілеспрямованого оперування ними, до пошуку шляхів трансформації його на інноваційну інформацію, яка може бути використана в економіці, політиці, науці, мистецтві, освіті тощо.*

Але, як і будь-який інший, цей підхід має не тільки переваги, а й недоліки. Основний із них – це високий рівень відповідальності всіх суб’єктів навчального процесу, який має бути усвідомлений і прийнятий як норма життя й діяльності. Інакше освіта в інформаційному суспільстві перетвориться на „натаскування”

необхідною інформацією, через що її головна мета втрачається, а діалог з наукою стає зайвим, оскільки опанування теоретичного знання виходить за межі необхідного мінімуму. Як відмічає А.Д. Масейра, „цілі і завдання нової освіти мають заповнити існуючі на сьогодні обмеження й недоліки, сприяючи повному і всебічному розвитку людини та формуванню її особистості” [226, с. 126].

Виникає питання: а що, традиційна система освіти не справлялася з цими завданнями? Безумовно, функції, які покладалися на виховання і навчання молоді, кожна епоха намагається вирішити якнайкраще, адже від рівня освіченості, культури, моральності молодого покоління залежить майбутнє суспільства. Немає жодних підстав говорити і про незначний обсяг інформації, доступний у ті часи. Відомо, що ще в епоху Відродження випускалася така кількість книг, що тільки на прочитання їх назв людина мала витратити все життя.

Що ж змінилося в другій половині XX ст.? При відповіді на це питання доречно виділити такі концептуальні зрушення. Перш за все відмітимо, що університет, в якому наука і освіта взаємозв'язані, поступово зі складової культури перетворюється на частину економічної підсистеми суспільства. Виступаючи перед керівниками провідних вузів країн СНГ, ректор МДУ В.А. Садовничий відмітив: „Університети краще за інших розуміють надзвичайно важливу роль освіти й науки для теперішнього і майбутнього своїх країн та енергійно діють у цьому напрямку” [187, с. 6]. Через це існує нагальна потреба у впровадженні в навчальний процес принципово нової методологічної та інструментальної бази, яка б відповідала сучасним досягненням науки і техніки.

Разом з тим, ознайомившись зі специфікою існуючих на Заході моделей вищої освіти, директор виробничого об'єднання з проектування і виробництва літаків-винищувачів „МіГ” О.Г. Сапоженков, зауважив, що практика освіти значною мірою визначається національними особливостями [188, с. 57]. Так, у Німеччині головний акцент робиться на наукових дослідженнях. Навчальні програми складають з урахуванням результатів наукової роботи викладачів. У Великобританії основна увага звертається на особистість того, хто навчається, розвиток його індивідуальних якостей. Французька система вищої освіти чітко

відокремлює „вузівську” науку від науки поза університетом. В США вдало синтезували різні європейські стандарти. Але, усвідомлюючи, що „жодна країна не зможе забезпечити цивілізований рівень свого прогресу та існування, власну політичну й економічну незалежність без налагодженої системи вищої освіти і організації наукових досліджень” [34, с. 13], уряди провідних країн Заходу прагнуть органічно поєднати ці сфери та виділяють на їх розвиток значні кошти. Наприклад, у 1995 р. в Північній Америці та Західній Європі на вказані цілі витрачено близько 900 млрд. доларів США, тоді як у 1980 р. ця сума була майже втричі меншою. Ріст витрат на освіту та науку пояснюється на лише інфляційними процесами, а й докорінною модернізацією лабораторій, закупівлею технологій і техніки, створенням глобального інформаційного простору, збільшенням маркетингових ризиків, ростом кількості студентів і науковців тощо.

За таких умов значна частина молоді ще в процесі навчання виявляється залученою до різних науково-промислових проектів, набуваючи відповідної спеціалізації. Недарма Д.В. Іванов, перераховуючи базові риси нового типу соціальної організації, першою особливістю називає зміну статусу університету [85, с. 357]. В інформаційному суспільстві останній стає одним із головних соціальних інститутів, центром виробництва, переробки і поширення знання, тоді як промислові корпорації втрачають у ньому домінуюче положення.

В попередньому розділі ми показали, що характерною особливістю наукового дискурсу середини XX – початку XXI ст. є виробництво проекту, який передбачає залучення фахівців з різних сфер пізнання, а також людей з різними світоглядними орієнтаціями. Безумовно, не існує кращого способу забезпечити ефективність такої складної організації, аніж поєднати виробничі та освітні комплекси в цілісні науково-освітньо-промислові центри.

Таких осередків у світі досить багато. На базі провідних університетів країн західної Європи та США працюють так звані „силіконові долини”, науково-дослідні інститути, конструкторські бюро. Не дивно, що лівова частина наукових відкриттів припадає саме на такі організації. Поряд з цим орієнтація наукового дискурсу на проекти, замкнені, автономні виробництва, які належать

міжнародним корпораціям, в умовах інформаційного суспільства поглиблює розрив між наукою й освітою. На наш погляд, це є наслідком дотримання принципів економічної доцільності, яка вимагає залучення до співпраці лише тих дослідників, внесок яких буде найбільш ефективним. В цьому випадку молоді вчені бувають рідко причетними до народження нового наукового знання.

Разом з тим кожне наступне покоління вчених повинно швидко опановувати існуючі технології, знання, інформацію та забезпечити їх подальший ефективний приріст. А тому „на перший план виступає нова вимога – необхідність інноваційної освіти, інтегрованої з інтенсивною науково-дослідницькою діяльністю, тісним зв'язком наукових досліджень з навчанням” [188, с. 58]. На думку В.Л. Аношкіної і С.В. Резванова саме в цьому полягає інноваційний характер вищої освіти [16]. Зі сказаного слідує, що *гуманітарним пріоритетом майбутнього* має стати пошук шляхів інтеграції науки й освіти, особливо вищої, не зважаючи на те, що економічно вигіднішим є їх розмежування.

Така соціокультурна спрямованість інформаційного суспільства, підкріплена інформаційно-комунікаційними технологіями, викликає зміну форм навчання. Зокрема, в останні роки в Україні активно впроваджуються альтернативні моделі навчання, в основ яких лежать інформаційні комп'ютерні мережі. На Заході дистанційна, віртуальна освіта вже давно стали нормою. Втім таку систему, на наш погляд, можна вважати лише допоміжною до існуючих підходів. Вона дозволяє інтерактивно відвідати необхідні лекції, підвищити кваліфікацію, долучитися до певного проекту тощо. Але як стандарт освіти вона є малоефективною, оскільки недостатньо впливає на розвиток мислення студентів.

Разом з тим важко погодитися з думкою В.М. Розіна про те, що класична система освіти не піддається подальшому реформуванню, а її еволюція досягла граничної межі [156]. Така теза приводить дослідника до висновку, що освічена людина – це людина, яка орієнтується в складних проблемах сучасної культури, здатна осмислити своє місце в світі. А тому слід відходити від системи навчання, яка орієнтується на передачу знанням, яке необхідно переводити в довідкову літературу. Але, очевидно, при цьому нівелюється роль світоглядних, ціннісних,

моральних орієнтирів навчального процесу. Ще Н. Вінер писав: „Ми більше не можемо оцінювати людину по тій роботі, яку вона виконує. Ми маємо оцінювати її як людину” [43, с. 214]. В цих словах схоплена справжня філософська, гуманістична сутність освіти в умовах інформаційного суспільства.

Враховуючи вищесказане, вважаємо, що основою сучасного загальноосвітнього циклу мають стати дисципліни, які перш за все спрямовані на розвиток інтелектуальних здібностей людини, формування культури мислення. Недарма В.А. Садовничий зауважив, що в контексті змін, які супроводжують становлення інформаційного суспільства, саме поглиблення математичної освіти має стати пріоритетним напрямком розвитку науки в університетах [187, с. 7]. Особливо це стосується пострадянських країн, математичні наукові школи яких традиційно вважаються найкращими в світі. Навколо них і повинна концентруватися вітчизняна фундаментальна наука.

Така схема взаємозв'язку науки й освіти не тільки підвищуватиме рівень технічної і комп'ютерної грамотності, а й сприятиме формуванню інформаційної культури суспільства, налаштовуватиме людину на діалог з машиною, навчить розуміти її мову, міркувати відповідними логічними структурами, усвідомлювати рівень її компетентності, принципи керування й межі застосування. Іншого шляху ефективного освоєння людино-машинних систем, які вже сьогодні стали складовими пізнавального процесу, не існує.

Досить неоднозначними в цьому контексті є роздуми Е. Тоффлера. Аналіз соціокультурного значення технологій, на основі яких ще в 70-х роках ХХ ст. розроблялися інтегральні системи, що забезпечували взаємодію людини і машини, він завершує словами: „Значним і найбільш небезпечним чудом є орієнтована в минуле благодущність людської раси, її неготовність повернутися обличчям до дійсності прискорення. Людина швидко рухається в недосліджений Всесвіт... Вона помиляється, не помічаючи найбільш потужну революцію в людській історії” [204, с. 238]. В наш час такі прогнози важко назвати фантастичними, адже якщо донедавна робота електронного пристрою вимагала постійного контролю з боку людини, то стійкість, надійність сучасних алгоритмів

викликає захоплення й подив. Вони здатні самостійно управляти системами, виправляти помилки програмних сценаріїв, змінювати послідовність виконання операцій, доводити теореми, розраховувати траєкторії супутників тощо. Стає очевидним, що людина поступово втрачає вплив на „електронний мозок”.

І ці тенденції будуть поглиблюватися. Ми завжди з острахом сприймаємо ситуацію, коли машини роблять машини. Але значно небезпечнішою є технологія, яка дозволить програмам породжувати програми. В літературі це часто іменують „штучним інтелектом”. Вище ми вказували на існуюче в наукових джерелах негативне ставлення до проблем розробки штучного інтелекту. Дослідники переважно наполягають на тому, що розсудок, інтуїція, фантазія тощо є унікальними проявами людського розуму. А оскільки запрограмувати такі феномени неможливо, то єдиним носієм інтелекту є людина. Відповідно, наукова діяльність назавжди залишиться винятково пріоритетом людини. Разом з тим останні дослідження з даного питання не дають змоги прийняти такі категоричні висновки. Як зауважив Дж. Люгер, нам тільки здається, що зустрівши невідоме створіння ми завжди і однозначно встановимо, володіє воно розумом чи ні [133, с. 27-28]. Проте це не більше, ніж міф. Тому штучний інтелект слід визначити як галузь комп’ютерної науки, яка займається автоматизацією розумної поведінки.

Не менш дискусійні висновки отримує Ю.І. Алексеева. Вона пише, що в епоху комп’ютерного буму питання „Чи може машина знати?” замінили питанням „Чи може машина мислити?” [14, с. 173-174]. Після цього дискусія з приводу штучного інтелекту стала малоефективною. Будь-які революційні успіхи заперечувались наявністю в людини ширших чи не в такий спосіб організованих інтелектуальних здібностей. На даний момент такий підхід є небезпечним, бо він веде до невмотивованої „недооцінки можливостей комп’ютера як автономного агента, роль якого не зводиться до ролі інструмента, що використовується людиною” [14, с. 186]. Скоріше за все, заключає дослідниця, в основі суперечок з приводу машинної ментальності лежать етичні та ціннісні забобони. Визнати, що ще хтось або щось володіє тією ж властивістю, яку століттями вважали

виключною прерогативою людини, не просто. Завжди знаходитимуться відсутні в штучного інтелекту риси, які вважатимуть необхідними атрибутами мислення.

Через це, на думку М.В. Онопрієнка, потрібно здійснити філософський аналіз таких феноменів, як інформаційна методологія та епістемологія, адже „крім епістемологічних потенцій впливу інформаційної методології на науку, не менш важливе значення має інформаційний підхід, застосований для інтерпретації наукових проблем у різних ареалах наукового знання” [164, с. 102]. Варто пам’ятати, що інноваційні комп’ютерні технології значно розширюють арсенал пізнавальних засобів людини, реалізуючи принцип альтернативності мислення.

За таких сценаріїв безпека для людства стає досить реальною. Відрив науки від освіти применшуватиме роль і значення людини як суб’єкта пізнавального процесу, перетворюючи моральні, аксіологічні, соціокультурні норми на зайві компоненти науково-виробничої діяльності. Відповідно, окрім економічних, політичних, правових переваг, які надає інтеграція науки й освіти, не меншу увагу належить приділяти світоглядним передумовам гармонізації їх спів-діяльності. На нашу думку, технології, які радикально змінять суспільне буття, ще попереду. Але ми маємо бути готовими до цього виклику і завчасно виробити чітку стратегію подальшої технологізації. Необхідно усвідомлювати, які блага і можливості людство зможе прийняти, а від яких належить відмовитися. Зрозуміло, що вирішення такого завдання не під силу науці та освіті, якщо їх цілі й методи не будуть узгодженими в структурі наукового дискурсу як феномена культури.

Тому сучасну освіту, на наш погляд, доречно тлумачити як спосіб соціалізації людини. І щоб бути адекватною новим умовам, система навчання та виховання має інтегруватися в структуру наукового дискурсу, оскільки він, як було показано вище, є основою інформаційного суспільства.

У цьому аспекті дослухаємось до ідей, які висловлюють представники синергетики щодо застосування її методологічних принципів для органічного поєднання науки й освіти. Як доводить І.С. Добронравова, можливість виходити з „єдиних філософських основ і методологічних норм є неоцінимою при описанні систем, для яких поділ природного і людського, натурального й штучного надто

проблематичний” [68, с. 152]. Отже, можемо зробити висновок, що *наука й освіта змінюються під впливом одних і тих же трансформацій культури, викликаних впровадженням та засвоєнням інформаційно-комунікаційних технологій*, а також поширенням методології міждисциплінарних досліджень. А тому їх гармонізація, когерентність, взаємна доповняльність – це незворотний, закономірний процес, у ході якого наука набуває ознак суспільного дискурсу, стає домінуючою складовою соціальної системи інформаційного суспільства.

Виявлені особливості взаємозв'язку науки й освіти в умовах інформаційного суспільства приводять до наступних висновків. *По-перше*, залучення інноваційних технологій у навчальний процес реформує класичні методологію, методику та дидактику освіти. Але якщо на Заході такі зміни стали *закономірними*, підтримуються урядами, соціумом, то в більшості пострадянських країн наявні лише *тенденції*, які часто супроводжуються невмотивованим руйнуванням національних освітніх традицій.

По-друге, інформатизація передбачає зміну стилю мислення, світоглядних орієнтирів, форм навчання, але не їх тотальну уніфікацію. Зважаючи на прогнози щодо ролі штучного інтелекту в майбутньому, а також посилення впливу й функціональності ЕОМ, до стандартизації, комп'ютеризації освітньої і наукової діяльності слід підходити виважено й обережно. Ми стоїмо лише на початку ери машин. Нам поки що не доступні більш-менш адекватні прогнози, відсутня стратегія розбудови інформаційного суспільства, недостатнім є філософське, соціокультурне осмислення „комп'ютерної революції”. В цих умовах *наука й освіта повинні орієнтуватися на виявлення та розвиток індивідуальності людини, максимально використовувати переваги і вади її свідомості, мислення, сприйняття, пам'яті порівняно зі штучним інтелектом*. Безперечно, машини дозволяють покращити, розширити природні можливості нашого організму й інтелекту. Але *не можна допустити перетворення людини на ланку інноваційного промислового комплексу, підкорення її двозначній логіці електронних пристроїв*.

По-третьє, проблему взаємозв'язку науки і освіти необхідно розглядати не тільки в контексті змін, викликаних комп'ютеризацією та інформатизацією цих

сфер, а й з урахуванням правових, економічних, соціальних реалій тієї чи іншої країни. Так, в Західній Європі, США, Японії існує достатньо жорстке законодавство стосовно захисту прав інтелектуальної власності, розповсюдження інформації в мережі Інтернет, комп'ютерного піратства тощо. За цих умов інтеграція освіти в науковий дискурс є єдино можливим законним механізмом із забезпечення авторизованого доступу до науково-теоретичного і науково-технічного знання. Адже компанії, які витрачають значні кошти на фундаментальні й прикладні дослідження, зазвичай, повною мірою користуються правом не оголошувати дані про отримані результати. Недарма в розвинених державах все частіше звучать заклики переглянути існуючі норми інформаційного права, зокрема, тривалість дії патентів та правила й обмеження на їх видачу.

Ще одним фактором, який змушує створювати на базі провідних університетів науково-дослідницькі центри, є специфіка сучасної методології і методики наукової роботи. Зокрема, важливим для наукового дискурсу в умовах інформаційного суспільства є *зміна інструментарію вченого*, його постійна робота з інноваційною технікою, комп'ютерами, електронними датчиками і т.п. Ці пристрої перебрали на себе функції збору емпіричного матеріалу, форма подачі якого уніфікована за допомогою мови сигналів. З цього приводу М. Томпсон пише: „Усе, що людиною сприймається абсолютно по-різному, виражається єдиним способом – через послідовність двійкових кодів” [203, с. 61]. Втім у середині ХХ ст. залучення комп'ютера в пізнавальний процесі носило утилітарний характер, його переважно використовували як обчислювач.

В умовах комп'ютеризації суспільства *колективна співпраця стає характерною ознакою наукового дискурсу; вона оптимізує витрати часу, енергії, ресурсів, покращує механізм залучення спеціалістів, в тому числі й студентів, з різною спеціалізацією до вирішення наукових завдань*. Але якщо раніше комп'ютер сприймався як зручний калькулятор, то сьогодні він виконує функції аналітика, прогнозиста, здатен самостійно обробляти та відображати в зручній формі вхідні дані й вихідну інформацію. Це стало можливим завдяки прогресу в галузі створення програмних комплексів. Сучасні технології давно подолали

обмеження і складність низькорівневих мов програмування, а графічний, інтуїтивно зрозумілий, інтелектуальний інтерфейс став невід'ємним атрибутом кожної програми. Але складність їх створення, запатентовані секрети алгоритмування унеможливають автономне використання комп'ютерної техніки, вартість якої становить сьогодні лише 5-10% від вартості програм.

Виявляється, що співпраця вчених, викладачів, студентів пришвидшує темпи впровадження та поширення програмного забезпечення, а також сприяє перетворенню закритої наукової літератури в навчальну, за рахунок чого досягається комплементарність наукового й освітнього інформаційного просторів.

Отже, жорсткі норми щодо захисту прав інтелектуальної власності, які, на перший погляд, обмежують доступ до інформації, реалізацію свободи творчості й т.п., на практиці виявляють економічно рентабельними, перетворюючи хаотичну наукову діяльність на упорядкований, цілеспрямований, соціально значимий процес із виробництва нового знання, технології, техніки. Такий підхід змушує розглядати *науку й освіту як складові сучасного наукового дискурсу, подальший розвиток якого неможливий поза їх інтеграцією та гармонізацією.*

Для пострадянських країн характерна дещо інша ситуація. Тут не існує жорсткого регулювання і контролю щодо розповсюдження неліцензійних копій програм. Інформаційний простір достатньо насичений. Кожен бажаючий має змогу отримати необхідні програми, книги, відомості. Але така відкритість інформації не зумовлює наукового буму та навіть породжує низку проблем, коренем яких є засмічення та невпорядкованість відповідної частини Інтернету.

Перенасичення інформацією, автентичність якої часто є сумнівною, призводить до зниження якості наукових робіт. Це пов'язано як з непомірним обсягом доступних даних, так і зі значним відсотком компіляції й плагіату. Зважаючи на цю, погодимося з думкою У.П. Кошетар про необхідність на державному рівні створити систему, яка б сприяла розвитку інновацій, запровадженню та використанню науково-технічного розвитку, поглибленню зв'язків, що сприяють діалогу „користувач-виробник” [114, с. 28]. Корисним було б також розширення системи державних наукових грантів. Серед основних вимог їх надання, на наш

погляд, повинні бути такі: 1) науковий проект має використовувати університетську інфраструктуру, розширення якої передбачається кошторисом; 2) обов'язкове залучення до роботи талановитих молодих учених, студентів; 3) керівники проектів повинні бути вченими з академічних інститутів; 4) проект має носити інноваційний характер, застосовувати новітню техніку і технології.

Останній, *четвертий висновок* стосується причин, які поглиблюють розрив між наукою та освітою. Однією з них є недостатня співпраця закладів освіти з академічними установами, що обмежує доступ учених до студентських аудиторій [71, с. 374]. Не менш важливим є й подолання існуючого у вітчизняній системі освіти надмірного навантаження, яке значно скорочує можливості, обсяги і якість „вузівської науки” та її інтеграцію в сучасний науковий дискурс.

Для реалізації таких завдань потрібно переглянути та переробити навчальні плани й програми відповідно до реалій і можливостей інформаційного суспільства. Необхідно враховувати, що значний обсяг інформації, яка передається студентській аудиторії, доступна в інтра- та інтермережах для самостійного опанування. Тому варто запровадити методику роботи з інформацією, яка б передбачала освоєння азів багатовекторного пошуку, визначення рівня науковості текстів, планомірного відбору, фільтрування, створення індивідуальних електронних бібліотек, власних web-сторінок і т.п.

У підсумку відмітимо, що жодній країні світу на даний момент не вдалося остаточно визначитися з нормами, цінностями, пріоритетами і напрямками розбудови інформаційного суспільства. Відповідно, сказане вище слід розглядати як низку гіпотез, істинність яких буде перевірена з часом. Проте ми переконані, що гармонізація науки й вищої освіти сьогодні є єдиним способом зберегти за науковим дискурсом високу легітимність у суспільстві.

Окреслюючи шляхи подальшого дослідження наукового дискурсу, вкажемо на тенденції *перетворення його на елемент дискурсу влади.* Зауважимо, мова йде не про відомий вислів Ф. Бекона щодо ототожнення науки з силою людини. Як відмічають провідні західні вчені, дискурс завжди передбачає й постійно створює навколо себе певну ідеологію [98]. Так, К. Мангейм і В.Р. Поттер показують, що

народження нових наукових ідей, знань, технологій пришвидшується тоді, коли на них є попит влади. Тому експертна оцінка вчених, їх можливості сьогодні стають елементом політики, причиною чого є невідповідність темпів розвитку науки і суспільства [227, с. 58-66]. Яскравою ілюстрацією таких тенденцій є дискусія щодо проблем біоетики, яка, на думку Л.І. Сидоренко, відіграла важливу роль у процесі усвідомлення необхідності формування такого типу наукової раціональності, якому іманентно були б притаманні аксіологічні орієнтації та моральні правила [190]. Саме такий підхід дозволяє оцінити соціокультурні параметри науково-технічного розвитку, визначитись із його пріоритетами.

Проте, на жаль, цей аспект дискурсу залишився непоміченим дослідниками й маловивченим у науковій літературі. Вважаємо, що необхідність аналізу принципів взаємозв'язку наукового дискурсу і влади обумовлена не лише посиленням впливу науки на всі сфери життєдіяльності, а й слідує зі зміни її статусу як складової соціальної системи інформаційного суспільства.

Осмилюючи сутність цієї характеристики дискурсу, М. Фуко пов'язує такі феномени як знання і влада. Щодо цього він пише: „Відносини влади не перебувають у зовнішньому положенні стосовно інших типів відносин..., але іманентні їм” [213, с. 194]. Ця ідея стала лейтмотивом західних теорій дискурс-аналізу. В тому чи іншому вигляді її висловлювали й підтримували С. Ароновиць, М. Йоргенсен, Ж.-Ф. Ліотар, Ж. Пеше, Л. Філіпс та інші. На думку О.П. Огурцова, науковий дискурс дозволяє „з'ясувати, як саме відносини влади пронизують наукове виробництво, які механізми вияву влади у стосунках між ученими... у взаєминах ученого з позанауковими інституціями” [158, с. 84].

На наш погляд, відповідь полягає в наступному: *науковий дискурс, будучи найбільш надійним джерелом інформації, на основі якої продукуються інновації, виявляється повністю включеним у дискурс влади.* Тому дослідження наукового дискурсу, який пронизує соціальну сферу інформаційного суспільства, повинне спиратись не лише на лінгвістику, теорію пізнання, історію, психологію, філософію і методологію науки, а й враховувати напрацювання політології, соціальної філософії, соціології та інших наук.

Висновки

Аналіз особливостей сучасного наукового дискурсу як основи становлення інформаційного суспільства приводить до наступних висновків.

1. Дослідження специфіки розвитку сучасного наукового дискурсу виявило, що його теоретичний, прагматичний і соціокультурний аспекти визначають сутність інноваційної основи інформаційного суспільства, а тому їх варто розглядати у взаємозв'язку. Ігнорування цієї особливості веде до появи двох аксіологічно протилежних дискурсів про науку: політичного (орієнтується на прагматичну складову науки, розглядає її як елемент влади) і філософського (осмислює науку як соціокультурний феномен, абстрагуючись від її прагматики).

2. Набуття наукою ознак суспільного дискурсу супроводжується появою в її структурі інноваційних складових. До таких дисертант відносить: 1) інформатизацію науки, яка розширює її методологічну базу; 2) трансформацію типу наукової раціональності, критерії якої сьогодні асоціюються з оптимізацією отримання результату; 3) втрату мовою математики статусу універсальної наукової мови, що обумовлено успіхами когнітивної і комп'ютерної лінгвістики, а також розвитком методології гуманітарних наук; 4) зміну суб'єкта пізнання, яким у науці інформаційної доби виступає людино-машинна система; 5) поєднання освітніх та наукових інформаційних полів, що сприяє створенню науково-освітньо-промислових комплексів.

3. Встановлено, що науковий дискурс, інтегруючи в своїй структурі науку і освіту, спираючись на інформаційно-комунікаційні технології, займає домінуюче положення в „суспільстві знань”, виступаючи основою його розвитку. Враховуючи ж безпосередній зв'язок наукового дискурсу з дискурсом влади, в подальшому його варто представити як об'єкт дослідження соціальної філософії, культурології, соціології, політології. Це дозволить якісно оцінити та спрямувати розвиток інформаційної цивілізації.

ВИСНОВКИ

Дисертаційна робота містить низку теоретичних положень та висновків, які складають наукову новизну і можуть бути сформульовані наступним чином.

1. Аналіз підходів до вивчення дискурсу показав, що в сучасній науковій літературі не існує єдиного визначення відповідного терміна. Узагальнюючи дискусійні точки зору, приходимо до висновку, що дискурс – це структурно-цілісний концепт, який поряд з синтаксисом і семантикою включає прагматику висловлювань тієї чи іншої сфери суспільної діяльності. Встановлено, що представники лінгвістики тексту і дискурс-аналізу, які вперше виокремили дискурс як об'єкт наукового дослідження, по-різному тлумачать взаємодію його структурних складових. Тому експлікацію термінів „дискурс” і „науковий дискурс”, а також кореляцію їх змісту зі змістом терміна „інформаційне суспільство” проведено на основі методології дискурс-аналізу, яка долає суперечності між названими підходами, розглядаючи дискурс як специфічний спосіб організації комунікативної діяльності. Дисертант вважає, що дослідження наукового дискурсу як феномена сучасної культури неможливо провести окремо в методологічному чи соціокультурному аспектах, а вимагає осмислення і врахування їх зв'язку й комплементарності. Причинами цього є вихід неklasичної і постнеklasичної методології в область тексту, пошук нетрадиційних когнітивних процедур, підвищення уваги до аксіології, норм та етики науки, зростання ролі наукового співтовариства тощо. Разом з тим виявлена багатоаспектність проблеми ідентифікації наукового дискурсу говорить про недоречність його остаточної дефініції на даному етапі. Це пов'язано з посилення впливу науки як безпосередньої продуктивної сили інформаційного суспільства, що перманентно коригуватиме сутність і структуру даного феномена.

2. Дослідження засвідчило, що форма і тип дискурсу залежить від означеної ним сфери діяльності та прагматики відповідної системи висловлювань. Тому часто науковий дискурс відносять до інституціонального виду, який позначає унормований різновид спілкування між членами співтовариства. Показано, що в

цьому випадку неможливо розкрити специфіку наукового дискурсу як цілісного феномена культури. Дисертант проводить типологізацію дискурсів стосовно сфер суспільної практики, що дозволило виділити науковий, політичний, правовий, етичний і релігійний дискурси як рівноправні феномени сучасної культури. Проте в інформаційному суспільстві науковий дискурс пронизує і підпорядковує інші види дискурсів. Така позиція дала право: 1) тлумачити науковий дискурс як складний, самоорганізований феномен культури; і 2) виявити методологічні засоби його дослідження в умовах інформаційного суспільства.

3. Вивчаючи питання про необхідність аналізу сучасної науки як виду дискурсу, автор прийшов до висновку, що однією з головних причин цього є зміна її функцій. Виділяючи методологічні й соціокультурні засади таких трансформацій, відмітимо, що вони обумовлені низкою чинників, серед яких наведемо такі. *По-перше*, посиленням ролі та впливу наукового співтовариства, яке в неklasичний і постнеklasичний періоди розвитку науки репрезентує її як традицію культури, а також виступає основою збереження наукових традицій, індикатором інновацій, критерієм науковості, місцем узгодження та схвалення нових ідей, гіпотез, теорій. *По-друге*, застосуванням інструментарію мовних ігор у ході наукових комунікацій, використанням вченими метафор, гіпербол й інших невербальних засобів задля покращення розуміння та побудови вдалих інтерпретацій. Встановлено, що мовні ігри в науці сприяють уточненню значення слів, узгодженню термінологічних систем, забезпеченню маргіналізації понять, впровадженню наукових результатів тощо. Незважаючи на виявлені когнітивні можливості ігрового підходу, вважаємо недоречним тлумачення наукового дискурсу винятково як мовної гри (мовної діяльності), оскільки воно зводить його сутність до дискусії, діалогу, наукової комунікації. Названі компоненти не вичерпують змісту наукового дискурсу. Звернення до концепції „мовних ігор” засвідчило, що її можна розглядати як метод аналізу, оновлення та розгортання наукового дискурсу, спосіб налагодження міждисциплінарної взаємодії. *По-третє*, переосмислення цілей, норм, цінностей пізнавального процесу відповідно до запитів соціуму виявило варіативність норм, їх настановний, а не категоричний

характер. Втім це не означає, що науковий дискурс відмежовується від класичних ознак і критеріїв об'єктивності наукового знання. Нестроге дотримання норм пояснюється не сумнівами в їх легітимності й адекватності, а відображає внутрішню дискусію щодо статусу наукового дискурсу як елемента соціальної системи інформаційного суспільства. Тому в сучасному науковому дискурсі сфера дії норм поступово переноситься з методологічної у соціокультурну площину, де вони відіграють роль правил організації наукового комунікативного середовища. Це дозволяє тлумачити науковий дискурс як діалектичну єдність комунікативної зрілості наукового співтовариства та його рішучості на шляху дотримання норм об'єктивності, загальності, істинності наукових знань.

4. Показано, що введення в науковий обіг терміна „науковий дискурс” є вимогою часу, вимогою як методологічного, так і соціокультурного характеру. Його застосовують до характеристики сучасного етапу розвитку наукового знання, підкреслюючи єдність усіх форм пізнавальної діяльності. Так розтлумачений науковий дискурс не порушує традиційне розуміння науки, а лише поглиблює, розширює її функції, завдання й можливості, адаптує до реалій інформаційного суспільства. Аналіз співвідношення науки і наукового дискурсу показав їх суттєву відмінність і разом з тим нерозривний зв'язок. Виявлено, що науковий дискурс вбирає в себе науку як сферу з виробництва знань та її соціокультурне оточення. Дискурс формується там, де виникає потреба в обговоренні, діалозі, де результат наукового дослідження вимагає не лише наукової оцінки, а й оцінки суспільства, встановлення етичності, корисності, необхідності здобутку, де мовна гра в середовищі вчених безпосередньо впливає на становлення картини світу та здатна покращити взаєморозуміння, зняти суперечність між науковою і нарративними когнітивними практиками. Це дає змогу репрезентувати науковий дискурс як науку, взяту в усій багатоманітності її проявів та впливів на суспільні процеси (економічні, правові, політичні тощо), разом із розгалуженою мережею комунікацій, науково-дослідних інститутів, наукових груп і співтовариств, а також системою суспільного контролю за їх діяльністю.

Такий підхід дозволяє встановити причини, які змушують розглянути сучасну науку як вид суспільного дискурсу. Серед них назвемо основні: 1) зміна статусу науки як стрижня сучасної цивілізації; 2) інтеграція науки, виробництва й освіти та створення на їх основі науково-дослідницьких комплексів, які орієнтуються на реалізацію інноваційних проєктів; 3) підкорення науки економічним і політичними інтересам.

5. Дослідження специфіки розвитку і ролі наукового дискурсу в інформаційному суспільстві виявило, що його теоретичний, прагматичний і соціокультурний аспекти визначають сутність інноваційної основи інформаційного суспільства, а тому їх необхідно розглядати у взаємозв'язку. Ігнорування цієї особливості призводить до існування двох аксіологічно протилежних дискурсів про науку: політичного і філософського. Перший орієнтується на прагматичну складову науки, розглядає її як елемент влади, суспільного контролю, частину політики та економіки. Другий осмислює науку як соціокультурний феномен, абстрагуючись від прагматики й комерціалізації науки і наукового знання, процесів перетворення останнього на інформацію, майнову цінність. Показано, що неузгодженість названих підходів породжує феномен „цифрової нерівності”, який поглиблює негативні наслідки інформаційної глобалізації. В цьому випадку наука стає вагомим чинником, який уніфікує не тільки спосіб життя, а й стиль мислення. Зважаючи на це, висловлена і обґрунтована гіпотеза про те, що науковий дискурс, спираючись на інформаційні технології, через систему освіти і мережу комунікацій, сприяє руйнуванню негативних тенденцій по „привласненню” наукових здобутків, репрезентуючи себе як основу розвитку інформаційного суспільства. В свою чергу воно будується на інформаційній культурі, яка якісно перебудовує відношення людей до інноваційних технологій, впливає на зміну світогляду, систему потреб і способів їх задоволення.

6. Набуття наукою ознак суспільного дискурсу супроводжується появою в її структурі інноваційних складових. До таких віднесемо: 1) комп'ютеризацію та інформатизацію сучасної науки, які розширюють її методологічну базу; 2) зміну

типу наукової раціональності, критерії якої сьогодні не лише відображають інваріантні риси пізнавального процесу, а й асоціюються з доцільністю та швидкістю отримання результату; 3) втрата мовою математики статусу універсальної наукової мови, що обумовлено успіхами дискретної математики, теорії ймовірностей, теорії алгоритмів, когнітивної і комп'ютерної лінгвістики, а також розвитком методології гуманітарних та соціальних наук.

Окрім перелічених, важливою інновацією для наукового дискурсу є трансформація суб'єкта пізнання. Виявляється, що шлях до істини пролягає не лише через аналітичні перетворення, а й безпосередньо залежить від ефективності складеної програми. В дисертації доводиться, що саме зміни в методах алгоритмування, поява об'єктних мов програмування, розробка комплексного програмного забезпечення наукових досліджень призвели до революційних зрушень у науковому дискурсі, розширили інтелектуальні можливості людини. Це дозволило висунути гіпотезу про те, що в науці інформаційної доби суб'єктом пізнавального процесу виступає людино-машинна система. Поряд з цим, автор визнає, що такий стан справ має й негативні сторони. Розширюючи інтелектуальні можливості людини, пришвидшуючи її еволюцію, техніка перебудовує логіку і стиль наукового мислення, спосіб постановки й розв'язання світоглядних питань. У такий спосіб відбувається уніфікація функцій людини і машини. Вже сьогодні техніка створює парадигму, в якій різко зменшується доля нерационального, інтуїтивного, творчого.

Усунення негативних наслідків інформатизації, на нашу думку, можливе лише за умови органічного поєднання освіти й науки. Освіта, яка інтегрована в структуру наукового дискурсу, дозволяє перейти від трансляції наукових знань до цілеспрямованого оперування ними, до пошуку шляхів трансформації його на інноваційну інформацію, яка може бути ефективно використана в економіці, політиці, науці, мистецтві, освіті тощо. Окрім цього гармонізація науки й вищої освіти сприятиме розвитку індивідуальності людини, посиленню її переваг над штучним інтелектом. А поєднання наукового й освітнього інформаційних полів є

не лише економічно вигідним, а й створює сприятливі умови подальшого становлення інформаційного суспільства.

7. Зважаючи на те, що сучасна наука, техніка, технології, освіта, комунікаційні мережі якісно перебудовують суспільну свідомість, впливають на зміну світогляду, трансформують систему потреб, способи їх задоволення і відтворення, висунуто та обґрунтовано гіпотезу про те, що науковий дискурс займає домінуюче положення в „суспільстві знань”, яке приходить на зміну індустріальній стадії цивілізаційного розвитку.

Окреслені вище висновки і положення показують, що дослідження наукового дискурсу в умовах інформаційного суспільства безпосередньо пов'язане з трансформаціями суспільної свідомості. Переосмислення суспільних цінностей, ідеалів, традицій, зіткнення штучного і природного, машинного й людського вимагає подальшого аналізу науки як соціокультурного феномена. Ми стоїмо лише на порозі технологічного прориву, але філософська рефлексія вже сьогодні дозволяє виявити, оцінити та спрямувати розвиток цивілізації, стрижнем якої є науковий дискурс.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Agassi J. Science and Society // Boston Studies in the Philosophy of Science. Vol. 65. – Boston: Reidel, 1981. – P. 104-118.
2. Building the Knowledge Society. Report to Government. – Dublin: Information Society Commission, 2002. – 70 p.
3. Dolby R.G.A. The transmission of science // History of science. – 1977. – Vol. 15, № 27. – P. 1-43.
4. Garvey W.D. Communication: The essence of science. – Oxford: Pergamon press, 1979. – 332 p.
5. Howard R.M. Plagiarism, authorships and the academic death penalty // College English. Vol. 157. Issue 7, 1995. – P. 788-798.
6. King D.W., Donald D., Roderer N.K. Scientific journals in the United States: Their production, use and economics. – Stroudsburg: Hutchinson Foss Publ, 1981. – 319 p.
7. Laclau E., Mouffe C. Hegemony and Socialist Strategy. Toward a Radical Democratic Politics. – London: Verso, 1985. – 198 p.
8. Leech G.N. Principles of Pragmatics. – London: Longman, 1983. – 250 p.
9. Merton R.K. Priorities in scientific discovery: a chapter in sociology of science // American Sociology Review. – 1957. – Vol. 22. – P. 635-639.
10. The Role of Science in the Information Society // Режим доступу: <http://www.interactions.org/cms/?pid=1008510>.
11. Агацци Э. Моральное измерение науки и техники / Пер. с англ. – М.: МФФ, 1998. – 344 с.
12. Акчурин И.А. Методологический принцип единства научного знания и современное понимание Бытия (по Хайдеггеру) // Проблема ценностного статуса науки на рубеже XXI века / Под ред. Л.Б. Баженого. – СПб.: Изд-во РХГИ, 1999. – С. 189-206.
13. Алексеева И.Ю. Интернет и проблема субъекта // Влияние Интернета на сознание и структуру знания / Под ред. В.М. Розина. – М.: ИФРАН, 2004. – С. 24-56.

14. Алексеева И.Ю. Человеческое знание и его компьютерный образ. – М.: Наука, 1992. – 218 с.
15. Алексеева И.Ю. Эпистемологическое содержание компьютерной революции: Дисс. ... докт. филос. наук. – М., 1998. – 306 с.
16. Аношкина В.Л., Резванов С.В. Образование. Инновация. Будущее. (Методологические и социокультурные проблемы). – Ростов-на-Дону: РО ИПК, 2001. – 176 с.
17. Антонов А.Н. Преемственность и возникновение нового знания в науке. – М.: Изд-во МГУ, 1985. – 172 с.
18. Апель К.-О. Трансформация философии / Пер. с нем. – М.: Логос, 2001. – 344 с.
19. Аристотель. Сочинения: В 4-х т. / Пер. с древнегреч. – М.: Мысль, 1975. – Т. 1. – 500 с.
20. Аристотель. Сочинения: В 4-х т. / Пер. с древнегреч. – М.: Мысль, 1983. – Т. 4. – 830 с.
21. Арутюнова Н.Д. Дискурс // Лингвистический энциклопедический словарь / Под ред. В.Н. Ярцева. – М.: Советская энциклопедия, 1990. – С. 136-137.
22. Арутюнова Н.Д. Язык и мир человека. – М.: Языки русской культуры, 1999. – 896 с.
23. Аршинов В.И., Буданов В.Г. Синергетика наблюдения как познавательный процесс // Философия, наука, цивилизация / Под ред. В.В. Казютинского. – М.: Эдиториал УРСС, 1999. – С. 231-255.
24. Багатурян Г. Категория „производительные силы” в теоретическом наследии Маркса и Энгельса // Альманах „Восток”. – 2005. – № 4/5. – Режим доступу: http://www.situation.ru/app/j_art_847.htm.
25. Баранов А. Информация и информатизация – что они значат для Украины // Зеркало недели. – 1997. – № 44 (161). – Режим доступу: <http://www.zerkalo-nedeli.com/nn/show/161/13655>.
26. Барт Р. Избранные работы: Семиотика: Поэтика / Пер. с франц. – М.: Прогресс, 1989. – 616 с.

27. Бахтин М.М. Автор и герой: К философским основам гуманитарных наук. – СПб.: Азбука, 2000. – 336 с.
28. Белл Д. Социальные рамки информационного общества // Новая технократическая волна на Западе / Под ред. П.С. Гуревича. – М.: Прогресс, 1986. – С. 330-342.
29. Беллерт И. Об одном условии связности текста // Новое в зарубежной лингвистике. Вып. VIII. Лингвистика текста / Под ред. Т.М. Николаевой. – М.: Прогресс, 1978. – С. 172-207.
30. Беляев В.А. Генеалогия информационных технологий и Интернет // Влияние Интернета на сознание и структуру знания / Под ред. В.М. Розина. – М.: ИФРАН, 2004. – С. 109-130.
31. Блэр Т. О значимости науки / Пер. с англ. – Режим доступа: http://www.rfbr.ru/default.asp?doc_id=5917.
32. Болтянский В.Г., Данилов-Данильян В.И. Математика и научно-технический прогресс // Вопросы философии. – 1979. – № 7. – С. 114-124.
33. Бор Н. Атомная физика и человеческое познание / Пер. с англ. – М.: Изд-во иностранной литературы, 1961. – 152 с.
34. Борисов И.И., Запрягаев С.А. Тенденции развития высшего образования в XXI веке // Вестник Воронежского государственного университета. Серия: Проблемы высшего образования. – 2001. – № 1. – С. 13-29.
35. Бугров В.А. Мова та символ в контексті проблеми розуміння. Автореф. дис. ... канд. філос. наук: 09.00.01. – К., 1996. – 17 с.
36. Ваганов А.Г. Смертоносная память // Влияние Интернета на сознание и структуру знания / Под ред. В.М. Розина. – М.: ИФРАН, 2004. – С. 94-108.
37. Вартовский М. Модели. Репрезентация и научное понимание / Пер. с англ. – М.: Прогресс, 1988. – 507 с.
38. Вежбицкая А. Язык. Культура. Познание / Пер. с англ. – М.: Русские словари, 1996. – 416 с.
39. Вернадский В.И. Живое вещество и биосфера. – М.: Наука, 1994. – 672 с.

40. Вернадский В.И. Научная мысль как планетное явление. – М.: Мысль, 1991. – 271 с.
41. Визгин В.П. Вернер Гейзенберг о соотношении искусства и науки // Наука и искусство. – М.: ИФ РАН, 2005. – С. 95-120.
42. Визгин В.П. Границы новоевропейской науки: модерн/постмодерн // Границы науки / Под ред. Л.А. Марковой. – М.: ИФРАН, 2000. – С. 192-227.
43. Винер Н. Кибернетика, или управление и связь в животном и машине / Пер. с англ. // Информационное общество / Под ред. А. Лактионова. – СПб.-М.: АСТ, 2004. – С. 45-218.
44. Витгенштейн Л. Философские работы. В 2-х ч. Ч. I. / Пер. с нем. – М.: Гнозис, 1994. – 385 с.
45. Войшвилло Е.К. Понятие как форма мышления: логико-гносеологический анализ. – М.: Изд-во МГУ, 1989. – 239 с.
46. Волков Г.Н. Истоки и горизонты прогресса. Социологические проблемы развития науки и техники. – М.: Политиздат, 1976. – 335 с.
47. Гадамер Г.-Г. Актуальность прекрасного / Пер. с нем. – М.: Искусство, 1991. – 367 с.
48. Гадамер Г.-Г. Истина і метод. В 2 т. / Пер. з нім. – К.: Юніверс, 2000. – Т.1: Основи філософської герменевтики. – 464 с.
49. Гайденко П.П. Научная рациональность и философский разум. – М.: Прогресс-Традиция, 2003. – 528 с.
50. Гаузенблас К. О характеристике и классификации речевых произведений // Новое в зарубежной лингвистике. Вып. VIII. Лингвистика текста / Под ред. Т.М. Николаевой. – М.: Прогресс, 1978. – С. 57-78.
51. Гейзенберг В. Физика и философия. Часть и целое / Пер. с нем. – М.: Наука, 1989. – 400 с.
52. Геллнер Э. Слова и вещи / Пер. с англ. – М.: Изд-во иностранной литературы, 1962. – 344 с.
53. Геращенко Т.Г. Філософсько-методологічний аналіз сучасної парадигми інформації. Дис. ... канд. філос. наук. – Суми, 2003. – 163 с.

54. Грехнёв В.С. Информационное общество и образование // Вестник Московского университета. Серия 7. Философия. – 2006. – № 6. – С. 88-106.
55. Григорьев Б.В. Проблемы интерпретации. – М.: Пед. ун-т, 1997. – 118 с.
56. Губерский Л.В. Научная идеология и личность. – К.: Выща школа, 1988. – 190 с.
57. Гумбольдт В. фон. Избранные труды по языкознанию / Пер. с нем. – М.: Прогресс, 2000. – 400 с.
58. Гусев С.С. Коммуникативная природа субъективной реальности (статья вторая) // Эпистемология. Философия науки. – 2005. – Т. III. – № 1. – С. 15-34.
59. Гуссерль Э. Кризис европейских наук и трансцендентальная феноменология / Пер. с нем. – СПб.: Изд-во «Владимир Даль», 2004. – 400 с.
60. Гутнер Г.Б. Онтология математического дискурса. Сущность и структура в математическом рассуждении // Ученые записки Московского Культурологического лицея. Серия: Философия. – 1999. – № 2 (8). – 124 с.
61. Дайзард У. Наступление информационного века // Новая технократическая волна на Западе / Под ред. П.С. Гуревича. – М.: Прогресс, 1986. – С. 343-355.
62. Даніль'ян В.О. Інформаційне суспільство та перспективи його розвитку в Україні (соціально-філософський аналіз). Автореф. дис.... канд. філос. наук: 09.00.03. – Харків, 2006. – 19 с.
63. Дейк Т.А. ван. Вопросы прагматики текста // Новое в зарубежной лингвистике. Вып. VIII. Лингвистика текста / Под ред. Т.М. Николаевой. – М.: Прогресс, 1978. – С. 259-336.
64. Дейк Т.А. ван. Язык. Познание. Коммуникация / Пер. с англ. – М.: Прогресс, 1989. – 312 с.
65. Декарт Р. Сочинения. В 2 т. / Пер. с лат. и франц. – М.: Мысль, 1994. – Т. 2. – 633 с.
66. Добронравова И.С. Нелинейное мышление в постнеклассической науке // Totallogy. Постнеклассичні дослідження. – К.: ЦГО НАНУ, 1995. – С. 184-202.
67. Добронравова И.С. Синергетика: становление нелинейного мышления. – К.: Лыбидь, 1990. – 152 с.

68. Добронравова И.С. Синергетический мост между философией природы и практической философией // Философия природы и практическая философия. Материалы конференции. – К.: ПАРАПАН, 2004 – С. 151-154.
69. Дротянко Л.Г. Концепції інформаційного суспільства та культури постмодерну: компаративний аналіз // Вісник НАУ. Серія: Філософія. Культурологія. – 2006. – № 2. – С. 5-12.
70. Дротянко Л.Г. Наукова і побутова мови у процесі взаємопроникнення ідей // Вісник НАН України. – 2005. – № 11. – С. 51-58.
71. Дротянко Л.Г. Феномен фундаментального і прикладного знання (Постнекласичне дослідження). – К.: Вид-во Європ. ун-ту фінансів, інформ. систем, менеджмен. і бізнесу, 2000. – 423 с.
72. Дротянко Л.Г. Філософське та наукове знання в культурній свідомості постмодерну // Totallogy-XXI (п'ятий випуск). Постнекласичні дослідження. – К.: ЦГО НАН України, 2001. – С. 182-189.
73. Дротянко Л.Г. Філософські проблеми мовознавства. Вид. 2-е, доповнене і перероблене. – К.: Вид. центр КНЛУ, 2002. – 161 с.
74. Дротянко Л.Г. Фундаментальне і прикладне знання в авіакосмічних дослідженнях // Вісник Національного авіаційного університету. Серія: Філософія. Культурологія: Зб. наук. праць. – К.: НАУ, 2005. – С. 22-27.
75. Ершов А.П. Информатизация: от компьютерной грамотности к информационной культуре общества // Коммунист. – 1988. – № 2. – С. 82-92.
76. Жданов Г.Б. Информация и сознание // Вопросы философии. – 2000. – № 11. – С. 97-104.
77. Жданов Ю.А. Карл Маркс и социальная роль науки // Марксизм и современность. – Режим доступа: <http://www.marxism.itgo.com/mag14/Jdanov19.htm>.
78. Жоль К.К. Мысль, слово, метафора. Проблемы семантики в философском освещении. – К.: Наукова думка, 1984. – 304 с.
79. Загороднюк В.П. Філософія науки. – К.: ЦГО НАНУ, 1997. – 58 с.

80. Закон України № 537 від 9.01.2007 р. «Про Основні засади розвитку інформаційного суспільства в Україні на 2007–2015 роки». – Режим доступу: <http://www.president.gov.ua/documents/5656.html>.
81. Звєгинцев В.А. Компьютерная революция: проблемы и задачи // Вопросы философии. – 1987. – № 4. – С. 91-100.
82. Згуровский М.З. Путь к информационному обществу – от Женевы до Туниса // Зеркало недели. – 2005. – № 34 (562). – Режим доступу: <http://www.zerkalo-nedeli.com/nn/show/562/51078>.
83. Злотина М.Л. Диалектика. – К.: ИФ НАНУ; Институт социологии, 2004. – 344 с.
84. Иванов Д.В. Виртуализация общества. – СПб.: Петербургское востоковедение, 2000. – 96 с.
85. Иванов Д.В. Общество как виртуальная реальность // Информационное общество / Под ред. А. Лактионова. – СПб.-М.: АСТ, 2004. – С. 355-427.
86. Изенберг Х. О предмете лингвистической теории текста // Новое в зарубежной лингвистике. Вып. VIII. Лингвистика текста. / Под ред. Т.М. Николаевой. – М.: Прогресс, 1978. – С. 43-56.
87. Ильин В.В. К вопросу о критериях научности знания // Вопросы философии. – 1986. – № 11. – С. 63-71.
88. Ильин И.П. Постмодернизм. Словарь терминов. – М.: INTRADA, 2001. – 390 с.
89. Ільїн В.В. Апологія ірраціонального. Філософія для тебе. – К.: Вид-во Європ. ун-ту, 2005. – 232 с.
90. Йолон П.Ф., Крымский С.Б., Парахонский Б.А. Рациональность в науке и культуре. – К.: Наукова думка, 1989. – 288 с.
91. Кант И. Сочинения в 6 т. / Под ред. В.Ф. Асмуса, А.В. Гулыги, Т.И. Ойзермана. – М.: Мысль, 1966. – Т. 5. – 564 с.
92. Кара-Мурза С.Г. Социальные функции науки в условиях кризиса // Науковедение. – 2000. – № 2. – С. 38-49.

93. Карасик В.И. Языковой круг: личность, концепты, дискурс. – М.: Гнозис, 2004. – 390 с.
94. Касавин И.Т. Миграция. Креативность. Текст. Проблемы неклассической теории познания. – СПб.: Изд-во РХГИ, 1998. – 408 с.
95. Касавин И.Т. Философия науки: несчастная дочь, счастливая падчерица? // Эпистемология и философия науки. – 2006. – Т. IX. – № 3. – С. 4-14.
96. Касавин И.Т. Философия познания и идея междисциплинарности // Эпистемология. Философия науки. – 2004. – Т. II. – № 2. – С. 5-14.
97. Катречко С.Л. Интернет и сознание: к концепции виртуального человека // Влияние Интернета на сознание и структуру знания / Под ред. В.М. Розин. – М.: ИФ РАН, 2004. – С. 57-72.
98. Квадратура смысла: Французская школа анализа дискурса / Пер. с франц. и портур. / Под ред. П. Серио. – М.: Прогресс, 1999. – 416 с.
99. Кедров Б.М. Объективная основа научных дискуссий // Роль дискуссий в развитии естествознания / Под ред. М. Ярошевского. – М.: Наука, 1986. – С. 39-52.
100. Кедровский О.И., Цыкин В.А. Математизация научного знания – объективная закономерность научно-технической революции. – К.: Знание, 1981. – 48 с.
101. Келле В.Ж. Цивилизационные императивы инновационной политики // Философия, наука, цивилизация / Под ред. В.В. Казютинского. – М.: Эдиториал УРСС, 1999. – С. 309-322.
102. Кибрик А.А. Когнитивные исследования по дискурсу // Вопросы языкознания. – 1994. – № 5. – С. 126-139.
103. Ким В.В. Научное познание как знаковая деятельность // Семиотические аспекты научного познания / Под ред. В.В. Кима. – Свердловск, 1981. – С. 5-11.
104. Киященко Л.П. Мифопоэзис научного дискурса // Философские науки. – 2002. – № 4. – С. 104-118.
105. Кізіма В.В. Постнекласична методологія та постнекласична освіта // Totallogy-XXI (восьмий випуск). Постнекласичні дослідження. – К.: ЦГО НАНУ. – 2002. – С. 205-232.

106. Козлова М.С. Идея „языковых игр” // Философские идеи Людвига Витгенштейна / Под ред. М.С. Козловой. – М.: ИФРАН, 1996. – С. 5-21.
107. Козловски П. Культура постмодерна: Общественно-культурные последствия общественного развития / Пер. с нем. – М.: Республика, 1997. – 240 с.
108. Койре А. Очерки истории философской мысли. О влиянии философских концепций на развитие научных теории / Пер. с франц. – М.: Прогресс, 1985. – 288 с.
109. Колмогоров А.Н. Автоматы и жизнь // Информационное общество / Под ред. А. Лактионова. – СПб.-М.: АСТ, 2004. – С. 285-312.
110. Конверский А.Е. Теория и ее обоснование. – К.: ПАРАПАН, 2000. – 180 с.
111. Копнін П.В. Теорія пізнання та кібернетика. – К.: Вид-во політичної літератури України, 1964. – 68 с.
112. Кох В.А. Предварительный набросок дискурсивного анализа семантического типа // Новое в зарубежной лингвистике. Вып. VIII. Лингвистика текста / Под ред. Т.М. Николаевой. – М.: Прогресс, 1978. – С. 149-171.
113. Кошелев А.Д. К общему определению игры // Вопросы философии. – 2006. – № 11. – С. 60-72.
114. Кошетар У.П. Проблема традиційного та інноваційного у професійній освіті // Гуманітарні проблеми становлення сучасного фахівця: Матеріали VIII Міжнародної науково-практичної конференції (22-23 березня 2007 р.): В 2 т. Т.1. – К.: НАУ, 2007. – С. 28-29.
115. Кримський С.Б. Запити філософських смислів. – К.: ПАРАПАН, 2003. – 240 с.
116. Кримський С.Б. Трансформація методологічної свідомості науки // Наука та наукознавство. – 1996. – № 3-4. – С. 32-38.
117. Крымский С.Б. Научное знание и принципы его трансформации. – К.: Наукова думка, 1974. – 208 с.

118. Куайн У.О. Слова и объект // Новое в зарубежной лингвистике. Вып. XVIII. Логический анализ естественного языка / Под ред. В.В. Петрова. – М.: Прогресс, 1989. – С. 24-98.
119. Кубрякова Е.С. Язык и знание: На пути получения знаний о языке: Части речи с когнитивной точки зрения. Роль языка в познании мира. – М.: Языки славянской культуры, 2004. – 560 с.
120. Кузанский Н. Сочинения в 2 т. / Пер. с лат. – М.: Мысль, 1980. – Т. 2. – 471 с.
121. Кузнецова Л.Ф. Научная картина мира в структуре и динамике знания // Философия, наука, цивилизация / Под ред. В.В. Казютинского. – М.: Эдиториал УРСС, 1999. – С. 145-156.
122. Кун Т. Структура научных революций / Пер. с англ. – М.: АСТ, 2002. – 608 с.
123. Кутина Л.Л. Формирование языка русской науки. – М.-Л.: Наука, 1964. – 220 с.
124. Куцепал С.В. Французська філософія другої половини ХХ століття: дискурс із префіксом „пост-”: Монографія. – К.: Вид. ПАРАПАН, 2004. – 324 с.
125. Лайон Д. Інформаційне суспільство: проблеми та ілюзії // Сучасна зарубіжна соціальна філософія: Хрестоматія / Під ред. В.В. Ляха. – К.: Либідь, 1996. – С. 362-380.
126. Лакофф Дж. Мышление в зеркале классификаторов // Новое в зарубежной лингвистике. Вып. XXII. Когнитивные аспекты языка / Пер. с англ. / Под ред. В.В. Петрова и В.И. Герасимова. – М.: Прогресс, 1988. – С. 12-51.
127. Лекторский В.А. Эпистемология классическая и неклассическая. – М.: Эдиториал УРСС, 2001. – 256 с.
128. Лиотар Ж.-Ф. Состояние постмодерна / Пер. с франц. – СПб.: Алетейя, 1998. – 160 с.
129. Лук'янець В.С., Кравченко О.М., Озадовська Л.В. Сучасний науковий дискурс: Оновлення методологічної культури: Монографія. – К.: ІФ НАНУ, 2000. – 304 с.

130. Лукьянец В.С. Наука в горизонте постэсхатологической эпохи // Практична філософія. – 2003. – № 2. – С. 3-19.
131. Луман Н. Эволюция / Пер. с нем. – М.: Логос, 2005. – 256 с.
132. Лэйси Х. Свободна ли наука от ценностей? Ценности и научное понимание / Пер. с англ. – М.: Логос, 2001. – 360 с.
133. Люгер Дж.Ф. Искусственный интеллект: стратегии и методы решения сложных проблем. 4-е изд. / Пер. с англ. – М.: Вильямс, 2003. – 864 с.
134. Макаров М.Л. Основы теории дискурса. – М.: Гнозис, 2003. – 280 с.
135. Маклюэн М. Средство есть содержание / Пер. с англ. // Информационное общество / Под ред. А. Лактионова. – СПб.-М.: АСТ, 2004. – С. 341-348.
136. Мамардашвили М.К., Пятигорский А.М. Символ и сознание. Метафизические рассуждения о сознании, символическом и языке. – М.: Языки русской культуры, 1997. – 224 с.
137. Мамчур Е.А. Причинность как идеал научного знания // Философия, наука, цивилизация / Под ред. В.В. Казютинского. – М.: Эдиториал УРСС, 1999. – С. 170-183.
138. Маньковская Н.Б. Эстетика постмодернизма / Пер. с франц. – СПб.: Алетейя, 2000. – 347 с.
139. Маркс К., Энгельс Ф. Сочинения. 2-е изд. Т. 23. – М., 1960. – 908 с.
140. Маркс К., Энгельс Ф. Сочинения. 2-е изд. Т. 47. – М., 1973. – 660 с.
141. Мартин Дж. Телематическое общество. Вызов ближайшего будущего // Новая технократическая волна на Западе / Под ред. П.С. Гуревича. – М.: Прогресс, 1986. – С. 371-391.
142. Марчук М.Г. Ціннісні потенції знання. – Чернівці: Рута, 2001. – 319 с.
143. Микешина Л.А. Философия науки: Современная эпистемология. Научное знание в динамике культуры. Методология научного исследования. – М.: Прогресс-Традиция, 2005. – 464 с.
144. Микешина Л.А. Философия познания. Полемиические главы. – М.: Прогресс-Традиция, 2002. – 624 с.

145. Микешина Л.А., Опенков М.Ю. Новые образы познания и реальности. – М.: РОССПЭН, 1997. – 240 с.
146. Моисеев Н.Н. Расставание с простотой. – М.: Аграф, 1998. – 480 с.
147. Моррис Ч.У. Основания теории знаков // Семиотика: Антология / Сост. Ю.С. Степановым. Изд. 2-е, испр. и доп. – М.: Академический проект; Екатеринбург: Деловая книга, 2001. – С. 45-97.
148. Налимов В.В. Вероятностная модель языка. О соотношении естественных и искусственных языков. 2-е изд., перераб. и доп. – М.: Наука, 1979. – 304 с.
149. Наука в информационном обществе / Пер. с англ. – СПб.: Изд-во „Российская национальная библиотека”, 2004. – 104 с.
150. Никитина Е.С. Семантический анализ языка науки. – М.: Наука, 1987. – 144 с.
151. Новая философская энциклопедия: В 4 т. / Под ред. В.С. Степина и др. – М.: Мысль, 2000. – Т. 1. – 721 с.
152. Новая философская энциклопедия: В 4 т. / Под ред. В.С. Степина и др. – М.: Мысль, 2001. – Т. 2. – 634 с.
153. Новая философская энциклопедия: В 4 т. / Под ред. В.С. Степина и др. – М.: Мысль, 2001. – Т. 3. – 692 с.
154. Новая философская энциклопедия: В 4 т. / Под ред. В.С. Степина и др. – М.: Мысль, 2001. – Т. 4. – 605 с.
155. Нугаев Р.М. Смена научных парадигм: взаимодействие социокультурных и когнитивных факторов в контексте коммуникативной рациональности // Наукоеведение. – 2000. – № 2. – С. 107-117.
156. Образование в конце XX века (материалы „круглого стола”) // Вопросы философии. – 1992. – № 9. – С. 3-21.
157. Огурцов А.П. Исторические типы дискуссий и становление классической науки // Роль дискуссий в развитии естествознания / Под ред. М.Г. Ярошевского. – М.: Наука, 1986. – С. 53-77.

158. Огурцов А.П. Социальная история науки: две стратегии исследований // *Философия, наука, цивилизация* / Под ред. В.В. Казютинского. – М.: Эдиториал УРСС, 1999. – С. 62-88.
159. Ольшки Л. История научной литературы на новых языках. В 3 т. / Пер. с нем. – М.-Л.: Государств. техн.-теоретич. изд-во, 1933. – Т. 1. – 300 с.
160. Ольшки Л. История научной литературы на новых языках. В 3 т. / Пер. с нем. – М.-Л.: Государств. техн.-теоретич. изд-во, 1934. – Т. 2. – 218 с.
161. Онопрієнко В.І. Комунікація в науці як умова створення нового знання // *Вісник Національного авіаційного університету. Філософія. Культурологія: Зб. наук. праць.* – К.: НАУ, 2004. – С. 11-14.
162. Онопрієнко В.І. Наукове співтовариство: Вступ до соціології науки. – К.: ЦДПІН НАНУ, 1998. – 98 с.
163. Онопрієнко В.І. Постнекласична наука і нова парадигма освіти // *Totallogy-XXI (п'ятий випуск). Постнекласичні дослідження.* – К.: ЦГО НАНУ. – 2001. – С. 202-212.
164. Онопрієнко М.В. Інформатизація в контексті філософсько-методологічного дослідження інформатики. – К.: Софія-Оранта, 2007. – 212 с.
165. Ортега-и-Гассет Х. Избранные труды / Пер. с исп. – М.: Весь Мир, 1997. – 704 с.
166. Пассмор Дж. Современные философы / Пер. с англ. – М.: Идея-Пресс, 2002. – 192 с.
167. Патнэм Х. Разум, истина и история / Пер. с англ. – М.: Праксис, 2002. – 296 с.
168. Патнэм Х. Философия сознания / Пер. с англ. – М.: Дом интеллектуальной книги, 1998. – 240 с.
169. Пешё М. Прописные истины. Лингвистика, семантика, философия // *Квадратура смысла: Французская школа анализа дискурса* / Пер. с франц. и портур. / Под ред. П. Серио. – М.: Прогресс, 1999. – С. 225-290.

170. Поломошнов Б.Е. О границах действительной применимости формально-логического метода // *Вісник НАУ. Серія: Філософія. Культурологія.* – 2005. – № 2. – С. 84-87.
171. Попович М.В. О философском анализе языка науки. – К.: Наукова думка, 1966. – 224 с.
172. Поппер К. Логика научного исследования / Пер. с англ. – М.: Республика, 2004. – 447 с.
173. Поппер К. Открытое общество и его враги. В 2 т. / Пер. с англ. – М.: Феникс, 1992. – Т. 2: Время лжепророков: Гегель, Маркс и другие оракулы. – 528 с.
174. Поппер К. Объективное знание. Эволюционный подход / Пер. с англ. – М.: Эдиториал УРСС, 2002. – 384 с.
175. Поппер К. Предложения и опровержения: Рост научного знания / Пер. с англ. – М.: АСТ, 2004. – 638 с.
176. Пригожин И., Стенгерс И. Порядок из хаоса: Новый диалог человека с природой / Пер. с англ. – М.: Прогресс, 1986. – 432 с.
177. Проблемы трансформации академической науки в радикально изменяющемся обществе // *Наука та наукознавство.* – 2005. – № 1 (47). – С. 123-142.
178. Пути формирования нового знания в современной науке / С.Б. Крымский, Б.А. Парахонский, М.В. Попович и др. – К.: Наукова думка, 1983. – 232 с.
179. Ракитов А.И., Андрианова Т.В. Философия компьютерной революции // *Вопросы философии.* – 1986. – № 11. – С. 72-81.
180. Рациональность как предмет философского исследования / Под ред. Б.И. Пружинина, В.С. Швырева. – М.: ИФРАН, 1995. – 225 с.
181. Рижко В.А. Концептуальні зрушення в науці та проблеми їх ідентифікації // *Totallogy. Постнекласичні дослідження.* – К.: ЦГО НАН України, 1995. – С. 212-229.
182. Рижко В.А. Концепція як форма наукового знання. – К.: Наукова думка, 1995. – 212 с.

183. Рижко Л.В. Науковий простір: філософський і наукознавчий аспекти. – К.: ЦППН НАНУ, 2000. – 301 с.
184. Рикер П. Конфликт интерпретаций. Очерки о герменевтике. – М.: Медиум, 1995. – 416 с.
185. Розин В.М. Интернет – новая информационная технология, семиозис, виртуальная среда // Влияние Интернета на сознание и структуру знания / Под ред. В.М. Розина. – М.: ИФРАН, 2004. – С. 3-23.
186. Розин В.М. Типы и дискурсы научного мышления. – М.: Эдиториал УРСС, 2000. – 248 с.
187. Садовничий В.А. Университеты. Настоящее. Будущее // Вестник Воронежского государственного университета. Серия: Проблемы высшего образования. – 2001. – № 1. – С. 6-12.
188. Сапоженков А.Г. Образование в современном информационном обществе // Машиностроение и инженерное образование. – 2004. – № 1. – С. 56-59.
189. Серио П. Как читают тексты во Франции // Квадратура смысла: Французская школа анализа дискурса / Пер. с франц. и портур. / Под ред. П. Серио. – М.: Прогресс, 1999. – С. 12-53.
190. Сидоренко Л.И. Методологическое измерение этоса постнеклассического биологического исследования. – Режим доступа: <http://www.philsci.univ.kiev.ua/biblio/sid-metodolog.html>.
191. Смирнова Е.Д. Логика и философия. – М.: Российская политическая энциклопедия, 1996. – 304 с.
192. Современный философский словарь. 3-е изд., испр. и доп. / Под ред. В.Е. Кемерова. – М.: Академический Проект, 2004. – 864 с.
193. Сокулер З.А. Проблема „следования правилу” в философии Людвига Витгенштейна и ее значение для современной философии математики // Философские идеи Л. Витгенштейна / Под ред. М.С. Козловой. – М.: ИФРАН, 1996. – С. 37-53.
194. Соссюр Ф. де. Курс общей лингвистики. – Екатеринбург: Изд-во Уральского ун-та, 1999. – 432 с.

195. Социальные и методологические проблемы информатики, вычислительной техники и средств автоматизации (Материалы „Круглого стола”. Часть вторая) // Вопросы философии. – 1986. – № 10. – С. 61-75.
196. Степин В.С. О прогностической природе философского знания // Вопросы философии. – 1986. – № 4. – С. 39-53.
197. Степин В.С. Теоретическое знание. – М.: Прогресс-Традиция, 2003. – 744 с.
198. Степин В.С., Горохов В.Г., Розов М.А. Философия науки и техники. – М.: Гардарики, 1996. – 400 с.
199. Степин В.С., Кузнецова Л.Ф. Научная картина мира в культуре техногенной цивилизации. – М.: ИФРАН. – 274 с.
200. Терещенко Н.А., Шатунова Т.М. Постмодерн как ситуация философствования. – СПб.: Алетейя, 2003. – 192 с.
201. Тимофеев И. О преподавании истории науки // Фундаментальные исследования в современном инновационном процессе: организация, эффективность, интеграция: Материалы международного симпозиума (Киев, 1-3 декабря 2003 г.). – К.: Феникс, 2004. – С. 166-182.
202. Тодоров Ц. Понятие литературы // Семиотика: Антология / Под ред. Степанова. Изд. 2-е, испр. и доп. – М.: Академический проект, Екатеринбург: Деловая книга, 2001. – С. 376-391.
203. Томпсон М. Философия науки / Пер. с англ. – М.: Фаир-Пресс, 2003. – 304 с.
204. Тоффлер Э. Шок будущего / Пер. с англ. – М.: АСТ, 2002. – 557 с.
205. Туровский М.Б. Философские основания культурологии. – М.: Российская политическая энциклопедия, 1997. – 440 с.
206. Уэбстер Ф. Теории информационного общества / Пер. с англ. – М.: Аспект Пресс, 2004. – 400 с.
207. Фейерабенд П. Против методологического принуждения // Фейерабенд П. Избранные труды по методологии науки / Пер. с англ. и нем. – М.: Прогресс, 1986. – С. 125-466.

208. Филатов В.П. Научное познание и мир человека. – М.: Политиздат, 1989. – 270 с.
209. Филлипс Л.Дж., Йоргенсен М.В. Дискурс-анализ. Теория и метод / Пер. с англ. – Х.: Изд-во Гуманитарный центр, 2004. – 336 с.
210. Философия науки / Под ред. С.А. Лебедева. – М.: Академический Проект, 2006. – 736 с.
211. Флек Л. Возникновение и развитие научного факта: Введение в теорию стиля мышления и мыслительного коллектива / Пер. с англ., нем., польск. – М.: Идея-Пресс, Дом интеллектуальной книги, 1999. – 220 с.
212. Фуко М. Археология знания / Пер. с франц. – К.: Ника-Центр, 1996. – 208 с.
213. Фуко М. Воля к истине: по ту сторону знания, власти и сексуальности. Работы разных лет / Пер. с франц. – М.: Кастанья, 1996. – 448 с.
214. Фуко М. Слова и вещи. Археология гуманитарных наук / Пер. с франц. – СПб.: А-сэд, 1994. – 408 с.
215. Фукуяма Ф. Наше постчеловеческое будущее: Последствия биотехнологической революции / Пер. с англ. – М.: АСТ, 2004. – 349 с.
216. Фундаментальные исследования в современном инновационном процессе: организация, эффективность, интеграция: Материалы международного симпозиума (Киев, 1-3 декабря 2003 г.). – К.: Феникс, 2004. – 520 с.
217. Хабермас Ю. Демократия. Разум. Нравственность. (Лекции и интервью) / Пер. с нем. – М.: Наука, 1992. – 176 с.
218. Хабермас Ю. Комунікативна дія і дискурс // Першоджерела комунікативної філософії / Під ред. Л. Ситниченко. – К.: Либідь, 1996. – С. 84-91.
219. Хабермас Ю. Моральное сознание и коммуникативное действие / Пер. с нем. – СПб.: Наука, 2000. – 385 с.
220. Хабермас Ю. Философский дискурс о модерне / Пер. с нем. – М.: Весь Мир, 2003. – 416 с.
221. Хейзинга Й. Homo Ludens; Статьи по истории культуры / Под ред. Д.В. Сильвестрова. – М.: Прогресс-Традиция, 1997. – 416 с.

222. Холодный Н.Г. Избранные труды. – К.: Наукова думка, 1982. – 444 с.
223. Хоменко И.В. Дискурс эристической коммуникации // Логика: Перспективы развития: Сборник научных статей / Под ред. А.Е. Конверского. – К.: Изд-во „Киевский университет”, 2006. – С. 165-172.
224. Хомский Н. Картезианская лингвистика. Глава из истории рационалистической мысли / Пер. с англ. – М.: КомКнига, 2005. – 232 с.
225. Хоркхаймер М., Адорно Т.В. Диалектика Просвещения / Пер. с нем. – М.-СПб.: Медиум, Ювента, 1997. – 311 с.
226. Человек и новые информационные технологии: завтра начинается сегодня / Под ред. Е. Ван Поведской, А. Досиль Масейра. – СПб.: Речь, 2007. – 320 с.
227. Чешко В.Ф., Кулиниченко В.Л. Наука, этика, политика: социокультурные аспекты современной генетики. – К.: ПАРАПАН, 2004. – 228 с.
228. Швырев В.С. Анализ научного познания: основные направления, формы, проблемы. – М.: Наука, 1988. – 176 с.
229. Швырев В.С. Рациональность как ценность культуры. Традиция и современность. – М.: Прогресс-Традиция, 2003. – 176 с.
230. Шиллер Г. Культурный империализм: источники, содержание и современные модели. – Режим доступа: <http://psyfactor.org/shiller2.htm>.
231. Шпенглер О. Закат Европы / Пер. с нем. – Новосибирск: Наука, 1993. – 592 с.
232. Щедровицкий Г.П. Избранные труды. – М.: Шк.Культ.Полит., 1995. – 800 с.
233. Эйнштейн А. Собрание научных трудов. В 4 т. / Под ред. И.Е. Тамма, Я.А. Смородинского, Б.Г. Кузнецова. – М.: Наука, 1967. – Т. 4. – 600 с.
234. Эндрю А. Искусственный интеллект / Пер. с англ. – М.: Мир, 1985. – 265 с.
235. Юревич А.В. Социальная психология науки. – СПб.: Изд-во РХГИ, 2001. – 352 с.